SALUS POPULI SUPREMA LEX ESTO!

Нехай благо народу буде найвищим законом!

Цицерон

НАУКА І ПРАВООХОРОНА № 3(45), 2019

Засновано 2007 року

Видається 4 рази на рік
(лист Міністерства юстиції
України
від 02.06.2009
№ 7446-0-33-09-32)

**Відповідно до наказу
МОН України**
від 26.05.2014 № 642
журнал “Наука і правоохоро-
на” включено до Переліку
наукових фахових видань
України відповідно до списку
згідно з додатком 9
(юридичні науки)

**Зареєстровано
Міністерством
юстиції України**
Свідectво про державну
реєстрацію друкованого
засобу масової інформації:
серія KB № 13082-1966P
від 21.08.2007

Науковий журнал “Наука і
правоохорона” внесено до
переліку міжнародної
наукометричної бази **Index
Copernicus International
Journals Master List**

Рекомендовано до друку
Вченою радою Державного
науково-дослідного інституту
МВС України
(протокол
від 25.09.2019 № 7)

Адреса
01011, м. Київ,
пров. Євгена Гуцала, 4-а
Телефон: (044) 254-95-21
Факс: (044) 280-01-84
E-mail: dndi@mvs.gov.ua
[http://
naukaipravoohorona.com/](http://naukaipravoohorona.com/)

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

Головний редактор
КРИВОЛАПЧУК В.О., д.ю.н., проф. (ДНДІ)

Заступник головного редактора
МУЗИКА А.А., д.ю.н., проф. (ДНДІ)

Відповідальний секретар
ПЛУГАТАР Т.А., к.ю.н., с.н.с. (ДНДІ)

АЛЕКСЄЄНКО І.В., д.політ.н., проф. (Дніпр. держ. ун-т внутр. справ)
БАРКО В.І., д.псх.н., проф. (ДНДІ)
БЕРЛАЧ Н.А., д.ю.н., проф. (ДНДІ)
БІЛОУС В.Т., д.ю.н., проф. (ДНДІ)
БОНДАРЕНКО В.Д., д.філос.н., проф. (ДНДІ)
БУХАНЕВИЧ О.М., д.ю.н., доцент (ХУУП)
ВЕРБЕНСЬКИЙ М.Г., д.ю.н., проф. (ДНДІ)
ГЕЄЦЬ В.М., д.е.н., проф. (Ін-т екон. та прогнозування НАН України)
ДОЛЖЕНКОВ О.Ф., д.ю.н., проф. (Південноукр. нац. пед. ун-т
ім. К.Д. Ушинського)
ЗАРОСИЛО В.О., д.ю.н., проф. (МАУП)
КОПИЛЕНКО О.Л., д.ю.н., проф. (Ін-т законодавства Верховної Ради
України)
КОПОТУН І.М., д.ю.н., проф. (Academy HUSPOL, Czech Republik;
EIDV, Slovakia)
КОРИСТІН О.Є., д.ю.н., проф. (ДНДІ)
КУЛИК О.Г., д.ю.н., с.н.с. (ДНДІ)
МАРТИНЕНКО О.А., д.ю.н., проф. (ДНДІ)
МИСЛИВИЙ В.А., д.ю.н., проф. (ДНДІ)
МІЛАН HEJDIS, Paed. Dr., Ph.D. (Academy HUSPOL, Czech Republik)
НАВРОЦЬКИЙ В.О., д.ю.н., проф. (Львів. держ. ун-т внутр. справ)
ПОПОВИЧ В.М., д.ю.н., проф. (ДНДІ)
ПРОЦЕНКО Т.О., д.ю.н., проф. (ДНДІ)
РЯДІНСЬКА В.О., д.ю.н., проф. (ДНДІ)
СВИРИДЮК Н.П., д.ю.н., доцент (ДНДІ)
ФЕДОТОВА Г.В., д.ю.н., с.н.с. (ДНДІ)
ШОПНА І.М., д.ю.н., проф. (Військовий інститут КНУ ім. Тараса
Шевченка)
БРІЄДЕ ЯУТРИТЕ, д.ю.н., проф. (Латвійський ун-т, Латвійська
Республіка)
ЯРМИШ О.Н., д.ю.н., проф. (Ін-т законодавства Верховної Ради
України)
ОПРИШКО І.В., к.ю.н., с.н.с., доцент (ДНДІ)

Засновник і видавець

© Державний науково-дослідний інститут МВС України

Науковий журнал посів I місце в конкурсі на краще
наукове періодичне видання в системі МВС України
у 2010 році, II місце у 2011 і 2012 роках та III місце
у 2014 році.

За точність викладеного матеріалу відповідальність
несуть автори статей та їх рецензенти.

DOI <https://doi.org/10.36486/np>

DOI (Issue): <https://doi.org/10.36486/np.2019.3>

SALUS POPULI SUPREMA LEX ESTO!

Let the welfare of the people be the supreme law

Cicero

NAUKA

I PRAVOOKHORONA № 3(45), 2019

Founded in 2007

Issued four times a year

(Letter of the
Ministry of Justice of
Ukraine dated
02.06.2009
No. 7446-0-33-09-32)

By order

No 642, dated 26.05.2014
included into the Ministry
of Education and Science
of Ukraine's law sciences
special edition list accord-
ing to annex 9 (legal sci-
ences)

Registered

by Ministry of Justice of
Ukraine
State registration
certificate series KV
No. 13082-1966R dated
21.08.2007

Scientific journal "Nauka
i Pravoookhorona"
included in the list of
international database
Index Copernicus
International Journals
Master List

Recommended

by State Research Insti-
tute's Scientific Council
(Record No. 7 dated
25.09.2019)

Address

4a Ye.Gutsalo Lane, UA-
01011 Kyiv, Ukraine
tel.: +38 044 254 95 21
fax: +38 044 280 01 84
E-mail: dndi@mvs.gov.ua
[http://](http://naukaipravoookhorona.com/)
naukaipravoookhorona.com/

EDITORIAL BOARD

Editor-in-Chief

KRYVOLAPCHUK V.O., Doctor of Juridical Sciences, Full Professor (State Research Institute MIA Ukraine)

Deputy Editor-in-Chief

MUZYKA A.A., Doctor of Juridical Sciences, Full Professor (State Research Institute MIA Ukraine)

Executive Secretary

PLUHATAR T.A., Candidate of Juridical Sciences, Senior Research Associate (State Research Institute MIA Ukraine)

ALEKSIENKO I.V., Doctor of Political Sciences, Full Professor (Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs)

BARKO V.I., Doctor of Psychological Sciences, Full Professor (State Research Institute MIA Ukraine)

BERLACH N.A., Doctor of Juridical Sciences, Full Professor (State Research Institute MIA Ukraine)

BILOUS V.T., Doctor of Juridical Sciences, Full Professor (State Research Institute MIA Ukraine)

BONDARENKO V.D., Doctor of Philosophical Sciences (State Research Institute MIA Ukraine)

BUKHANEVYCH O.M., Doctor of Juridical Sciences, Docent (Khmelnytsky University of Management and Law)

VERBENSKYI M.H., Doctor of Juridical Sciences, Full Professor (State Research Institute MIA Ukraine)

HEIETS V.M., Doctor of Economic Sciences, Full Professor (Institute of Economics and Forecasting of NAS of Ukraine)

DOLZHENKOV O.F., Doctor of Juridical Sciences, Full Professor (South Ukrainian K.D. Ushynky NPU)

ZAROSYLO V.O., Doctor of Juridical Sciences, Full Professor (IAPM)

KOPYLENKO O.L., Doctor of Juridical Sciences, Full Professor (Legislation Institute of the Verkhovna Rada of Ukraine)

KOPOTUN I.M., Doctor of Juridical Sciences, Full Professor (Academy HUSPOL, Czech Republik; EIDV, Slovakia)

KORYSTIN O.Ye., Doctor of Juridical Sciences, Full Professor (State Research Institute MIA Ukraine)

KULYK O.H., Doctor of Juridical Sciences, Senior Research Associate (State Research Institute MIA Ukraine)

MARTYSENKO O.A., Doctor of Juridical Sciences, Full Professor (State Research Institute MIA Ukraine)

MYSLYVYI V.A., Doctor of Juridical Sciences, Full Professor (State Research Institute MIA Ukraine)

MILAN HEJDIS, P.Dr., Ph.D. (Academy HUSPOL, Czech Republic)

NAVROTSKYI V.O., Doctor of Juridical Sciences, Full Professor (Lviv State University of Internal Affairs)

POPOVYCH V.M., Doctor of Juridical Sciences, Full Professor (State Research Institute MIA Ukraine)

PROTSSENKO T.O., Doctor of Juridical Sciences, Full Professor (State Research Institute MIA Ukraine)

RIADINSKA V.O., Doctor of Juridical Sciences, Full Professor (State Research Institute MIA Ukraine)

SVYRYDIUK N.P., Doctor of Juridical Sciences, Docent (State Research Institute MIA Ukraine)

FEDOTOVA H.V., Doctor of Juridical Sciences, Senior Research Associate (State Research Institute MIA Ukraine)

SHOPINA I.M., Doctor of Juridical Sciences, Full Professor (Military Institute of Taras Shevchenko National University of Kyiv)

BRIEDE JAUTRITE, Doctor of Juridical Sciences, Full Professor (University of Latvia, Latvian Republik)

YARMYSH O.N., Doctor of Juridical Sciences, Full Professor (Legislation Institute of the Verkhovna Rada of Ukraine)

OPRYSHKO I.V., Candidate of Juridical Sciences, Senior Research Associate (State Research Institute MIA Ukraine)

Founder

© State Research Institute MIA Ukraine

The scientific journal won 1st place in the competition for the best scientific periodical in the system of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine in 2010, the second place in 2011 and 2012, the third place in 2014.

For the accuracy of the posted material, the authors and reviewers are responsible.

Kyiv 2019

З М І С Т

ТЕОРІЯ ТА ФІЛОСОФІЯ ПРАВА. ПОРІВНЯЛЬНЕ ПРАВОНАВСТВО.
ІСТОРІЯ ПРАВА ТА ДЕРЖАВИ

Саблук С.А. Матеріали радянських партійно-адміністративних органів як джерело з історії протидії злочинності в Україні 7

Чисніков В.М., Плугатар Т.А. Академік Юрій Іванович Римаренко – вчений зі світовим ім'ям (до 90-річчя з дня народження) 18

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС. ФІНАНСОВЕ ПРАВО

Білоус В.Т., Тильчик О.В., Тильчик В.В. Реформа вітчизняної вищої освіти: актуальні питання сьогодення 25

Бондаренко В.Д. Правове регулювання розвитку сучасного освітньо-наукового середовища України 34

Berlach N.A., Berlach Yu.A. Introduction of the Best European Practices to the Functioning of Ukrainian Police 40

Рядінська В.О., Будзинський М.П., Бакал М.А. Державне мито як особливий платіж, пов'язаний з отриманням спадщини та дарунків 50

Циганов О.Г. Сучасні інформаційно-комунікаційні технології в публічно-сервісній діяльності: зарубіжний досвід 60

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ.
КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

Ковальчук Т.І., Користін О.Є., Свиридюк Н.П. Гібридні загрози у секторі цивільної безпеки в Україні 69

Вербенський М.Г. Особливості формування криміногенної ситуації в Україні у виборчий період 2019 року 80

Дрозд В.Г. Розгляд клопотань під час досудового розслідування: дискусійні аспекти 89

Кулик О.Г. Основні тенденції політики призначення кримінальних покарань в Україні 99

Мартиненко О.А., Блага А.Б. Кримінальна відповідальність за домашнє насильство: перші підсумки застосування статті 126-1 Кримінального кодексу України 116

Мисливий В.А. Організована злочинна діяльність: форми співучасті у злочині 126

Музика А.А. Порушення встановленого порядку доклінічного вивчення, клінічних випробувань і державної реєстрації лікарських засобів: науково-практичний коментар 139

Попович В.М. Злочинність у сфері економіки: поняття, структурні складові та відображення їх змісту 147

Protsenko T.O. General and Specific Foundations for Preventing Criminal Offences Committed in the Field of Economic Activity 156

Федотова Г.В. Поняття та мета покарання за кримінальні проступки 163

**ЮРИДИЧНА ПСИХОЛОГІЯ ТА ПЕДАГОГІКА.
ПСИХОЛОГІЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВООХОРОННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ**

Kryvolapchuk V.O. Professional Competence of Supervisory Staff of the National Police of Ukraine: Psychological and Legal Aspect 173

Остапович В.П., Барко В.І. Особистісний профіль професії дільничного офіцера поліції Національної поліції України 185

CONTENS

THEORY AND PHILOSOPHY OF LAW. COMPARATIVE LAW.
HISTORY OF LAW AND STATE

Sabluk Serhii. Materials of the Soviet Party-Administrative Bodies as a Source of the History of Counteraction to Crime in Ukraine 7

Chysnikov Volodymyr, Pluhatar Tetiana. Academician Yuriy Ivanovych Rymarenko – World Known Scientist (to the 90th birth anniversary) 18

ADMINISTRATIVE LAW AND PROCESS.
FINANCIAL LAW

Bilous Victor, Tylchyk Olha, Tylchyk Viacheslav. Reform of Domestic Higher Education: Topical Issues 25

Bondarenko Viktor. Legal Regulation of the Development of Modern Educational and Scientific Sphere of Ukraine 34

Berlach Nataliia, Berlach Yuriy. Introduction of the Best European Practices to the Functioning of Ukrainian Police 40

Riadinska Valeriia, Budzynskyi Mykola, Bakal Malvina. State Fee as a Special Payment Related with the Inheritance and Gifts Receiving 50

Tsyhanov Oleh. Modern Informational and Communication Technologies in Public Service Activities: Foreign Experience 60

CRIMINAL LAW AND CRIMINOLOGY.
CRIMINAL AND EXECUTIVE LAW

Kovalehuk Tetiana, Korystin Oleksandr, Svyrydiuk Nataliia. Hybrid Threats in the Civil Security Sector in Ukraine. 69

Verbenskyi Mykhailo. Peculiarities of Formation of the Criminogenic Situation in Ukraine during the Electoral period of 2019 80

Drozd Valentyna. Consideration of Petitions during Pre-Trial Investigation: Debatable Aspects 89

Kulyk Oleksandr. Key Trends of Policy Assigning of Criminal Penalties in Ukraine 99

Martynenko Oleh, Blaha Alla. Criminal Responsibility for Domestic Violence: the First Application Results of Article 126-1 of the Criminal Code of Ukraine 116

Myslyvyi Volodymyr. Organized Criminal Activities: Complicity Forms in Crime 126

Muzyka Anatolii. Violation of the Established Order of Preclinical Study, Clinical Trials and State Registration of Medicines: Scientific and Practical Commentary 139

Popovych Volodymyr. Criminality in the Areas of Economy: the Concept, Structural Components and Reflection of Their Content 147

Protsenko Taras. General and Specific Foundations for Preventing Criminal Offences Committed in the Field of Economic Activity 156

Fedotova Hanna. Concept and Purpose of Punishment for Criminal Offenses 163

**JURIDICAL PSYCHOLOGY AND PEDAGOGY.
PSYCHOLOGICAL SUPPORT OF LAW-ENFORCEMENT ACTIVITIES**

Kryvolapchuk Volodymyr. Professional Competence of Supervisory Staff of the National Police of Ukraine: Psychological and Legal Aspect 173

Ostapovych Volodymyr, Barko Vadym. Personality Profile of the Profession of District Police Officer of the National Police of Ukraine 185

ТЕОРІЯ ТА ФІЛОСОФІЯ ПРАВА. ПОРІВНЯЛЬНЕ ПРАВознавство. ІСТОРІЯ ПРАВА ТА ДЕРЖАВИ

УДК 343:94(477) “1922/1960”

Саблук Сергій Анатолійович,
доктор юридичних наук, доцент,
суддя Вінницького міського суду,
м. Вінниця, Україна

МАТЕРІАЛИ РАДЯНСЬКИХ ПАРТІЙНО- АДМІНІСТРАТИВНИХ ОРГАНІВ ЯК ДЖЕРЕЛО З ІСТОРІЇ ПРОТИДІЇ ЗЛОЧИННОСТІ В УКРАЇНІ

У статті здійснено класифікацію та аналіз документів керівних органів комуністичної партії в Україні щодо їх використання в історико-правових дослідженнях. Першочергова увага звертається на документи правоохоронної спрямованості. Зроблено висновок, що для систематизації матеріалів партійних органів СРСР в Україні найбільш прийнятним є номінально-номенклатурний принцип, відповідно до якого ми можемо виділити: нормативно-правові та розпорядчі, інформаційно-аналітичні, статистичні та звітні документи, матеріали партійного контролю та нормотворчості. Сукупно вони дозволяють всебічно вивчити історію держави і права України 20-х – початку 90-х років ХХ століття.

Ключові слова: комуністична партія, правоохорона, тоталітаризм, Центральний Комітет, джерелознавство.

З розвитком людства діяльність у сфері охорони правопорядку зазнала значних трансформацій. Зокрема, заходи кримінального покарання почали співвідноситися із заходами попередження злочинів, причому в багатьох країнах світу, в тому числі в Україні, цим заходам надається пріоритетне значення. Вивчення ж еволюції кримінального покарання істотно утруднюється без належного осмислення наявної у розпорядженні істориків права джерельної бази. Тому актуальним залишається звернення до джерелознавчого аналізу, який дозволяє з певною мірою достовірності робити висновки про об'єктивні чинники, що знаходилися в основі формування юридичного механізму контролю за злочинністю у різні епохи. Особливо це стосується періоду української радянської державності.

Вивчаючи процес організації кримінально-правового контролю за злочинністю, зокрема радянський відтинок української історії, вітчизняні правознавці ввели до наукового обігу й чималу кількість раніше недоступних широкому загалу документів. Серед них виділяються роботи О.М. Бандурки і Л.М. Давиденка, А.Ф. Зелінського, О.М. Литвака, В.М. Поповича та ін. Вчені опирались на широку джерельну базу, що відклалась у Центральному державному архіві вищих органів

© Sabluk Serhii, 2019

України, відомчих архівних установах правоохоронних органів. Водночас все ще недостатня увага кримінологами приділяється, так званій, партійній документації.

Контроль за злочинністю в умовах тоталітарного режиму, на наше глибоке переконання, є нічим іншим як сукупністю соціально та ідеологічно обумовлених заборон і стандартів поведінки, втілених у системі норм кримінального, кримінально-процесуального законодавства, адміністративно-командних методах, що фактично виключають правові засоби загальної, спеціальної та індивідуальної превенції правопорушень та супроводжуються, зазвичай, правовою демагогією. Тож для характеристики радянського соціуму важливим залишається висвітлення особливостей розбудови радянської країни як тоталітарної держави.

І у цьому плані хотілося б звернути увагу на один важливий аспект державного ладу СРСР, що найістотніше вплинув як на правоохоронну діяльність в цілому, так і на кримінально-правову протидію злочинності зокрема. Як справедливо вказують В. Васильєв та О. Штейнле, природа радянської диктатури була “полікратичною”. Тобто управлінські функції здійснювались і партійними, і радянськими органами, і урядовим апаратом. Зауважимо, що мало місце зрощення державних і партійних органів та перетворення КП(б)У у державну структуру. Всі інститути та щаблі управління тут об’єднувались у високоцентралізованій системі управління, яку очолювало Політбюро Компартії, а керівники загальнодержавних інститутів репрезентували їх інтереси на вищому партійно-державному рівні. [1, с. 268; 2, с. 195–196].

На рівні УРСР таким субцентром влади виступала республіканська номенклатурна еліта, що входила до вищих органів управління Радянської України – Політбюро, оргбюро та секретаріату ЦК КП(б)У, Ради народних комісарів (Ради міністрів) УРСР та Президії Верховної Ради УРСР. Проблеми поділу влади не існувало, тому що конституційне законодавство України (як і союзне) ґрунтувалося на тому, що при розходженні територіальних масштабів органів державної влади сама влада була верховною у будь-якій своїй ланці як центральній, так і місцевій. Загальноприйнятим стає видання спільних партійно-державних нормативних актів – постанов ЦК ВКП(б) і Уряду СРСР, що мали фактично силу закону.

Такий стан справ отримав і своє нормативне закріплення, перейшовши до спеціалізованих підручників партноменклатури, де чітко зазначалось, що кандидати на зайняття найбільш важливих посад “попередньо розглядаються, рекомендуються та затверджуються відповідним партійним комітетом (райкомом, міськкомом, обкомом партії тощо). Звільняються від роботи особи, що входять до номенклатури партійного комітету, також лише за його згодою” [3, с. 300].

Через обліково-розподільчий відділ ЦК КП(б)У партійні органи проводили добір, виховання і просування кадрів, забезпечували спадкоємність державної влади, слугували гарантією її стабільності. Та партійний контроль здійснювався не лише шляхом реалізації кадрової політики, а й через нагляд за безпосереднім здійсненням державними органами, у тому числі й правоохоронними, своїх функцій. В адміністративному управлінні народні комісаріати підлягали контролю з боку наркомату робітничо-селянської інспекції, а після злиття 1923 р. останнього з ЦК КП(б)У – безпосередньому партійному контролю. На низовому рівні партійні фракції, що підкорялись вказівкам із центру, брали активну участь у роботі

будь-якого офіційного або напівофіційного органу, що мав якесь значення [4; 5, с. 36–37].

У партійних органах почала зосереджуватись і статистика стану злочинності, що нині становить значний інтерес для істориків права. Тривалий час такого виду матеріали концентрувались у Центральному статистичному управлінні, систематизуючись як на республіканському, так і на загальносоюзному рівні. Згодом було навіть утворено Всеукраїнський інститут вивчення злочинності. Та після його ліквідації у 1931 р. значна частина фактичних та аналітичних матеріалів зосереджувалася у профільних наркоматах (міністерствах), а найбільш узагальнені – у ЦК КП України [6, с. 23].

Таким чином, документи правлячої партії є неоціненним джерелом із вивчення не лише політичної історії, а й історії держави і права України. Відповідний документальний масив зберігається нині як у центральних, так і в обласних державних архівах. Водночас для історика права найбільший інтерес становлять матеріали Центрального державного архіву громадських об'єднань України. Адже їх вивчення дозволяє зрозуміти не лише правозастосовну специфіку, а й механізм нормотворчості в СРСР. Передусім це документи та матеріали фонду керівних партійних органів КП(б)У–КПУ, де зберігаються різного роду матеріали з наявними даними як про кількість вчинених злочинів, так і пропозиції щодо вдосконалення протидії злочинності та оцінки досягнутих результатів [23, 24].

В описах [20–25] зберігаються колишні секретні документи ЦК КП України, пов'язані зі звітністю про кількість правопорушень та злочинів, учинених у республіці. Вони готувалися відповідальними працівниками міністерств та відомств, а також командуванням військових округів щоквартально для прийняття відповідних рішень у сфері контролю за злочинністю. Детальніше про це буде сказано нижче.

За видовою ознакою, передусім, це чинні на той час нормативні документи та їх проекти, закони СРСР та УРСР, постанови союзного й республіканського урядів, накази, розпорядження міністерств та відомств тощо. Крім того, мова йде про постанови та директивні ухвали радянських і партійних керівних органів, у тому числі апаратних (управлінь, відділів, комітетів, президій, секретаріатів, бюро тощо). Чимало чорнового матеріалу з підготовки такого виду документів знаходиться серед матеріалів з'їздів, протоколів засідань тощо. У ЦК така документація зосереджувалась в оргбюро і секретаріаті, документи яких відображені в описах 6 і 7.

У доповідях, промовах, виступах, заявах представників партійної еліти представлено інформацію про офіційну сторону та успіхи у сфері контролю за злочинністю. Проте обговорення виступів, як правило, містять матеріали щодо негараздів організації цього процесу. Подача такого типу документів часто інспірувалася особистими інтересами чи амбіціями.

Напрочуд цікавий матеріал також міститься у, так званих, “секретних” та “окремих папках” ЦК (опис 16), де є відомості щодо кількості скоєних злочинів різними категоріями населення із виокремленням чисельності злочинів відповідно до віку, місця проживання, соціального стану злочинців. Особлива їх цінність у цьому випадку навіть не стільки, власне, у текстах постанов, скільки у матеріалах

до них, де подано докази на користь їх прийняття чи відхилення. При цьому матеріали секретних папок відверто демонструють умови прийняття рішень у сфері контролю за злочинністю, які визначалися не лише загальнодержавними, а й корпоративними інтересами ієрархізованих структур у системі радянського тоталітаризму. Особливо вплив ієрархій стає очевидним під час аналізу документів періоду сталінських репресій, коли у справі наявними були не лише планові показники щодо кількості репресованих, а й роздуми виконавців щодо методів виконання подібних “планів”.

Причому, якщо спочатку такі папки і справді містили таємну інформацію, то потім, з поширенням практики заведення “окремих папок”, у них почали зосереджуватись відомості технічного характеру стосовно того чи іншого рішення Політбюро, оргбюро і секретаріату ЦК КП (б) У, проливаючи світло на анатомію партійного керівництва кадровою роботою (наприклад, “Окрема папка” до протоколів засідань П: № 42 п. 1-з; № 43 2-з, 3-з 1957) [7, с. 54; 8]. Аналіз документів “Окремої папки” дозволяє з’ясувати механізм партійного керівництва правоохоронною діяльністю, його форми і методи.

Ці матеріали дають змогу, наприклад, висвітлити умови, які передували прийняттю кодексів 1922 р., із окремими судженнями про те, як варто було протидіяти злочинним проявам, криміналізації та декриміналізації радянського права. Водночас значна частина подібних суджень стосувалася протидії, так званим, контрреволюційним злочинам і передбачала детальні описи “злочинної” поведінки політичних супротивників.

Але чи не найбільше інформації міститься у матеріалах діловодства партійних, радянських, громадських органів, де висвітлено статистичні відомості, або ж довідках, зведеннях, інформаціях чи інструкціях різного рівня. Тут часто названі прізвища, в тому числі й працівників правоохоронних органів різного рівня, які вчинили злочини, а також містяться характеристики злочинців і перелік типових злочинів із детальною їх характеристикою.

За радянської влади в межах пануючої партії було створено структуру – “Учрозпред”, котра перебрала на себе левову частину кадрової політики держави, у тому числі і в правоохоронній сфері. Призначення на керівні посади вимагало обов’язкового погодження з Політбюро або Оргбюро ЦК КП(б)У. У 1924 р. Учрозпред злився з Оргінструкторським відділом ЦК, внаслідок чого утворився “Оргрозпредвідділ”, що став, фактично, головним в апараті ЦК, формуючи як партійну, так і державну номенклатуру [9, с. 86; 10, с. 15–16].

З 1934 р. апарат ЦК ВКП(б), а згодом і апарати республіканських партій, перебудували за виробничим принципом, що, по суті, призвело до дублювання партійними структурами діяльності уряду СРСР та союзних республік. У результаті адміністративні підрозділи міністерств були відсунуті на другорядні ролі, а міністерства та відомства перетворилися на суто технічні структури, що виконували уже прийняті рішення.

І ще один аспект. До 1953 р., ведучи мову про партійний контроль, ми маємо на увазі всеохоплюючий контроль партійної верхівки. Середні ж і низові ланки правлячої партії самі перебували під подвійним наглядом – власне партії та органів державної безпеки. Сталінські репресії стали істотним потрясінням

для партноменклатури, тож надалі, задля запобігання подальших ексцесів, партійний контроль державного апарату охопив усі його ланки. У складі відділу адміністративних органів з'явилися сектори, у тому числі – міліції та КДБ. До речі, рівень секретності існування цього структурного підрозділу був таким, що прізвище завідувача не друкувалось навіть у службовому телефонному довіднику ЦК. Просто писалось – “зав. сектором”. В окремий фонд матеріали цього відділу не виділені. Його документи зосереджені в описі 20, де знаходяться матеріали відділів ЦК.

Значний об'єм займають справи, які містять матеріали компрометуючого характеру на керівників різного рівня. У них представлено інформацію як про злочини, які стали відомими (і тоді йшлося про вибір можливих варіантів покарання поза межами судових установ у кулуарах партійних органів), так і про злочини, про які знало відносно вузьке коло осіб, що тягнуло за собою, як правило, обговорення про можливу зміну місця роботи для керівного персоналу. Це і виписки з протоколів засідань, листування з відомствами з приводу організації правоохоронної роботи, включно із затвердженням планів робіт, матеріали, так званих, партчисток та боротьби зі шкідництвом [11–14].

У колишніх секретних матеріалах ЦК КП України містяться також документи, де йшлося про найбільш резонансні злочини, які вчинялися працівниками правоохоронних органів, військовослужбовцями та представниками номенклатури. У кожному з подібних випадків проводилося розслідування для виявлення причин вчинення злочинів, окреслення кола відповідальних осіб, що вчинили злочин. Під час розслідування збиралися матеріали про керівних працівників, стан злочинності та криміногенну обстановку в окремих регіонах республіки. На особливому обліку перебували матеріали з кількісними характеристиками рівня злочинності у середовищі працівників правоохоронних органів. Це зумовлювалось тим, що такі дані характеризували успішність (або неуспішність) внутрішньої політики радянської влади.

Специфіка їх укладення передбачала аналіз інформації про злочини, приховування яких від вищого керівництва місцевими посадовцями видавалось неможливим через відносно широкий розголос або недоцільність, внаслідок урахування різного роду інтересів місцевого керівництва. Це зумовлювалось включенням кількісних показників рівня злочинності у перелік позицій, що визначали ступінь ефективності управління в ланках різного рівня.

Водночас до ЦК потрапляла інформація про злочини, доказова база яких відповідно до чинного законодавства у переважній більшості випадків не викликала сумнівів. Це дозволяє визначити тенденції змін рівня злочинності у середовищі працівників правоохоронних органів з виокремленням найбільш типових злочинів та характеристикою соціального середовища, яке впливало на характер скоєння злочинів. Головне ж, результати вивчення негараздів правоохоронної системи відображались в окремих постановах, за результатами яких розсилались циркуляри на місця [15; 6, с. 23–24]. Тому такого роду звітність, за відсутності відповідних постанов, найкраще вивчати у поєднанні із зазначеними циркулярами.

Показово, що в описі фонду зберігається такого виду звітність та листування не лише з окремими відомствами, а й і з їх структурними регіональними

підрозділами. Передусім це стосується органів юстиції та питань, пов'язаних із порушеннями “соціалістичної законності” при проведенні проголошених партією кампаній. Водночас, на жаль, доводиться констатувати, що документообіг відділів ЦК довоєнного періоду зберігся вкрай фрагментарно. Адже, за підрахунками вітчизняних архівістів, майже 90% загинуло у роки Другої світової війни [16–19; 20, с. 10–26].

Специфіка дослідження кримінально-правового контролю за злочинністю обумовлюється і політикою правлячої партії стосовно проведення кримінологічних досліджень: якщо протягом 1920-х років науковцями здійснювалися пошуки у цій сфері, то упродовж 1930-х – першої половини 1950-х років такі студії були заборонені, а дані щодо кількості вчинених злочинів – засекречені. Це стосується і партійних документів, де можна знайти відповідну статистику, простежити становлення та еволюцію, наприклад, так званої, боротьби з бандитизмом [21–23].

Радянський період української історії позначився ідеологізацією усіх сфер суспільного життя, спрямованою на активізацію переважно біологічних та соціальних сторін життєдіяльності людини, тоді як духовний чинник блокувався вульгаризованим, класовим розумінням добра і зла, що якраз можна розглядати однією з причин криміналізації значної частини населення, оскільки біологічні та соціальні потреби людини, за даними експертів, переважають над власне духовними. При цьому кількісні та якісні показники стану злочинності визначаються рівнем, структурою, динамікою, коефіцієнтом, що забезпечують можливість здійснення комплексного аналізу злочинності за певний період часу і на певній території.

Такого виду документи можна виявити в обліково-статистичному та інформаційному секторах. Окрім того, правоохоронна документація містилась у Центральній контрольній комісії КП(б)У та партколегії Комісії партійного контролю при ЦК ВКП (б) по УРСР. З їхньою допомогою можна простежити зв'язок між новими умовами соціалізації частини радянського суспільства і динамікою рівня злочинності, статистичні дані, необхідні для дослідження кримінальної особи. Та основний масив, зокрема, цінний фактаж та узагальнення по ньому знаходиться серед документообігу Загального відділу (особливого сектору).

Тут становлять інтерес матеріали стосовно боротьби із бандитизмом, стану злочинності, аналізом оперативної обстановки. До речі, бюро секретаріату складалось із загального та таємного відділів. Тут же зберігаються і протоколи засідань Вищого партійного суду Центральної парткомісії тощо. Через відділи проходила і значна частина нормативної документації міліції. З огляду на обставини історичного періоду, ці документи збереглись у багато більшому обсязі та становлять собою цілісний масив.

Значний об'єм займають протоколи та листування із наркоматами юстиції, внутрішніх справ, Верховним судом, прокуратурою, органами держбезпеки, у яких йдеться про діяльність правоохоронних органів, порушення соціалістичної законності, боротьбу зі злочинністю, бандитизмом, розгляд органами юстиції заяв громадян. Тут же містяться огляди, доповідні записки, спецзведення. Охоплюють вони, відповідно, 1941–1959 (опис 23) та 1950–1967 (опис 24) роки.

Крім того, в зазначених описах знаходиться чималий масив документів з аналізом економічних злочинів, представлений у справах розслідування масштаб-

них розкрадань державної або суспільної власності. В них присутні відомості щодо кількості вкрадених та повернутих державі матеріальних цінностей, а також рекомендації щодо збереження майна. Окрему категорію справ становлять справи щодо порушення Статуту сільгоспартілі, які найчастіше пов'язувалися із розкраданням майна колгоспів та радгоспів, особливо щодо незаконного обробітку колгоспної землі.

Не можна залишити поза увагою і листи-звернення громадян до центральних органів з приводу злочинної діяльності керівництва на місцях. Їхня цінність як наукового джерела вимагає чи не найбільшої перевірки, оскільки часто траплялося, що в матеріалах однієї й тієї ж справи вміщено як самі листи, так і матеріали їхньої перевірки.

Документи Особливого сектору та організаційно-інструкторського відділу ЦК КП(б)У про підпільно-партизанський рух знаходяться в описі 22. Здебільшого це звітна та статистична інформація, котра водночас, після вигнання нацистських загарбників, використовувалась і в правоохоронній діяльності [24–28].

Достовірність архівних матеріалів дослідник, який працюватиме із ними, може підвищити використанням документів із підписами відповідальних осіб, які їх складали, а проекти документів, незавізовані підписами, доцільно використовувати лише для висвітлення підготовчої роботи у сфері прийняття рішень, пов'язаних із організацією протидії злочинності.

Слід вказати, що і сама партія виконувала певною мірою правоохоронні функції у власних лавах. Встановивши всеохоплюючий контроль над суспільством і державним апаратом, вона не могла залишити поза увагою і, так звану, внутрішню безпеку та пов'язане із нею питання “чистоти рядів”. Свою роль тут відіграло і намагання убезпечити себе від контролю з боку правоохоронних органів.

Відповідно до задуму В. Леніна, функції партійної правоохорони мали виконувати контрольні комісії, створення яких розпочалося вже у 1920 р. Загальне керівництво ними здійснювала Центральна контрольна комісія (ЦКК) КП(б)У (фонд 22). До речі, сучасні українські вчені позитивно оцінюють правоохоронну роботу цієї структури, відзначаючи її роль у боротьбі зі зловживаннями керівних кадрів та зауважуючи, що нерідко узгоджені дії ЦКК і органів ДПУ приносили вагомі результати, особливо, коли йшлося про боротьбу з корупцією у вищих ешелонах влади [29, с. 55–56].

Водночас, слід вказати, що основний масив цих документів припадає на 20-ті та післясталінські роки. Документи проміжного етапу збереглися гірше і хибують на фрагментарність. Крім того, цей масив значною мірою сфальсифікований на догоду політико-ідеологічній кон'юктурі. Щоправда, меншою мірою це стосується відомчої інформації закритого характеру [7, с. 55].

Таким чином, з позиції історика права, для систематизації матеріалів партійних органів СРСР в Україні найбільш прийнятним є номінально-номенклатурний принцип, відповідно до якого ми можемо виділити: нормативно-правові та розпорядчі, інформаційно-аналітичні, статистичні та звітні документи, матеріали партійного контролю та нормопроєкування. Сукупно вони дозволяють всебічно вивчити історію держави і права України 20-х – початку 90-х років XX століття

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Штейнле О.* Номенклатура в системі влади УРСР другої половини 1940-х – початку 1950-х років. Наукові записки інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса: зб. наук. праць. 2009. Вип. 43. С. 262–273.
2. *Васильєв В.Ю.* Динаміка диктатури: стосунки “центр-субцентр” влади в радянській управлінській системі в УСРР–УРСР (20–30-ті рр. XX ст.). Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету. 2008. Вип. XXIII. С. 190–200.
3. *Петровичев Н.А., Кузьмин Н.Ф., Петренко Ф.Ф.* и др. Партийное строительство: уч. пособие. М.: Политиздат, 1981. 511 с.
4. *Танцюра В.І.* Політична історія України: навч. посібник. К.: Академвидав, 2008. 552 с.
5. *Дорошко М.С.* Партиїно-державна номенклатура в Україні: критерії добору, джерела формування та механізм утворення (1919–1927). Проблеми історії України: факти, судження, пошуки. 1994. Вип. 3. С. 32–39.
6. *Саблук С.А.* Кримінально-правова протидія злочинності в Україні у 1922–1960 рр. Черкаси: Видавець ФОП Гордієнко Є.І., 2016. 414 с.
7. *Дорошко М.* Компартиїно-державна номенклатура УСРР у 20–30-ті роки XX століття: соціоісторичний аналіз: моногр. К.: ВПЦ “Київський університет”, 2004. 154 с.
8. ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 16. Спр. 85.
9. *Восленский М.С.* Номенклатура. Господствующий класс Советского Союза. М.: Советская Россия: МП “Октябрь”, 1991. 624 с.
10. *Дорошко М.С.* Соціально-політичний портрет керівної верхівки Радянської України 20–30-х років XX століття. Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. 2011. Вип. 8. С. 14–20.
11. ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 20. Спр. 2099.
12. ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 20. Спр. 2218.
13. ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 20. Спр. 2989.
14. ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 20. Спр. 3186.
15. ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 20. Спр. 2804.
16. ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 20. Спр. 5481.
17. ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 20. Спр. 5487.
18. ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 20. Спр. 5491.
19. ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 20. Спр. 7171.
20. Центральний державний архів громадських об’єднань України: путівник / авт.-упоряд.: Б. Іваненко, О. Бажан, А. Кентій та ін. К.: ЦДАГО України, 2001. 495 с.
21. ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 20. Спр. 1278.
22. ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 20. Спр. 1690.
23. ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 20. Спр. 1798.
24. ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 22. Спр. 10.
25. ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 22. Спр. 117.
26. ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 22. Спр. 119.
27. ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 22. Спр. 120.
28. ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 22. Спр. 84.
29. *Дорошко М.* Органи ВУЧК–ГПУ–НКВД у здійсненні контролю над компартиїно-державною номенклатурою УСРР у 1920–1930-ті роки. З архівів ВУЧК–ГПУ–НКВД–КГБ. 2003. Вип. 20. С. 50–59.

REFERENCES

1. *Shteinle O.* (2009) Nomenklatura v systemi vlady URSR druhoi polovyny 1940-kh – pochatku 1950-kh rokiv. “Nomenclature in the System of Power of the USSR in the Second Half of the 1940th – Early 1950th”. Scientific Proceedings of the I.F. Kuras Institute of Political and Ethnic Studies. Iss. 43. P. 262–273 [in Ukrainian].
2. *Vasylyev V.Yu.* (2008) Dynamika dyktatury: stosunky “tsentr-subtsentr” vlady v radianskii upravlinskii systemi v USRR–URSRR (20–30-ti rr. XX st.). “Dynamics of Dictatorship: Relations between the Center-Sub-Center of Power in the Soviet Administrative System in the USSR-URSRR”.

(20-30th of the XX century). Scientific works of the History Department of Zaporizhzhia State University. Iss. XXIII. P. 190–200 [in Ukrainian].

3. *Petrovichev N.A., Kuzmin N.F., Petrenko F.F.* and others (1981) *Partiynoye stroitelstvo*. “Party Building”: manual. M.: Politizdat. 511 p. [in Russian].

4. *Tantsiura V.I.* (2008) *Politychna istoriia Ukrainy*. “The Political History of Ukraine”: manual. K.: Akademvidav. 552 p. [in Ukrainian].

5. *Doroshko M.S.* (1994) *Partiyno-derzhavna nomenklatura v Ukraini: kryterii doboru, dzherela formuvannia ta mekhanizm utvorenni (1919–1927)*. “Party and State Nomenclature in Ukraine: Selection Criteria, Sources and Mechanism of Formation (1919–1927)”. Problems of Ukrainian History: Facts, Judgments, Searches. Vol. 3. P. 32–39 [in Ukrainian].

6. *Sabluk, S.A.* (2016) *Kryminalno-pravova protydiia zlochynnosti v Ukrayini u 1922 – 1960 rr.* “Criminal Legal Counteraction to Crime in Ukraine in 1922–1960. Cherkasy: Publisher FOP Hordiienko Ye.I. 414 p. [in Ukrainian].

7. *Doroshko, M.* (2004) *Kompartiyno-derzhavna nomenklatura USRR u 20–30-ti roky XX stolittia: sotsioistorychnyi analiz*. “The Communist and State Nomenclature of the USSR in the 20–30s of the 20th Century: Sociohistorical Analysis”: monograph. K.: Kyiv University. 154 p. [in Ukrainian].

8. Central State Archives of Public Organizations of Ukraine. F. 1. Descr. 16. Case 85 [in Ukrainian].

9. *Voslensky M.S.* (1991) *Nomenklatura. Gospodstvuyushchii klass Sovetskogo Soyuza*. “Nomenclature. The Ruling Class of the Soviet Union”. M.: Soviet Russia: MP “Oktiabr”. 624 p. [in Russian].

10. *Doroshko M.S.* (2011) *Sotsialno-politychnyy portret kerivnoy verkhivky Radyanskoï Ukrainy 20–30-kh rokiv XX stolittia*. “Socio-Political Portrait of the Leading Leaders of Soviet Ukraine in the 20-30th of the XX Century”. Scientific Journal of NPU M.P. Drahomanov. 2011. Iss. 8. P. 14–20 [in Ukrainian].

11. Central State Archives of Public Organizations of Ukraine. F. 1. Descr. 20. Case 2099 [in Ukrainian].

12. Central State Archives of Public Organizations of Ukraine. F. 1. Descr. 20. Case 2218 [in Ukrainian].

13. Central State Archives of Public Organizations of Ukraine. F. 1. Descr. 20. Case 2989 [in Ukrainian].

14. Central State Archives of Public Organizations of Ukraine. F. 1. Descr. 20. Case 3186 [in Ukrainian].

15. Central State Archives of Public Organizations of Ukraine. F. 1. Descr. 20. Case 2804 [in Ukrainian].

16. Central State Archives of Public Organizations of Ukraine. F. 1. Descr. 20. Case 5481 [in Ukrainian].

17. Central State Archives of Public Organizations of Ukraine. F. 1. Descr. 20. Case 5487 [in Ukrainian].

18. Central State Archives of Public Organizations of Ukraine. F. 1. Descr. 20. Case 5491 [in Ukrainian].

19. Central State Archives of Public Organizations of Ukraine. F. 1. Descr. 20. Case 7171 [in Ukrainian].

20. Central State Archives of Public Organizations of Ukraine: Guide / authors-compilers: B. Ivanenko, O. Bazhan, A. Kenti and others. K., 2001. 495 p. [in Ukrainian].

21. Central State Archives of Public Organizations of Ukraine. F. 1. Descr. 20. Case 1278 [in Ukrainian].

22. Central State Archives of Public Organizations of Ukraine. F. 1. Descr. 20. Case 1690 [in Ukrainian].

23. Central State Archives of Public Organizations of Ukraine. F. 1. Descr. 20. Case 1798 [in Ukrainian].

24. Central State Archives of Public Organizations of Ukraine. F. 1. Descr. 22. Case 10 [in Ukrainian].

25. Central State Archives of Public Organizations of Ukraine. F. 1. Descr. 22. Case 117 [in Ukrainian].

26. Central State Archives of Public Organizations of Ukraine. F. 1. Descr. 22. Case 119 [in Ukrainian].

27. Central State Archives of Public Organizations of Ukraine. F. 1. Descr. 22. Case 120 [in Ukrainian].

28. Central State Archives of Public Organizations of Ukraine. F. 1. Descr. 22. Case 84 [in Ukrainian].

29. *Doroshko M.* (2003) Orhany VUChK-GPU-NKVD u zdiysnenni kontrolyu nad kompartiyno-derzhavnoyu nomenklaturoyu USRR u 1920–1930-ti roky. “Bodies of VUChK-GPU-NKVD in Exercising Control over the Communist State Nomenclature of the Ukrainian SSR in the 1920s and 1930s”. From the archives of VUChK-GPU-NKVD-KGB. Issue 20. P. 50–59 [in Ukrainian].

UDC 343:94(477) “1922/1960”

Sabluk Serhii,

Doctor of Juridical Sciences,
Associate Professor, Judge of City
Court,
Vinnytsia, Ukraine

MATERIALS OF THE SOVIET PARTY-ADMINISTRATIVE BODIES AS A SOURCE OF THE HISTORY OF COUNTERACTION TO CRIME IN UKRAINE

Scientific paper classifies and analyzes the documents of the governing bodies of the Communist Party in Ukraine regarding their use in historical and legal studies. Priority is given to law enforcement documents.

In this aspect, the “polycratic” nature of the Soviet dictatorship is emphasized. That is, administrative functions were exercised by both party, Soviet bodies, and governmental apparatus. Thus, the documents of the ruling party are not only an invaluable source for the study of political history, but also for the history of the state and the law of Ukraine. The relevant documentary is stored in both central and regional state archives. At the same time, the materials of the Central State Archive of Public Associations of Ukraine are of the greatest interest for the historian of law. Their study allows us to understand not only the law specificity, but also the mechanism of formation of rulemaking in the USSR. First and foremost, these are the documents and materials of the KP (b) U-KPU Party Leadership Fund, which stores various materials with available data on both the number of crimes committed and proposals to improve crime counteraction and evaluate the achieved results.

First of all, these are the normative documents and their draft laws, the laws of the USSR and the URSR, the Codes of the USSR, the resolutions of the federal and republican governments, decisions, orders of ministries and government departments, etc. Extremely interesting material is also contained in the so-called “secret” and “separate folders” of the Central Committee, clearly demonstrating the conditions of decision-making in the sphere of crime control and allowing us to find out the mechanism of party leadership of law enforcement activities, its forms and methods.

© Sabluk Serhii, 2019

But most of the information is contained in the records of party, Soviet, public bodies, which provide statistical information, summaries, information or instructions of various levels.

Thus, for the systematization of the materials of party bodies of the USSR in Ukraine, the most appropriate is the nominal-nomenclature principle, according to which we can distinguish: regulatory and administrative, information and analytical, statistical, principle of reporting documents, materials of party control and rulemaking. They allow us to study comprehensively the history of state and law of Ukraine in the 1920s–early 1990s.

Keywords: Communist Party, law enforcement, totalitarianism, Central Committee, source study.

Отримано 21.08.2019

Чисніков Володимир Миколайович,доктор юридичних наук, доцент,
головний науковий співробітник ДНДІ МВС України,
м. Київ, Україна
ORCID ID 0000-0003-2020-7298**Плугатар Тетяна Анатоліївна,**кандидат юридичних наук,
старший науковий співробітник,
вчений секретар ДНДІ МВС України,
м. Київ, Україна
ORCID ID 0000-0003-2082-5790**АКАДЕМІК ЮРІЙ ІВАНОВИЧ РИМАРЕНКО –
ВЧЕНИЙ ЗІ СВІТОВИМ ІМ'ЯМ
(до 90-річчя з дня народження)**

Розглянуто життєвий шлях та основні напрями наукової діяльності видатного вченого Юрія Івановича Римаренка (1929–2006) – українського філософа, правознавця і політолога, доктора філософських наук, професора, академіка Української академії політичних наук, члена-кореспондента Національної академії правових наук України, заслуженого діяча науки і техніки України, полковника внутрішньої служби у відставці. Зазначено найважливіші опубліковані праці у таких галузях, як: історія та теорія держави і право, державознавство, національно-державне будівництво, філософія права, юридична конфліктологія, етноміграцієзнавство, поліцейстика тощо.

Ключові слова: Ю.І. Римаренко, історія та теорія держави і права, державознавство, філософія права, юридична конфліктологія.

Цього року виповнилося 90 років з дня народження Юрія Івановича Римаренка – українського філософа, правознавця і політолога, доктора філософських наук, професора, академіка Української академії політичних наук, Міжнародної академії інформатики, члена-кореспондента Національної академії правових наук України, заслуженого діяча науки і техніки України, полковника внутрішньої служби у відставці.

Народився Юрій Іванович 9 травня 1929 року у м. Богуславі Київської області у родині вчителів. Незабаром сім'я переїхала до м. Черкаси. Під час Другої світової війни 12-річного школяра евакуювали за Урал у с. Тереньга, Ульяновської області. У 1944 році він повернувся до м. Черкаси, де продовжив навчання у середній школі № 2.

Отримавши у 1947 році середню освіту, Ю.І. Римаренко вступив на юридичний факультет Київського державного університету ім. Т.Г. Шевченка, який закінчив

у 1952 році. Згодом талановитого молодого юриста запросили працювати до органів державної безпеки при Раді Міністрів Української РСР, де він прослужив 11 років на оперативній роботі у зовнішній розвідці.

У 1963 році Юрій Іванович вступив до аспірантури, після закінчення якої деякий час працював у товаристві “Знання” УРСР. Згодом він обіймав посаду наукового співробітника Інституту філософії АН УРСР (1965), та старшого наукового співробітника Інституту історії АН УРСР (1970) [1].

З 1977 р. до 1978 р. – працював начальником кафедри філософії Київської вищої школи МВС СРСР, а з 1978 р. до 1992 р. – заступником начальника КВШ МВС СРСР з наукової роботи, проректором Української академії внутрішніх справ.

Працюючи понад 15 років заступником начальника Київської школи МВС СРСР, він всебічно сприяв тому, щоб КВШ МВС перетворилася на один із кращих навчальних закладів юридичного профілю. По-перше, йшлося про залучення до роботи у вузі визнаних фахівців (М. Салтєвського, В. Копейчикова, А. Ключниченка, Е. Додіна, В. Марчука, О. Манохи, В. Бахіна, О. Фрицького та ін.), які згодом, за сприянням Ю.І. Римаренка, створили наукові школи криміналістики, теорії держави і права, адміністративної юрисдикції, теорії оперативно-розшукової роботи тощо. По-друге, завдяки його зусиллям було створено у КВШ МВС спеціалізовану вчену раду із захисту кандидатських дисертацій з правових дисциплін, яку він очолював тривалий час – з 1985 р. до 1995 р. Водночас із 1978 р. до 1995 р. він особисто керував ад’юнктурою вузу, де було підготовлено понад 250 кандидатів юридичних наук для вузів України. По-третє, Ю.І. Римаренко всебічно сприяв становленню та розвитку видавничої справи, зокрема завдяки йому щорічно в світ виходило понад 600 друк. арк. наукових та науково-методичних праць. КВШ стала єдиним вузом у системі юридичних закладів, де постійно видавались індивідуальні монографії та сплачувався авторський гонорар. Він ініціював створення першого в країні словника-довідника “Оперативно-розшукова діяльність органів внутрішніх справ”, був відповідальним редактором низки оригінальних видань (“Адміністративна юрисдикція органів внутрішніх справ”, “Актуальні проблеми діяльності дільничних інспекторів поліції” тощо).

Як проректор з наукової роботи КВШ МВС СРСР, Української академії внутрішніх справ Ю.І. Римаренко сприяв фаховій підготовці 25 тис. висококваліфікованих спеціалістів, правознавців для органів внутрішніх справ України, Російської Федерації, Азербайджану, Вірменії, Грузії, країн Прибалтики.

З 1992 р. Ю.І. Римаренко обіймав посаду головного наукового співробітника відділу історико-політологічних досліджень держави і права України (нині – відділ історико-правових досліджень) Інституту держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, водночас – завідувач кафедри гуманітарних дисциплін Київського університету права (1997–2004), професор Національної академії внутрішніх справ України (з 2000 р.). [2].

Слід сказати, що Ю.І. Римаренко у 1967 р. захистив дисертацію на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук “Деятельность КП(б)У по воспитанию трудящихся в духе пролетарского интернационализма и непримиримости к буржуазному национализму. 1921–1922”, а у 1974 р. здобув науковий ступінь

доктора філософських наук на підставі захисту дисертації “Критика буржуазно-националистических доктрин нации и национальных отношений”, в основу якої покладена монографія “Націоналізм і його теорія нації” (1973). З 1982 р. – професор, з 1993 р. – академік Української академії політичних наук, з 1996 р. – академік Міжнародної академії інформатики, з 2000 р. – член-кореспондент Національної академії правових наук України.

Ще у 70-ті роки ХХ ст. учений став визнаним фахівцем у галузі національних відносин. Доклав чимало зусиль до з’ясування справжньої суті націоналізму, розглядаючи його як ідеологічне, соціальне та духовно-культурне явище. Цій проблематиці були присвячені індивідуальні та колективні монографії “Ми – патріоти й інтернаціоналісти” (1974), “З ким і проти кого” (1983), “Социализм и нация” (1986), “Дружбою здружені” (1987), “По следам “снежного человека”: о причинах национализма в СССР” (1989), “Национальный вопрос и социалистическая практика” (1991), “Націоналізм як суспільний феномен” (1996) та низка інших праць.

Ю.І. Римаренко ніколи не обмежувався певною наукою або галуззю права. Завжди намагався знайти новий науковий підхід, напрям. Він став одним із фундаторів нових напрямів на стику правознавства, політології, філософії та інших наук: етнополітології, націософії, етнодержавознавства, етнокультурознавства, міграцієзнавства, поліцієстики.

Про визнання етнодержавознавства та міграцієзнавства як наукових напрямів свідчить введення відповідних спецкурсів до навчальних програм у вузах України, а також включення ВАКом України у січні 1997 р. етнодержавознавства до реєстру як нової спеціальності – 23.00.05.

Невтомна наснага, яка була характерною для цього вченого, здолала усі перепони і труднощі. Ось чому з-під його пера щорічно з’являлися фундаментальні праці, доповнені цікавими прикладними розвідками, які й нині збагачують вітчизняну та зарубіжну наукову думку. Ним особисто або під його керівництвом було підготовлено такі наукові дослідження, як: “Етнонаціональний розвиток України” (1993), “Національний розвій України” (1995), “Мала енциклопедія етнодержавознавства. Понятійний апарат, підходи” (1996), “Національне буття в контексті державотворення” (1997), “Людина, нація, держава” (1997), “Основи етнодержавознавства” (1997), “Міграційні процеси в сучасному світі. Світовий, європейський та регіональний виміри” (1998), “Етнос, нація, держава” (2000), “Основи міграцієзнавства” (2000), “Енциклопедія етнокультурознавства” (2000–2002), “Етнодержавознавство. Теоретико-методологічний аспект” (2001), “Незаконна міграція та торгівля жінками у міжнародно-правовому контексті” (2001), “Джерела української гуманістичної думки” (2002), “Міжнародно-правові аспекти протидії нелегальній міграції та торгівлі жінками” (2003), “Протидія торгівлі людьми” (2005).

Наукові праці Ю.І. Римаренка дали суттєвий приріст наукових знань, вони відкрили реальну перспективу для подальшої розробки проблем етнонаціонального та етнодержавницького розвитку України з позицій українського конституціоналізму та українського менталітету, а також розробку нез’ясованої ще проблеми “Права людини та права нації”.

© Chysnikov Volodymyr, Pluhatar Tetiana, 2019

Він плідно співпрацював з організаціями системи ООН – Верховним комісаром ООН у справах біженців, Верховним комісаром ООН з національних меншин, Міжнародною організацією з міграції тощо [3].

Останнім часом вчений зацікавився проблемами діяльності правоохоронних органів і поліцейського права. Під його керівництвом здійснювалася підготовка: науково-практичного, документально-джерельного та навчально-методичного комплексу (у трьох частинах) “Забезпечення органами внутрішніх справ міжнародно-правових стандартів прав людини при охороні громадського порядку” (2001); документально-джерельного довідника для співробітників правоохоронних органів (міліції) “Міжнародно-правові стандарти поведінки працівників правоохоронних органів при підтриманні правопорядку” (2002); “Антології сиску” в 14 томах (Т. 1. – 2005; Т. 2 – 2006); “Міжнародної поліцейської енциклопедії” в 10 томах (Т. 1. – 2003; Т. 2. – 2005; Т. 3. – 2006; Т. 4. – 2007) тощо. Над завершенням цього фундаментального десятитомного видання він працював до останнього дня свого життя.

Необхідно наголосити, що Ю.І. Римаренко опублікував близько 1600 наукових і публіцистичних праць, з них – 120 монографій, створив понад 12 енциклопедій. Зміст його наукових досліджень переконує спеціалістів у тому, що вони значно розширили та поглибили наукові знання в таких галузях, як історія та теорія держави і права, державознавство, національно-державне будівництво, філософія права, юридична конфліктологія, етноміграцієзнавство, поліцейська діяльність тощо. Його роботи видані в Польщі, Угорщині, Чехословаччині, Татарстані, перекладені англійською, французькою, німецькою та іспанською мовами.

Ю.І. Римаренко підготував понад 20 докторів та 35 кандидатів наук. Постійно допомагав молодим науковцям, сприяв їх творчому зростанню, був взірцем наукового пошуку та педагогічної майстерності. Будучи людиною з широким світоглядом, твердими науковими переконаннями й невтомним працелюбством, він завжди викликав у підлеглих, колег і численних учнів високу довіру й повагу. Його надзвичайна здатність передбачати перспективні тенденції розвитку науки, спрямовувати діяльність науковців на розв’язання найважливіших проблем країни дозволяють його працям бути актуальними і в майбутньому.

Ю.І. Римаренко – працівник культури УРСР, лауреат багатьох конкурсів наукової літератури, лауреат низки всесоюзних та всеукраїнських премій: Державної премії УРСР ім. Т.Г. Шевченка (1989), премії ім. Я. Галана Спілки журналістів України (1972), медалі М. Вавілова Всесоюзного товариства “Знання” (1982), премій ім. М.П. Василенка НАН України (1997), ім. Ярослава Мудрого АПрН України (2002) [4].

Вчений брав участь у розробці законопроектів, що стосуються концепції державної етнонаціональної політики; статусу корінних народів України та біженців; реформування органів внутрішніх справ. Він входив до координаційної ради Міністерства освіти і науки України з проблем розробки пріоритетних наукових напрямів, був президентом дослідницького центру “Етнодержавознавчі студії: парадигма нова”. Багато років працював членом експертної ради ВАК та низки спеціалізованих наукових рад. Водночас був експертом міжнародних організацій (УВКБ ООН, МОМ тощо), членом президії Міжнародної асоціації конфліктологів,

плідно співпрацював з Радою Європи та Британською Радою в галузі організації та проведення тренінгу тренерів з питань прав людини.

За багаторічну наукову і практичну діяльність Ю.І. Римаренко нагороджений орденом “За заслуги” III ступеня, Почесною грамотою Верховної Ради України, почесними відзнаками МВС України та міжнародних поліцейських асоціацій.

У 1999 р. нагороджений Президентом України відзнакою “Захиснику Вітчизни” та Міністром освіти та науки України – нагрудним знаком “За досягнення”.

Ю.І. Римаренко – вчений зі світовим ім'ям у галузі теорії держави і права, філософії права, міграційного права. Він понад тридцять років викладав у вищих навчальних закладах (КВШ МВС СРСР (Національна академія внутрішніх справ), Київський державний університет ім. Т.Г. Шевченка, Вища школа права при Інституті держави і права НАН України).

Своєю копіткою багаторічною працею, громадською активністю та високим професіоналізмом Юрій Іванович зробив неоціненний вклад у розвиток вітчизняної науки, здобув визнання й глибоку шану не лише в Україні, а й далеко за її межами.

Інші основні праці вченого, крім згаданих вище: “Національно-державницька думка у персоналіях” (1997); “Національно-державне будівництво: концептуальні підходи, сучасна наукова література” (1999); “Забезпечення органами внутрішніх справ міжнародно-правових стандартів прав людини при охороні громадського порядку” (2001), “Етнополітичні та військово-політичні конфлікти у сучасному світі” (2001), “Миротворча діяльність міжнародних поліцейських контингентів” (2002), “Політичний вимір діяльності Міністерства внутрішніх справ України. Відповідь на виклики XXI століття” (2003), “Приватне життя і поліція” (2006), “Адміністративна (поліцейська) діяльність органів внутрішніх справ. Загальна частина” (2008).

Помер Юрій Іванович Римаренко 10 вересня 2006 року у Києві на 78 році життя. Похований на Байковому кладовищі [5].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Мироненко О.М.* Римаренко Юрій Іванович. Юридична енциклопедія: в 6 т. / редкол. Ю.С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. К.: Укр. енцикл., 1998. Т. 5 (П–С). С. 320–321.
2. *Кресіна І.О., Мироненко О.М.* Римаренко Юрій Іванович: Інформаційне видання. К., 1999.
3. *Римаренко Юрій Іванович.* Антологія Міжнародного поліцейського права: у 2 т. Херсон: Айлант, 2014. Т. 2: Поліцейське право: становлення і сучасність. С. 669–671.
4. *Ясь О.В.* Римаренко Юрій Іванович. Енциклопедія історії України: у 10 т. / редкол. В.А. Смолій (голова) та ін. Інститут історії України НАН України. К.: Наук. думка, 2012. Т. 9 (Прил. – С.). С. 205–206.
5. Римаренко Юрій Іванович (некролог). *Юридична газета*. 2006. 28 вересня (№ 18).

REFERENCES

1. *Myronenko O.M.* (1998) Rymarenko Yurii Ivanovych. “Rymarenko Yurii Ivanovych”. Legal Encyclopedia: in 6 vol. / Yu.S. Shemshuchenko (Chairman of the editorial board) and others. K.: Ukr. Encycl. Vol. 5 (P–S). P. 320–321 [in Ukrainian].
2. *Kresina I.O., Myronenko, O.M.* (1999) “Rymarenko Yurii Ivanovych”: Information Edition. K. [in Ukrainian].

© Chysnikov Volodymyr, Pluhatar Tetiana, 2019

3. *Rymarenko Yurii Ivanovych. (2014). "Rymarenko Yurii Ivanovych". Anthology of International Police Law: in 2 vol. Kherson: Ailant. Vol. 2: Police Law": Formation and Modernity. P. 669–671 [in Ukrainian].*

4. *Yas O.V. (2012) Rymarenko Yurii Ivanovych. "Rymarenko Yuriy Ivanovych". Encyclopedia of the History of Ukraine": in 10 vol. / editorial board: V.A. Smoliiy (chairman) and others. Institute of History of Ukraine NAS Ukraine. K.: Naukova Dumka, 2012. Vol. 9. P. 205–206 [in Ukrainian].*

5. *Rymarenko Yurii Ivanovych (nekroloh). Rymarenko Yurii Ivanovych (obituary). Legal Newspaper. 2006. September 28 (No. 18) [in Ukrainian].*

UDC 34(091)(477)–057.4

Chysnikov Volodymyr,

Doctor of Juridical Sciences, Associate Professor,
Chief Researcher, State Research Institute MIA
Ukraine, Kyiv, Ukraine

ORCID ID 0000-0003-2020-7298

Pluhatar Tetiana,

Candidate of Juridical Sciences,
Senior Research Associate,
Academic Secretary, State Research Institute MIA
Ukraine, Kyiv, Ukraine,

ORCID ID 0000-0003-2082-5790

**ACADEMICIAN YURIi IVANOVYCH RYMARENKO –
WORLD KNOWN SCIENTIST
(to the 90th birth anniversary)**

The life path and main directions of scientific activity of the prominent scientist Yuriy Ivanovych Rymarenko (1929–2006) – Ukrainian philosopher, jurist and political scientist, doctor of philosophical sciences, professor, academician of Ukrainian Academy of Political Sciences, Corresponding Member of the Ukrainian Academy of Law Sciences, Merited Scientist and Technologist of Ukraine, retired internal service colonel. The most important published works in such fields as: history and theory of state and law, state studies, national state building, philosophy of law, legal conflictology, ethno-migration science, police, etc. are given. In addition, his activities as one of the founders of the recognition of ethno-national studies and migration science as scientific directions and introduction of special courses into educational programs at universities of Ukraine, as well as the introduction of ethno-national science in the register as a new specialty are highlighted.

It is noted, that the fundamental works of the scientist, supplemented with interesting applied intelligence, nowadays enrich domestic and foreign scientific thought.

It is emphasized, that Y.I. Rymarenko participated in the development of bills related to the concept of state ethno-national policy, the status of indigenous peoples of Ukraine and refugees, reform of law enforcement agencies. He was a member of the Coordination Council of the Ministry of Education and Science of Ukraine on the

© Chysnikov Volodymyr, Pluhatar Tetiana, 2019

DOI (Article): <https://doi.org/10.36486/np.2019.3.02>

Issue 3(45) 2019

<http://naukaipravookhorona.com/>

problems of development of priority scientific directions, he was the president of the research center “Ethno-National Studies: Paradigm New”. For many years he served as a member of the Higher Attestation Commission Expert Council and a number of specialized scientific councils. At the same time, he was an expert in international organizations, a member of the Presidium of the International Conflict Association, and has worked extensively with the Council of Europe and the British Council to organize and train human rights coaches.

For many years of scientific and practical activity Yu.I. Rymarenko was awarded with a number of orders and decorations.

The author notes that Y.I. Rymarenko – a world-renowned scientist in the field of State and Law Theory, Philosophy of Law, Migration Law, has taught at higher educational establishments (Kyiv Higher School MIA USSR (National Academy of Internal Affairs), Taras Shevchenko National University of Kyiv, Higher School of Law at the Institute of State and Law NAS Ukraine) for more than thirty years.

Keywords: Yu.I. Rymarenko, history and theory of state and law, Public Affairs, philosophy of law, conflict management.

Отримано 27.08.2019

**АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС.
ФІНАНСОВЕ ПРАВО**

УДК 342.340.951(045)

Білоус Віктор Тарасович,доктор юридичних наук, професор,
головний науковий співробітник Державного
науково-дослідного інституту МВС України,
м. Київ, Україна**Тильчик Ольга Віталіївна,**доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри адміністративного права і
процесу та митної безпеки Університету ДФС України
м. Ірпінь, Україна**Тильчик В'ячеслав В'ячеславович,**кандидат юридичних наук, доцент
професор кафедри адміністративного права і
процесу та митної безпеки Університету ДФС України
м. Ірпінь, Україна**РЕФОРМА ВІТЧИЗНЯНОЇ ВИЩОЇ ОСВІТИ:
АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ СЬОГОДЕННЯ**

У статті розглядаються питання забезпечення якості підготовки фахівців вітчизняними вищими навчальними закладами та визначаються проблеми, що виникають під час реформи вищої освіти таких галузей знань, як “Право” і “Правоохоронна діяльність”. Пропонуються напрями розв’язання кола означених проблем, враховуючи досвід вітчизняних вищих навчальних закладів, визнаних провідними за вказаними напрямками підготовки фахівців. Закцентовано увагу на тому, що в правовій соціально орієнтованій державі відповідними мають бути й ставлення здобувачів вищої освіти до організації й участі у навчальному процесі, й зворотна реакція – пошанування суспільством і державою талановитої, заповнятої та працьовитої молоді. Такі взаємопов’язані складові сприятимуть припиненню розростання негативних тенденцій із міграції талановитих молодих фахівців з України до інших країн, втрати “інтелектуального багатства” нації.

Ключові слова: реформування освіти, правові відносини, забезпечення якості освіти, підготовка фахівців, елементи дуальної освіти.

Сучасна вища освіта в Україні, як власне й інші суспільно значимі інститути, стан яких дозволяє формувати уявлення про готовність суспільства до ефективного функціонування за умов глобалізації, перебуває у стані реформування. Важливість вірного вибору вектора зазначеної реформи є зрозумілою та усвідомлюється більшістю суб’єктів, що є учасниками відповідних суспільних відносин.

© Bilous Victor, Tylchik Olha, Tylchik Viacheslav, 2019

DOI (Article): <https://doi.org/10.36486/np.2019.3.03>

Issue 3(45) 2019

<http://naukaipravookhrona.com/>

Разом із тим, спроби створити реальні умови для розвитку, залучення зовнішніх інвестицій та перетворення вищої освіти на ефективну та відкриту систему [1] допоки залишаються не настільки масовими, як того вимагають умови сьогодення. Проголошені заходи, зокрема, дуальної освіти, безперервної освіти дорослих, визначені в окремих концепціях, запроваджуються у вигляді експериментів, а їх результати навіть не завжди доводяться до більшості зацікавлених суб'єктів, незважаючи на досить високу увагу до інформаційного забезпечення навчального процесу в українських вищих навчальних закладах. У багатьох соціологічних дослідженнях констатується наявність значного розчарування соціуму у вітчизняних практиках організації та здійснення підготовки фахівців, зокрема, галузей знань: “Право” та “Правоохоронна діяльність”. Наявність державних програм, стратегій реформування та розвитку освіти в Україні, підготовка стандартів за окремими галузями знань є лише підґрунтям, що окреслює необхідні компетентності та бажані напрями забезпечення належного рівня якості підготовки фахівців, проте залишає відкритим питання пріоритетних методів організації та здійснення такої діяльності.

Багато вітчизняних науковців вивчали питання реформування вітчизняної системи освіти, державної політики у сфері освіти на рівні дисертаційних досліджень (на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук), зокрема Т.О. Губанова “Адміністративно-правові засади організації та функціонування коледжів: порівняльно-правове дослідження” [2], Н.Л. Губерська “Адміністративні процедури у сфері вищої освіти” [3], А.М. Детюк “Адміністративно-правове регулювання державного замовлення в сфері освіти” [4], М.Н. Курко “Адміністративно-правове регулювання вищої освіти в Україні” [5], С.М. Кушнір “Державний контроль у сфері вищої освіти в Україні: організаційно-правовий аспект” [6], М.І. Легенький “Адміністративно-правові засади формування та реалізації державної політики у сфері освіти” [7], В.М. Савіщенко “Організаційне та правове забезпечення освіти і науки в Україні” [8], Р.В. Шаповал “Адміністративно-правове регулювання освітньої діяльності в Україні” [9] та інші.

Відзначаючи важливість цих робіт в аспекті реформування вищої освіти в Україні, варто погодитися із твердженнями про те, що залишаються відкритими питання систематизації зарубіжного досвіду щодо провідних методик організації освітнього процесу та шляхів поширення лише кращих здобутків у вітчизняну практику, особливо це стосується проблем забезпечення не тільки можливості гідного працевлаштування, а й організації навчального процесу таким чином, щоб здобувач міг пересвідчитися у власних здібностях у тому чи іншому фахові, зорієнтуватися у найбільш перспективних напрямках подальшої трудової діяльності як окрема свідомо особистість.

Завданнями цього дослідження є: встановлення основних факторів, що перешкоджають формуванню фахівця-юриста, налаштованого на ефективну практичну роботу, аналіз досвіду вищих юридичних закладів щодо розв'язання проблем підвищення якості підготовки фахівців, зокрема юристів, формулювання пропозицій для поширення позитивного досвіду розвитку вищої освіти.

На сьогодні привертає увагу збільшення кількості українських громадян, які здобувають вищу освіту за кордоном, проти чисельності іноземних студентів

© Bilous Victor, Tylchyk Olha, Tylchyk Viacheslav, 2019

в Україні. Найбільше українських студентів отримують освіту в університетах Польщі, Російської Федерації та Німеччини. В останні роки особливою динамікою характеризується потік українських студентів до Польщі, що активно підтримується на різних рівнях тамтешньої влади та академічного співтовариства. Певною тенденцією є збільшення представників України в університетах країн основної концентрації вітчизняної трудової діаспори [10, с. 64].

Детермінують таку ситуацію, на думку вітчизняних учених, такі ключові проблеми, які гальмують розвиток вітчизняної вищої освіти:

- 1) викладач втратив монополію на знання. “Вузьке горло” для отримання навчальної інформації, яке раніше існувало у вигляді бібліотек, також уже зникло;
- 2) студенти та молодь наразі мають необмежений доступ до інформаційних ресурсів;
- 3) у викладачів та студентів істотно різні ІКТ-компетентності;
- 4) фантастично стрімко зростає швидкість оновлення знань та технологій. Якщо у XX столітті цикл оновлення знань охоплював практично все професійне життя людини, то сьогодні такий цикл становить 1/5–1/6 її професійного життя;
- 5) відкриті кордони зумовили виникнення необмеженої мобільності;
- 6) провідними американськими університетами утворюються потужні освітні медіаресурси;
- 7) у світі активно розробляються ефективні моделі мультимовних інтерфейсів, які зносять будь-які мовні бар’єри;
- 8) розробляється і впроваджується інтелектуальна система ідентифікації тих, хто навчається, складає заліки та екзамени [1].

Вочевидь, перелічені проблеми можна назвати одночасно викликами, що об’єктивно існують та зумовлюють особливості формування та розвитку інноваційної парадигми освіти, орієнтованої на особистість. Така особистість, з одного боку, – є вільною у виборі поведінки та має природні права та свободи, що обмежуються тільки у виключних випадках, з іншого боку, – усвідомлює себе частиною соціуму, з чим, власне, переважно і пов’язане визначення її ознак, які у правовій доктрині набувають характеристик складових правового статусу людини та громадянина. Свідома особистість, враховуючи її буття у інформаційному суспільстві, має прагнути безперервної освіти, що охоплює як єднання до підготовки, основної підготовки та підвищення кваліфікації, так і єднання навчання та практичної діяльності.

Вказані орієнтири знаходять відображення у концептуальних нормативно-правових актах, що визначають державну політику у сфері освіти в Україні. Так, актуальним завданням сучасної української школи, згідно з “Національною стратегією розвитку освіти в Україні на період до 2021 року”, є орієнтація не лише на озброєння учнів системою наукових знань, а й сформованість вмінь застосувати їх на практиці, орієнтуватися у нестандартних, постійно змінюваних життєвих ситуаціях [11, с. 7]. Згідно зі стандартом вищої освіти за спеціальністю 081 “Право” для першого (бакалаврського) рівня вищої освіти, затвердженим наказом Міністерства освіти і науки України від 12.12.2018 № 1379, цілями навчання є формування компетентностей, необхідних для розуміння природи і функцій права, змісту його основних правових інститутів, застосування права, а також меж правового

© Bilous Victor, Tylchik Olha, Tylchik Viacheslav, 2019

регулювання різних суспільних відносин. До загальних компетентностей випускника за стандартом належать, зокрема, здатність застосовувати знання у професійній діяльності у стандартних та окремих нестандартних ситуаціях, вміння працювати самостійно, а також працювати у команді колег за фахом [12].

Водночас державна освітня політика України забезпечена нормативно-правовим підґрунтям, а чітко визначених організаційних механізмів її реалізації немає. Задекларовані принципи та завдання державної політики у сфері освіти вимагають практичного втілення, що на сьогодні, враховуючи автономію закладів вищої освіти, включено до компетенції останніх. Держава, в особі уповноважених органів, та громадськість контролюють якість підготовки фахівців вищими навчальними закладами, відповідно до останніх тенденцій, метою контролю є не стільки притягнення до відповідальності осіб, винних у порушенні вимог законів, скільки виявлення прогалин в організації навчального процесу та наданні освітніх послуг, роз'яснення способів їх усунення. Щоправда, не можна не відзначити, що є виключення із зазначеного підходу стосовно державного контролю у галузі вищої освіти, пов'язаного із виявленням фактів корупційних правопорушень та правопорушень, пов'язаних із корупцією.

У наукових дослідженнях виокремлено загальні групи напрямів внутрішньо-організаційного забезпечення діяльності вищих навчальних закладів, що знаходять свій прояв у відповідних функціональних напрямках. Першою вказана навчальна та виховна функції, пов'язані зі здійсненням на високому рівні освітньої діяльності, що забезпечує такі процеси: а) здобуття особами вищої освіти відповідного ступеня за обраними ними спеціальностями; б) формування особистості шляхом патріотичного, правового, екологічного виховання; в) утвердження в учасників освітнього процесу моральних цінностей, соціальної активності, громадянської позиції та відповідальності, здорового способу життя, уміння вільно мислити та самоорганізовуватися в сучасних умовах; г) забезпечення органічного поєднання в освітньому процесі освітньої, наукової та інноваційної діяльності; ґ) створення необхідних умов для реалізації учасниками освітнього процесу їхніх здібностей і талантів [2, С. 14–15]. Підтримуючи важливість та першочерговий характер саме вказаного напрямку, варто звернути увагу на реально наявні можливості його забезпечення у вітчизняних вищих навчальних закладах, особливо таких, що готують фахівців із таких галузей знань, як “Право” та “Правоохоронна діяльність”. Пов'язаний такий акцент із практикою розвитку демократії та формування політичної еліти у нашому суспільстві упродовж останніх років, що засвідчує можливість обійняти посади в органах публічної адміністрації будь-якою особою. Досить значний перелік посад передбачає серед кваліфікаційних вимог наявність вищої освіти. І як би не наголошували на перенасиченості ринку праці фахівцями із зазначених галузей знань, кандидатів на навчання за ними не зменшується. Відповідно напруження щодо забезпечення якості підготовки таких фахівців широко обговорюється.

Поширеними є пропозиції використання досвіду роботи юридичних клінік, інтерактивних технологій, онлайн-технологій, ноотехнологій, Grid-технологій для уніфікації навчального процесу та забезпечення якості вищої юридичної освіти через надання їй практичного спрямування. Так, Ю.Г. Одинцова пропонує окремий

© Bilous Victor, Tylchik Olha, Tylchik Viacheslav, 2019

навчально-розвивальний тренінг креативного потенціалу юриста, що визначає як метод ігрового моделювання психогенних ситуацій розв'язання пізнавальних завдань професійної діяльності з метою розвитку компетентності та творчих здібностей шляхом формування психологічних якостей і установок та розвитку відповідних знань, умінь та навичок. Особистісний розвиток креативного потенціалу юриста досягається шляхом цілеспрямованого розвитку його професійно значущих здібностей, якостей та умінь. Формування психологічних установок активації креативного потенціалу майбутнього юриста здійснюється, насамперед, у процесі правильно організованої професійної психологічної підготовки. Розв'язання цих завдань можливе лише за умови впровадження новітніх навчально-розвивальних тренінгових технологій [13, с. 373].

Вибір конкретної інтерактивної технології викладачем вищого навчального закладу обумовлюється спеціальністю, яку опановують здобувачі, змістом дисципліни, суб'єктивним, професійно-зумовленим досвідом педагога, а також етапом професійної підготовки здобувачів [14, с. 6]. Важливим також є застосування такої інтерактивної технології, як тренінг під час підготовки фахівців із галузей “Право” та “Правоохоронна діяльність” на етапі адаптаційного періоду здобувачів, особливо курсантів відомчих навчальних закладів першого року навчання.

Ефективними при цьому є такі види тренінгів: “тренінг комунікації”, спрямований на набуття умінь і навичок встановлювати контакт зі співрозмовниками, сприймати і розуміти емоційний стан, приймати і передавати невербальну інформацію, правильно будувати бесіду, вислуховувати співрозмовника; “тренінг презентації”, спрямований на відпрацювання техніки і технології промови, навичок контакту і роботи з аудиторією, “тренінг особистісного зростання”, спрямований на прийняття і розуміння себе, оточення, вибудовування гармонійних стосунків, поява нових форм самореалізації тощо [14, с. 128]. На сьогодні як у науковій фаховій літературі, так і у соціальних мережах доступною є інформація щодо різних видів тренінгів та вправ, які можуть бути включені до конкретних занять, залежно від їх мети та забезпечення організаційними матеріалами тренерів.

У подальшому, на другому та наступних навчальних курсах, під час виховних занять високу ефективність мають тренінгові технології, зокрема, пов'язані із залученням здобувачів до соціальної роботи. Прикладом може слугувати робота, що проводиться, ґрунтуючись на белл-ланкастерській системі взаємного навчання і втілює ідею про можливість залучення кращих учнів до навчання інших, як правило, молодших за віком: “Навчаючи інших – вчимося самі”. При цьому більш ефективними є підготовка тренерів зі складу здобувачів вищої юридичної освіти для проведення ними занять у загальноосвітніх закладах. Підготовка таких тренерів відбувається “старшим тренером” – як правило викладачем, бажано викладачем спільно з психологом (за наявності останнього у штаті працівників вищого навчального закладу). Такі студенти-тренери під керівництвом старшого тренера готують робочу програму тренінгу, визначаючи його цілі, тематичний план, зміст занять (визначення завдань та вправ, які дозволять їх досягнути). Позитивним є досвід підготовки та проведення такого тренінгу курсантами Університету державної податкової служби України серед учнів спеціалізованої школи-інтернату, орієнтований на учнів 5–7 класів – дітей сиріт та дітей, батьки яких

© Bilous Victor, Tylchik Olha, Tylchik Viacheslav, 2019

позбавлені батьківських прав. Метою цього тренінгу під назвою “Комунікація-Стрес-Захист” було формування в учнів психологічної стійкості, розвитку особистісних комунікацій, отримання навичок безпечної поведінки, орієнтація на життєдіяльність у правовому полі, а також вирішення інших проблем членів групи.

Підготовка фахівця з позицій формування високих якісних рис, сприяння створенню умов для реалізації його потенціалу в сучасній Україні вже під час навчання, допомога визначитися зі спеціалізацією у подальшому, зорієнтуватися та прилаштуватися до особливостей конкретної роботи за фахом – є першочерговим завданням вищої освіти сьогодні. Його вирішення пов’язане із необхідністю урахування підвищення громадської та політичної активності молоді. Це можливо забезпечити шляхом поширення практики запровадження у навчально-виховний процес під час підготовки фахівців із таких галузей знань, як “Право” та “Правоохоронна діяльність”, інтерактивних, зокрема тренінгових технологій, онлайн-технологій, ноотехнологій, Grid-технологій для уніфікації навчального процесу та забезпечення якості вищої юридичної освіти через надання їй практичного спрямування.

З метою формування організаційних механізмів реалізації державної освітньої політики в Україні відповідно до найкращих світових практик, разом із тим, не втрачаючи власні напрацювання, позитивно сприйняті суспільством, а також зарубіжними країнами, де високо цінуються фахівці з України, можуть бути запроваджені елементи дуальної освіти на основі широкої підтримки суб’єктів публічної адміністрації, політиків, бізнесу, соціальних партнерів. З одного боку, останнє сприятиме формуванню та розвитку інноваційної парадигми освіти, орієнтованої на особистість, яка є вільною у виборі поведінки, з іншого боку, дозволить особистості усвідомлювати себе частиною соціуму. Відповідно сформовані інституції матимуть реальні інструменти щодо забезпечення безперервної освіти такої особистості, що охоплює як єднання основної підготовки та підвищення кваліфікації, так і навчання та практичної діяльності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. *Сніваковський О.* Якісна вища освіта – шлях до гідного майбутнього України. З чого почнемо? URL: <http://khersonci.com.ua/top-news/35188-yakisna-vishcha-osvita-shlyakh-do-gidnogo-majbutnogo-ukrajini-z-chogo-pochnemo.html> (дата звернення: 14.06.2019).
2. *Губанова Т.О.* Адміністративно-правові засади організації та функціонування коледжів: порівняльно-правове дослідження: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. Запоріжжя, 2018. 29 с.
3. *Губерська Н.Л.* Адміністративні процедури у сфері вищої освіти: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. Харків, 2016. 31 с.
4. *Детюк А.М.* Адміністративно-правове регулювання державного замовлення в сфері освіти: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. Київ, 2018. 34 с.
5. *Курко М.Н.* Адміністративно-правове регулювання вищої освіти в Україні: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. Харків, 2010. 40 с.
6. *Кушнір С.М.* Державний контроль у сфері вищої освіти в Україні: організаційно-правовий аспект: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. Київ, 2018. 32 с.
7. *Легенький М.І.* Адміністративно-правові засади формування та реалізації державної політики у сфері освіти: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. Львів, 2018. 40 с.
8. *Савищенко В.М.* Організаційне та правове забезпечення освіти і науки в Україні: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. Дніпро, 2016. 41 с.
9. *Шаповал Р.В.* Адміністративно-правове регулювання освітньої діяльності в Україні: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. Харків, 2011. 36 с.

© Bilous Victor, Tylchik Olha, Tylchik Viacheslav, 2019

DOI (Article): <https://doi.org/10.36486/np.2019.3.03>

Issue 3(45) 2019

<http://naukaipravoohorona.com/>

10. Моніторинг інтеграції української системи вищої освіти в Європейський простір вищої освіти та наукового дослідження: моніторинг. дослідж.: аналіт. звіт. Міжнар. фонд дослідж. освіт. політики"; за заг. ред. Т.В. Фінікова, О.І. Шарова. К.: Таксон, 2014. 144 с.

11. Про національну стратегію розвитку освіти в Україні на період до 2021 року: Указ Президента України від 25 червня 2013 р. № 344/2013. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/344/2013?lang=en> (дата звернення: 14.06.2019).

12. Стандарт вищої освіти за спеціальністю 081 "Право" для першого (бакалаврського) рівня вищої освіти, затв. наказом Міністерства освіти і науки України від 12 грудня 2018 р. № 1379. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/vishcha-erdzeni%20standarty/12/21/081-pravo-bakalavr.pdf> (дата звернення: 14.06.2019).

13. *Одинцова Г.Ю.* Використання навчально-розвивального тренінгу формування креативного потенціалу в підготовці юриста. Проблеми сучасної психології. 2015. Вип. 28. С. 365–375.

14. *Волкова Н.П.* Інтерактивні технології навчання у вищій школі: навч.-метод. посібник. Дніпро: Ун-т імені А. Нобеля, 2018. 360 с.

REFERENCES

1. *Spivakovskiy O.* Yakisna vyshcha osvita – shliakh do hidnoho maybutnoho Ukrainy. Z choho pochnemo? "Qualitative higher education is the way to a dignified future of Ukraine. Where do we start?" URL: <http://khersonci.com.ua/top-news/35188-yakisna-vishcha-osvita-shlyakh-do-gidnogo-majbutnoho-ukrajini-z-chogo-pochmemo.html> (date of application: 14.06.2019) [in Ukrainian].

2. *Hubanova T.O.* (2018). Administratyvno-pravovi zasady orhanizatsii ta funktsionuvannya koledzhiv: porivnialno-pravove doslidzhennia. "Administrative and Legal Principles of Organization and Functioning of Colleges: A Comparative Legal Study": Abstract. diss. ... Dr. Jurd. Sciences. Zaporizhzhia. 29 p. [in Ukrainian].

3. *Huberska N.L.* (2016). Administratyvni protsedury u sferi vyshchoi osvity: avtoref. dys. ... d-ra yuryd. nauk. "Administrative Procedures in Higher Education": Abstract. diss. ... Dr. Jurd. Sciences. Kharkiv. 31 p. [in Ukrainian].

4. *Detiuk A.M.* (2018). Administratyvno-pravove rehuliuвання derzhavnoho zamovlennia v sferi osvity: avtoref. dys. ... d-ra yuryd. nauk. "Administrative-legal regulation of the state order in the field of education": author. diss. ... Dr. Jurd. Sciences. Kyiv. 34 p. [in Ukrainian].

5. *Kurko M.N.* (2010). Administratyvno-pravove rehuliuвання vyshchoi osvity v Ukraini: avtoref. dys. ... d-ra yuryd. nauk. "Administrative regulation of higher education in Ukraine": abstract. diss. ... Dr. Jurd. Sciences. Kharkiv. 40 p. [in Ukrainian].

6. *Kushnir S.M.* (2018). Derzhavnyi kontrol u sferi vyshchoi osvity v Ukraini: orhanizatsiino-pravovyi aspekt: avtoref. dys. ... d-ra yuryd. nauk. "State Control in Higher Education in Ukraine: Organizational and Legal Aspect": Abstract. diss. ... Dr. Jurd. Sciences. Kyiv. 32 p. [in Ukrainian].

7. *Lehenkyi M.I.* (2018). Administratyvno-pravovi zasady formuvannya ta realizatsii derzhavnoi polityky u sferi osvity: avtoref. dys. ... d-ra yuryd. nauk. "Administrative and legal principles of formation and implementation of state policy in the field of education": author. diss. ... Dr. Jurd. Sciences. Lviv. 40 p. [in Ukrainian].

8. *Savishchenko V.M.* (2016). Orhanizatsiine ta pravove zabezpechennia osvity i nauky v Ukraini: avtoref. dys. ... d-ra yuryd. nauk. "Organizational and legal support of education and science in Ukraine": abstract. diss. ... Dr. Jurd. Sciences. Dnipro. 41 p. [in Ukrainian].

9. *Shapoval R.V.* (2011). Administratyvno-pravove rehuliuвання osvitnoi diialnosti v Ukraini: avtoref. dys. ... d-ra yuryd. nauk. "Administrative and legal regulation of educational activity in Ukraine": abstract. diss. ... Dr. Jurd. Sciences. Kharkiv. 36 p. [in Ukrainian].

10. Мониторинг інтеграції української системи вищої освіти в Європейський простір вищої освіти та наукового дослідження: моніторинг. дослідж.: аналіт. звіт. Міжнар. фонд дослідж. освіт. політики". "Monitoring the Integration of the Ukrainian System of Higher Education into the European Higher Education and Research Area: Monitoring". International Foundation for Research in Politics; under the editorship of T.V. Finikova, A.I. Sharova. K.: Takson, 2014. 144 p. [in Ukrainian].

11. Про національну стратегію розвитку освіти в Україні на період до 2021 року. "On the National Strategy for the Development of Education in Ukraine for the Period until 2021: Presidential Decree of June 25, 2013 No. 344/2013. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/344/2013?lang=en> (date of application: 14.06.2019) [in Ukrainian].

12. Standart vyshchoi osvity za spetsialnistiu 081 "Pravo" dlia pershoho (bakalavrskoho) rivnia vyshchoi osvity, zatv. nakazom Ministerstva osvity i nauky Ukrainy vid 12 hrudnia 2018 r. № 1379. "Standard of higher education in the specialty 081 "Law" for the first (Bachelor's) level of higher education", approved by the order of the Ministry of Education and Science of Ukraine on December 12, 2018 No. 1379. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/vishcha-erdzeni%20standarty/12/21/081-pravo-bakalavr.pdf>. (date of application: 14.06.2019) [in Ukrainian].

13. *Odyntsova H.Yu.* (2015). Vykorystannia navchalno-rozvyvalnoho treninhu formuvannia kreatyvnoho potentsialu v pidhotovtsi yurysta. The use of training and development of creative potential in the preparation of a lawyer. "Problems of modern psychology". Issue. 28. P. 365-375. [IN Ukrainian].

14. *Volkova N.P.* (2018). Interaktyvni tekhnolohii navchanna u vyshchii shkoli: navch.-metod. posibnyk. "Interactive learning technologies in higher education": teaching-method. manual. Dnipro: The Nobel University. 360 p. [in Ukrainian].

UDC 342.340.951(045)

Bilous Victor,Doctor of Juridical Sciences, Professor,
Chief Researcher, State Research Institute MIA Ukraine,
Kyiv, Ukraine,**Tylchyk Olha,**Doctor of Juridical Sciences, Full Professor,
Professor at the Department,
USFSU, Irpin, Ukraine,**Tylchyk Viacheslav,**Candidate of Juridical Sciences, Docent, Professor,
USFSU, Irpin, Ukraine

REFORM OF DOMESTIC HIGHER EDUCATION: TOPICAL ISSUES

The article deals with the issues of ensuring the quality of training of specialists by domestic higher education institutions and identifies problems arising in the course of the reform of higher education in such areas of knowledge as "Law" and "Law enforcement activities". It is noted that the announced measures, in particular, dual education and continuing adult education, are defined in separate concepts, introduced in the form of experiments, and their results are not always communicated to the majority of stakeholders, despite the high level of attention to information support of the educational process in Ukrainian higher education institutions.

At the same time, the state educational policy of Ukraine is provided with a legal and regulatory framework, but there are no clearly defined organizational mechanisms for its implementation. The declared principles and tasks of the state policy in the field of education require practical implementation, which is included in the competence of the latter, taking into account the autonomy of higher education institutions. The state, represented by the authorized bodies, and the public control the quality of training of specialists in higher education institutions, in accordance with the latest trends, the purpose of control is not only to bring to justice those responsible for violations of the requirements of the law, but also to identify gaps in

© Bilous Victor, Tylchyk Olha, Tylchyk Viacheslav, 2019

the organization of the educational process and the provision of educational services, explaining ways of remedying.

The directions for solving the range of the mentioned problems taking into account the experience of domestic higher educational institutions recognized as the leaders in this direction of specialists' training are offered. The article notes that the training of a specialist from the standpoint of formation of high quality characteristics, contributes to the creation of conditions for the realization of his potential in modern Ukraine, already during the study, applicants can decide on the specialization in the future, orientate themselves and adapt to the peculiarities of work. Attention is focused on the fact that in a socially oriented state governed by the rule of law, the attitude of higher education applicants to the organization and participation in the educational process and the backlash - the recognition of talented, persistent and hardworking youth by society and the state should be appropriate. Such interrelated components contribute to the cessation of the growth of negative trends in the migration of talented young professionals from Ukraine to other countries, loss of "intellectual wealth" of the nation.

Keywords: reforming of education, legal relations, quality of education, training of specialists, elements of dual education.

Отримано 28.08.2019

Бондаренко Віктор Дмитрович,
доктор філософських наук, професор,
головний науковий співробітник
науково-організаційного відділу
ДНДІ МВС України, м. Київ, Україна
ORCID ID 0000-0003-4251-3448

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ РОЗВИТКУ СУЧАСНОГО ОСВІТНЬО-НАУКОВОГО СЕРЕДОВИЩА УКРАЇНИ

У статті досліджено законодавче забезпечення реформування освітньо-наукової сфери України. Зазначено, що освіта і наука є ключовими величинами у інноваційному розвитку України, однак за роки незалежності в країні так і не були створені умови для їх розвитку. Проаналізовано вплив на розвиток освіти і науки одного з негативних чинників, зокрема недостатнього фінансування. Запропоновано перелік заходів, реалізація яких приведе до позитивних зрушень у цьому напрямі.

Зроблено висновок, що лише законодавче забезпечення процесу перебудови і модернізації освітньо-наукової сфери здатне створити міцну базу для економічного зростання сучасної України і повернути її до кола розвинених країн світу, а українським студентам та вченим відповідну мобільність у сучасному глобальному просторі.

Ключові слова: освіта, наука, законодавство про освіту і науку, кодекс законів про розвиток науково-освітньої сфери, державне та приватне фінансування освіти і науки.

Про потребу реформування освітньо-наукового простору України як про вкрай актуальну та невідкладну проблему говорили всі українські уряди, починаючи з 1996 року, коли уряд, очолюваний Євгеном Марчуком, організував і провів всеукраїнську нараду, і визначив перші кроки у цьому напрямі. Відповідні стратегії напрацьовувало і Міністерство освіти України, а згодом і Міністерство науки України, Державний комітет України з питань науки і техніки та Міністерство науки і освіти.

Громадянське суспільство, науковці та освітяни також неодноразово піднімали ці проблеми, однак жодна з цих ініціатив не завершилася результативно і не відкрила нові обрії для розвитку освіти і науки в Україні, причиною цього стали відсутність системного підходу до трансформації освітньо-наукового середовища та недостатнього фінансового і матеріального забезпечення процесу реформ у цій царині. Натомість ми маємо недостатнє фінансування освіти і науки, безсистемне законодавче і нормативно-правове фінансування освіти і науки та безсистемне законодавче і нормативно-правове регулювання ситуації у цій сфері, коли, скажімо, рамковий Закон України “Про освіту” приймається пізніше ніж спеціальні закони,

покликані регулювати освітній процес на різних етапах його реалізації. Натомість законодавець мав би так працювати, щоб ми мали Кодекс законів “Про освіту і науку в Україні”, що об’єднував би і гармонізував закони “Про освіту”, “Про загальну середню освіту”, “Про професійну (професійно-технічну) освіту”, “Про фахову передвищу освіту”, “Про позашкільну освіту”, “Про дошкільну освіту”, “Про наукову і науково-технічну діяльність” тощо.

При наявності відверто недостатнього фінансування освіти і науки в Україні як у відсотковому відношенні до загальних цифр державного та консолідованого бюджету України, так і, особливо, в абсолютних величинах фінансових витрат на освіту і науку, держава мала б визначитися з пріоритетами розвитку у цих галузях. Це необхідно зробити з кількох причин. По-перше, Україні, як самостійній державі дістався у спадок уламок величезної освітньої і наукової спадщини колишнього СРСР, який необхідно свідомо трансформувати у самодостатні освітню та наукову системи окремої країни, що забезпечувала б саме її потреби і пріоритети. По-друге, наша система освіти і науки має будуватися, зважаючи на потреби власного народногосподарського комплексу та міжнародної системи розподілу праці та ринків товарів. По-третє, наша система освіти повинна неухильно просуватися до міжнародного визнання українських документів про освіту та інтеграції у міжнародний науково-освітній простір. По-четверте, Україні необхідно ліквідувати очевидні диспропорції, що склалися в галузі освіти і науки та ті прогалини, що утвердилися тут з причин непередуманих трансформацій, що супроводжували життя нашої держави і суспільства увесь період її незалежного існування. По-п’яте, з системи освіти і науки слід прибрати явні рудименти, що залишилися з часів “реального соціалізму” – суспільства, що існувало на зовсім інших світоглядних і організаційних засадах і, в кінцевому підсумку, прогало природній формі організації суспільства, що завжди базувалося на приватній власності, а згодом на принципах людських свобод і верховенства права.

Проаналізуємо цей складний комплекс проблем, що неодмінно вимагатиме свого розв’язання, відповідно до ступенів освіти. Задіявши такий підхід, ми відразу ж зіткнемося з тим, що українське суспільство стоїть перед проблемою забезпечення населення закладами дошкільної освіти. Сьогодні в Україні, за далеко неповними даними, системою дитячих навчально-виховних закладів не охоплено понад сорок відсотків дітей. Крім того, що це породжує величезні соціальні проблеми, школа отримує слабо підготовлених дітей, які готувалися до школи у різних умовах і з різним ступенем якості.

Не вдаючись, у цьому випадку, до аналізу причин, що спричинили такий стан речей, зазначимо, що, крім необхідності боротьби з корупцією, при веденні забудови міст, перепрофілюванні дитячих садочків та інших навчальних та виховних установ у відповідних законодавчих та нормативно-правових актах на сьогодні відсутні нормативи щодо будівництва дошкільних установ, а там, де вони у той чи інший спосіб прописані, їх не дотримуються.

Відповідні законодавчі акти, що регулюють будову міст та організацію навчання і виховання підростаючого покоління мали б в імперативній формі містити вимоги щодо випереджаючого завдання в експлуатації усієї інфраструктури, що необхідна для навчання і виховання дітей. Водночас у сільській місцевості

Закон “Про освіту” мав би передбачати умови для диверсифікації форм дошкільних навчально-виховних закладів, надати їм форму домашніх садочків, груп організації виховання дошкільнят у вивільнених школах, задіявання педагогів-пенсіонерів тощо.

Повного відновлення потребує позашкільна освіта, що була практично зруйнована в останні п’ять років. В той час, коли ця освіта є найкращим союзником школи у боротьбі з “вулицею”. Її обов’язково слід відродити та зробити безкоштовною, аби вона відтягувала на себе дітей із мільйонів неповних сімей, що утворилися унаслідок масової трудової міграції, війни та інших негараздів життя сучасної України.

Глибокого вивчення і оцінки фахівців вимагає робота по запровадженню в життя “Нової української школи”. Кроки, здійснені у цьому напрямі, робилися похапцем і базувалися на закордонних враженнях усього кількох людей. В Україні, по-суті, не було проведено ні ґрунтового пілотного вивчення програми запровадження “НУШ”, не підготовлені фахівці, навчальна і методична література тощо, зате добре проглядається можливість запровадження неприкритих корупційних схем. Така масштабна перебудова системи середньої освіти, поза сумнівом, вимагає більш ґрунтового юридичного і педагогічного опрацювання.

Натомість, скажімо, професійна (професійно-технічна) освіта через низку причин дуже слабко набувають ознак дуальності, що широко практикується в багатьох розвинених країнах світу ще з початку другої половини минулого століття. Більше того, на сьогодні ця проблема не може вважатися навіть добре вивченою, попри розрізнені спроби Міністерства освіти і науки та Національної академії педагогічних наук. Тут неопрацьованою лишається, передусім, правнича основа взаємодії системи освіти, виробництва, яке потребує кадрів робочих професій та самих здобувачів цих професій.

Насамкінець у галузі вищої освіти нам слід було б рішуче позбутися деяких радянських рудиментів, як-от: визначення ліцензійних обсягів навчання тих чи інших фахівців; ручного розподілу місць державного замовлення; дріб’язкового регламентування діяльності університетів тощо. Натомість слід запровадити справжню академічну автономію ВНЗ, сконцентрувавши підготовку магістрів та аспірантів у провідних ВНЗ, передавши основні обсяги підготовки бакалаврів до решти університетів. Крім цього, слід урівняти у правах державні та приватні університети, звернувши особливу увагу на доцільність існування величезної кількості філій останніх, які мало чим відрізняються від середніх шкіл і давно перетворилися на засіб заробітку для їхніх власників. Оптимізація мережі ВНЗ в Україні є першочерговим завданням.

Цілком очевидно, що нам необхідно досягти нової якості освіти з метою визнання наших дипломів у Європі та світі. Це потребує створення дієвої системи контролю якості освіти. На сьогодні в Україні завдяки непослідовній підготовці та прийняттю відповідних законів склалася громіздка і неефективна система контролю якості освіти. В межах цієї системи, яка створювалася і контролюється Міністерством освіти і науки, працює Український центр оцінювання якості освіти, що забезпечує проведення зовнішнього незалежного оцінювання, Державна служба якості освіти та Національного агентства з якості вищої освіти. Всі ці

структурні складові незалежного оцінювання якості освіти утворені і працюють під патронатом Міністерства, роботу якого вони і покликані оцінювати. Не зайве зауважити, що в описаній системі забезпечення якості освіти нині працює 1140 осіб (разом з їхніми підрозділами на місцях). Це приблизно у чотири рази перевищує кадровий склад самого Міністерства освіти і науки.

Не роздуваючи і так громіздкий чиновницький апарат, шляхом реформування цих органів слід було б створити єдиний компактний фаховий орган із забезпечення якості освіти, члени якого обиралися б безпосередньо освітньо-науковим середовищем через з'їзди відповідних асоціацій та об'єднань освітян і науковців. Абсолютну більшість функцій з контролю якості освіти слід було б передати самим освітянам і науковцям. Однак таку корекцію в галузі контролю за якістю освіти неможливо забезпечити без якісної законодавчої роботи, покликаної виправити помилки минулого.

Наукова сфера, як і освіта, в Україні знаходиться у стані стагнації саме через відсутність стратегічного плану змін у галузі, конкретних кроків, спрямованих на розв'язання проблем, що накопичилися у науці. Ще всередині 90-х років XX ст. Державна комісія з питань реорганізації в галузі науки, утворена на той час в Україні, зробила першу спробу в цьому напрямі [1]. “Довершує” цю роботу Національна рада України з питань розвитку науки і технологій, утворена у квітні 2017 року [2], а ситуація у науковій сфері погіршується.

Окрім реструктуризації, що базувалася б на визначенні пріоритетів, та грантової організації наукових досліджень, наука потребує диверсифікованого фінансування. В Україні ж воно надходить до наукової сфери майже виключно з бюджету. Відповідно до Закону України “Про наукову та науково-технічну діяльність” [3] наукові установи країни мали б отримувати щорічні фінансові впливання не менше 1,7% ВВП країни. Однак в останні роки ця величина не перевищує 0,5%. Держава витрачає на одного науковця втричі менше, ніж Росія, у 18 разів менше, ніж Бразилія і у 70 разів менше, ніж США. Як наслідок, у світовому рейтингу наукового розвитку Україна посідає 39 місце, перебуваючи на рівні Румунії та Єгипту. Наука і освіта в Україні стрімко старіють, втрачаючи рештки свого потенціалу, що дістався нам від колишнього СРСР. З різних причин усі роки незалежності в Україні зберігається величезний відтік учених, особливо молодих вікових категорій. Однією з причин такої ситуації є недостатнє фінансування науки з боку держави, а приватний сектор до цього не залучений зовсім.

Таким чином, ми дійшли висновку, що лише законодавче забезпечення процесу перебудови і модернізації освітньо-наукової сфери здатне створити міцну базу для економічного зростання сучасної України і повернути її до кола розвинених країн світу, а українським студентам та вченим відповідну мобільність у сучасному глобальному просторі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Про Всеукраїнську нараду з проблем розвитку науки: Розпорядження Президента України від 27 грудня 1995 року № 462-рн. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/462/95-%D1%80%D0%BF/sp:max100> (дата звернення: 01.06.2019).

© Bondarenko Viktor, 2019

2. Про поліпшення виховання, навчання, соціального захисту та матеріального забезпечення дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування: постанова Кабінету Міністрів України від 5 квітня 1997 року № 226. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/226-94-%D0%BF> (дата звернення: 01.06.2019).

3. Про наукову та науково-технічну діяльність: Закон України від 26 листопада 2015 року № 848-VIII. URL: <https://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/848-19> (дата звернення: 01.06.2019).

4. Дем'яненко М. Особливості фінансування сучасної вітчизняної науки. Центр досліджень соціальних комунікацій МБУВ. К., 2015. URL: http://nbuviap.gov.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=1940:problemi-finansuvannya-vitchiznyanoi-nauki-2&catid=64&Itemid=376 (дата звернення: 01.06.2019).

5. Попович О.С., Булкін О.І. Новий бюджет і доля науки. URL: commons.com.ua/ru/novij-byudzheth-i-dolya-nauki (дата звернення: 01.06.2019).

REFERENCES

1. On the All-Ukrainian Meeting on Problems of Science Development: Decree No 462-rn of the President of Ukraine of December 27, 1995 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/462/95-%D1%80%D0%BF/sp:max100> (date of application: 01.06.2019) [in Ukrainian].

2. On the Improvement of the Education, Training, Social Protection and Material Support of Orphans and Children Deprived of Parental Care: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine of April 5, 1997 No 226. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/226-94-%D0%BF> (date of application: 01.06.2019) [in Ukrainian].

3. On Research, Scientific and Technical Activities: Law of Ukraine of November 26, 2015 No 848-VIII. URL: <https://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/848-19> (date of application: 01.06.2019) [in Ukrainian].

4. Demianenko M. (2015) Osoblyvosti finansuvannya suchasnoi vitchyznyanoi nauky. "Features of Financing of Modern Domestic Science". Center of Social Communication Research MBUV. K. URL: http://nbuviap.gov.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=1940:problemi-finansuvannya-vitchiznyanoi-nauki-2&catid=64&Itemid=376 (date of application: 01.06.2019) [in Ukrainian].

5. Popovych O.S., Bulkin O.I. Novyi byudzheth i dolia nauky. "The New Budget and the Fate of Science" URL: commons.com.ua/ru/novij-byudzheth-i-dolya-nauki (date of application: 01.06.2019) [in Ukrainian].

UDC 34:37.014.15:378

Bondarenko Viktor,

Doctor of Philosophical Sciences, Professor,
Chief Researcher of the State Research Institute MIA Ukraine,
Kyiv, Ukraine
ORCID ID 0000-0003-4251-3448

LEGAL REGULATION OF THE DEVELOPMENT OF MODERN EDUCATIONAL AND SCIENTIFIC SPHERE OF UKRAINE

Paper deals with the legislative support of reforming the educational and scientific sphere of Ukraine. It was noted that education and science are key values in the innovative development of Ukraine, but during the years of independence in the country, the conditions for the development of education and science have not been created. The influence of insufficient funding of education and science as one of the negative factors on the development of education and science is analyzed. It is determined that, first, Ukraine, as an independent state, inherited the fragments of

© Bondarenko Viktor, 2019

DOI (Article): <https://doi.org/10.36486/np.2019.3.04>

Issue 3(45) 2019

<http://naukaipravoohorona.com/>

the vast educational and scientific heritage of the former USSR, which need to be deliberately transformed into a self-sufficient educational and scientific system of a country, which would provide precisely its needs and priorities. Secondly, our education and science system must be built up, taking into account the needs of our own national economic complex and the international system of division of labor and commodity markets. Third, our education system must develop for the international recognition of Ukrainian documents on education and for the integration into the international scientific and educational space. Fourth, Ukraine needs to eliminate the obvious disparities that have been arisen in the field of education and science and the gaps that have emerged here because of the ill-conceived transformations that have accompanied the life of our state and society throughout its independent existence. Fifthly, it is necessary to remove from the system of education and science the clear vestiges which have remained since the times of “real socialism” – the society that existed on completely different world-view and organizational principles and, ultimately, lost to the natural form of organization of society, which always was based on private property, and later on the principles of human freedoms and the rule of law.

The complex of problems, that will need to be solved for the development of education, is analyzed. It is noted that in addition to restructuring based on prioritization and grant organization of research, science needs diversified funding.

The comparative analysis of financing of Ukraine and several foreign countries is carried out.

The list of measures, which implementation will lead to positive changes in this direction, is stated.

It is concluded that high-quality legislative support for the process of restructurization and modernization of the educational and scientific sphere should create a solid base for the economic growth of modern Ukraine and return it to the club of developed countries, as well as provide the corresponding mobility in the modern global space for the Ukrainian students and scholars.

Keywords: education, science, legislation on education and science, Code of Laws on the Development of Scientific and Educational Sphere, public and private financing of education and science.

Отримано 29.08.2019

UDC 351.741

Berlach Nataliia,Doctor of Juridical Sciences, Professor,
State Research Institute MIA Ukraine,
Kyiv, Ukraine,

ORCID ID 0000-0003-0132-7737

Berlach Yurii,Candidate of Juridical Sciences,
Postgraduate, Vienna University of Economics and Business,
Vienna, Austria,

ORCID ID 0000-0003-2715-802X

INTRODUCTION OF THE BEST EUROPEAN PRACTICES TO THE FUNCTIONING OF UKRAINIAN POLICE

The article analyses possibilities of implementation of European experience into functioning of National Police of Ukraine. The level of trust to police is reasoned as a primary criterion to evaluate the efforts and results of this authority. On the basis of statistical data, two EU-countries with the highest level of trust of citizens in police have been chosen for analysis. Emphasis is made on cooperation with ordinary citizens during fulfilment of some police functions. Based on the study of specific legal provisions and practice of their implementation, concrete steps for introduction of foreign experience in Ukraine are proposed.

Keywords: National Police of Ukraine, foreign experience, trust to police, police, cooperation with volunteers, auxiliary police, Danish police, German police.

The Universal Declaration of Human Rights proclaims in Article 3 the right of everyone to life, liberty and security of person [1]. In order to implement this fundamental human right in practice one needs a broad range of governmental and local authorities whose mutual efforts provide everybody's safety and protection. One of the most important roles in this process play police which originate from the will of society to prevent and counteract crimes and offences against life, freedoms and property.

Not an exclusion is National Police of Ukraine as well that was established in 2015, after reforming of internal affairs agencies. The main objectives of the new authority are to serve the society through protecting human rights and freedoms, countering crime, and facilitating public security and order [2]. Apart of that, new Department of patrol police has been created as an integral part of the whole police. Main responsibilities of the Department include among others prevention of offences, providing of public security and order, provision of traffic safety, reacting to the reports about offences [3].

Despite much effort in recent years, many domestic and international surveys show that the majority of the Ukrainian society does not have trust and confidence in own police. For instance, the results of national survey show that National Police and Department of patrol police enjoy the trust (full or partial) among respectively

© Berlach Nataliia, Berlach Yurii, 2019

37,9 % and 37,2 % of society. What is more, only ca. 6 % of respondents has full trust in recently established authorities, the rest has merely partial trust therein [4]. Such results are also backed by findings of research initiated by The International Republican Institute which indicate that only 26 % of Ukrainians approves the activities of police (strongly or partially), whereas only 4 % has strong approval [5].

This state of things dramatically contrasts with the situation in the European Union (further – the EU) where citizens mostly do trust in their national police. According to the data of the European Commission, in the end of 2018, the average for the EU was 72 % of population who trusts in police. Of course, there are significant differences within the represented countries; for instance, there are only ca. 45 % of Slovaks that trust their police but more than 90 % of Finns with the same attitude (see also the Table 1 for comparison).

Country	Tend to trust to police	Tend not to trust to police	DK - Don't know
Ukraine	37,9%	48,6%	13,5%
Bulgaria	41,7%	48,4%	9,8%
Slovakia	45,2%	50,7%	4,0%
Cyprus	51,7%	45,7%	2,6%
Romania	54,1%	40,7%	5,2%
Poland	58,2%	37,4%	4,4%
Croatia	58,4%	38,1%	3,5%
Ireland	59,9%	34,6%	5,6%
Latvia	61,7%	30,1%	8,2%
Italy	63,2%	32,7%	4,1%
Czechia	63,2%	33,7%	3,1%
Hungary	63,3%	34,8%	1,9%
Slovenia	63,4%	33,9%	2,7%
Greece	63,7%	35,0%	1,3%
Malta	67,5%	26,3%	6,2%
Spain	71,0%	26,6%	2,4%
European Union	72,4%	24,3%	3,3%
Portugal	73,0%	24,9%	2,1%
United Kingdom	75,3%	19,6%	5,1%
France	75,8%	21,0%	3,3%
Lithuania	76,2%	20,1%	3,7%
Austria	76,8%	20,3%	2,9%
Luxembourg	78,8%	15,2%	6,0%
Belgium	79,5%	18,8%	1,7%
Estonia	82,8%	11,4%	5,8%
Germany	86,7%	11,6%	1,7%
Sweden	88,4%	10,1%	1,5%
Netherlands	88,6%	10,1%	1,3%
Finland	90,2%	8,1%	1,7%
Denmark	92,5%	6,3%	1,3%

Table 1. Level of confidence in police in the EU-countries [6] and Ukraine [7]

Taking into consideration the data presented above, it is reasonable to suggest that it is of *immense relevance* to improve Ukrainian Police in order to serve own society in the way which reinforces the trust to this authority. One of the feasible ways to do so is to analyse foreign experience in this domain and discuss possibilities of its implementation. Only through constant and persistent improvements it is possible to achieve the objectives quoted in the specific law and provisions.

From the information stated in the Table 1 we can define the countries which are worth to consider as an example for Ukraine while improving own system of police. The reason we are convinced that the level of trust is a suitable criterion to define a choice is the fact that all governmental authorities are created by society and in order to serve this society in one or other way. And the trust of people to such authorities is the best indicator on whether or not they function well.

According to the Oxford English Dictionary, “trust” stays for firm belief in the reliability, truth, or ability of someone or something [8]. Indeed, the extent to which police is reliable, trustworthy and able to protect rights and freedoms of citizens is the most credible indicator for the successful police reform.

Therefore, the *aim of this article* is to analyse the functioning of police in the countries where people trust to this authority the most and to find the practices which could be successfully applied in Ukraine.

Among scientist who addressed the best European practices and/or their implementation into functioning of Ukrainian police we can quote Beck A. et al. [9], M. Caparini et al. [10], F. Coudert et al. [11], P. Lindström [12], V.O. Kryvolapchuk [13], M.F. Kryshtanovich [14], S.M. Lelet [15]. Despite the thorough inquiry of both Ukrainian and foreign scholars into the problematic, we can allege that Ukrainian police problematic is not being discussed very actively among foreign scientists, even though general recommendation and proposals to Eastern European Countries in this regard are being made. Unfortunately, respective foreign publications devoted to Ukraine specifically do not cover the recent developments and reforms which were accomplished in last years. On the other hand, Ukrainian scholars, in spite of indeed multiple researches in this direction, do not emphasize strong enough the possibilities and ways of implementation of positive European experience into domestic practise. Moreover, it remains very often unclear, which criteria are used to designate some practice or experience as positive and useful to make Ukrainian Police better.

Therefore, we consider this research as an attempt to analyse practises of police in European countries which could be implemented in Ukraine. We use statistical data both from EU and Ukraine, scientific publications and reports, public statements of police officials, relevant legal acts, information provided at official web-sites of police authorities, etc.

We begin with analysis of Denmark as it leads the above list and has a long tradition of law enforcement bodies. Danish police consist of 14 departments which cover the whole territory of the country. The special Act on Police Activities of 2015 [16] sets out main duties, objectives, rights of this authority, and procedures to follow.

One distinctive feature of Danish police we want to address more precisely is its cooperation with citizens. And we are talking not only about collaboration while

finding the reasons or backgrounds of crime, gathering statistics or implementing proposals. There are number of activities which are permanently supported by ordinary people while helping out regular police forces to provide order in public places, during large events, within border controls etc.

Such tasks are carried out by volunteers who constitute the Home Guard which is legally a part of military defence but has its own commander. The Home Guard reports to defence minister and supports authorities in their tasks. Volunteers are Danish citizens who have reached the age of 18, have Danish nationality, are suitable for service in the Home Guard, reside in the country and are worthy of the respect and trust the service requires. The country is divided into a number of district areas where special district committees are established. The committees decide on the admission of volunteers to the Home Guard.

Volunteers in the Home Guard must complete special education of 250-300 hours within the first three years of membership. Moreover, in order to remain a member of the active force, volunteers must fulfill at least 24 hours of function-related service annually. A person is accepted as a volunteer in the Home Guard by signing a contract which can, however, be terminated with a 3 months' notice.

Volunteers in the Home Guard are only subject to the rules of military criminal law, military administration and military disciplinary law during war or other extraordinary circumstances. So, as a rule, volunteers are considered as civilians and also legally treated as such.

The service in the Home Guard is generally unpaid. However, during war or other extraordinary circumstances volunteers are paid salaries. Only full-time personnel employed at the Home Guard (e.g. office workers, technicians, mechanics, etc.) gets permanent remuneration.

The requirements above and other provisions of the Law on the Home Guard [17] make it clear that activities of volunteers are strictly organized and regulated by special law as well as determined by the Minister of defence. Being a primarily military organization, the Home Guard supports Danish civil authorities, primarily police, Emergency Management Agency, etc.

There is a specified division within the Home Guard which cooperates with police within some of its activities - Police Home Guard. This division faces hundreds of Danes at sport, cultural, and music events while securing their safety and order. The most common tasks of volunteers in Police Home Guard are traffic control, borders control, but they also help police with searches and observation tasks.

It is always the police who deploy Police Home Guard, so the volunteers are always under supervision of police. The cooperation is so common that today Police Home Guard is one of the most actively used divisions of the Home Guard. There are 40 volunteer Police Home Guard companies distributed throughout Denmark [18].

We would therefore postulate that active involvement of civilians for fulfillment of some police objectives could be theoretically and practically feasible. It could be implemented into reality via cooperation with military forces or even with civilian.

Ukraine already has a special law which regulates this domain [19], but it prescribes grounding of a public association by citizens which then can cooperate with police. In our point of view, the prime role should be played by National Police

since it has the largest interest in the whole process (saving of personnel expenditures, improvement of efficiency, increasing of trust, etc.). Moreover, centralized approach to the issue would allow pursuing a state policy more consistently and achieving better results, since police would apply clear requirements, procedures and could select candidates which are really needed. It would also encourage those who neither belong to any public association not want to join one.

But what is the most important, engaging of civilians could significantly raise the trust of society to police and also provide better social control over it. Police would also win in such situation since its costs for personnel would decrease, while acceptance among population rise.

Other countries which demonstrate high levels of trust in police have many similarities with Denmark. For example – Norway [20], Sweden, Finland, Netherlands all demonstrate relatively small number of inhabitants, mostly homogeneous population, high GDP per capita and established institutional systems. Experts postulate that “people in the Nordic countries are unusually trusting. A much higher proportion of the population than in other European countries agree with the following statement: “Most people can be trusted”. The Nordic countries are also known to have little corruption and systems ensuring everyone an education and other public benefits and services [21]”.

We would therefore continue our analysis with a country which is more diverse and populous and whose experience could be implemented in Ukraine. A good example for it is Germany which has comparable size, more diversified demographic structure and comparable legal system.

German police authorities also have a possibility to involve civilians as assistants while fulfilling some of their functions. Provisions of the special “Law on Federal Police” (Germ. – “Gesetz über die Bundespolizei”) [22] defines peculiarities of auxiliary police officers (Germ. – “Hilfspolizeibeamte”). According to the provision of the mentioned law, Federal Police may appoint suitable persons to perform certain tasks, such as:

- surveillance of borders and control of international traffic;
- defence against dangers on railway facilities;
- protection against attacks on the safety of air traffic;
- protection of constitutional organs of the Federal Government, securing facilities of the Federal Police.

Such an appointment may take place when there is a need for auxiliary police officers. Nevertheless, such an order can be revoked at any time which means that auxiliary police officers do not enjoy the secured status of professional police and can be involved (and dismissed) ad-hoc.

Further, the police-assistants have the powers of Federal Police officers within the scope of the tasks entrusted to them. However, they are not empowered to apply direct coercion (using of firearms [23]).

Due to the federal division of the country, German police is also divided into federal (central) and state (local) levels. All states (Germ. – “Bundesländer”) also have own police which mostly takes care of public order, preventing the general or individual dangers to public safety or public order, as it is the case for Bavarian State Police [24].

All States have own legislation concerning police matters and therefore can apply their own rules which can vary from state to state. For example, in Lower Saxony police authorities can appoint auxiliary police officers and transfer them police functions. The auxiliary police officers are also entitled to exercise police powers in the context of the assigned tasks [25]. Such appointments include mostly tasks where the exercising of coercion is not necessary. The effectiveness of auxiliary police had been proved also in practice, for example within escorting of heavy and outsized cargos, objects security which should be carried out by regular police. The result of such deployment was releasing of police resources for more critical tasks with higher priority. For escort, for example, private firms are being hired and accordingly empowered with necessary rights. Applicants who suit the requirements of police should also undergo a relatively short training course (not longer than a week) in order to begin their service as auxiliary police [26].

Another aspect of state (local) police in Germany is its direct cooperation with civil population in fulfilling own tasks. This task lies also in domain of states and therefore is regulated by state (and not federal) legislation. As an example, we would consider the experience of Bavaria.

There is a special law “On the Security Guard in Bavaria” which includes main provisions, requirements, rights, duties and procedures relating the Security Guard (Germ. – “Sicherheitswacht”) [27]. Through this institution, citizens participate in the maintenance of public safety and order, such activities are considered as a honorary i.e. voluntary service. The members of the Security Guard assist the police in their duties, in particular concerning counteraction to street crime.

As such, volunteers do not possess much specific rights above all citizens i.e. they can, as everyone else, prevent witnessed crime, interfere in a conflict to resolve it, halt a supposed criminal, provide help, call police, make a notice, etc. Orders and other measures that interfere with the rights of others may only be made by members of the Security Guard if they are specifically authorized by law.

More specifically, within the service, they may question people about their perception to actual events or persons, if it is to be assumed that they can provide relevant information. Moreover, the members of Security Guard are authorized to identify the person which is considered as a source of danger in order to avert such danger. They may, in particular, halt the person, ask them for their personal details, request that they show any identity documents for examination and remove any items of clothing or objects that prevent their identification. A person may be held until the arrival of the police. Additionally, the members of Security Guard can temporarily remove a person from a location to ward off a danger.

The members of Security Guard wear the clothing provided by police department during the service. They also do not carry any firearms, punching or cutting weapon.

Security Guard consists of volunteers who stay in a special public service of the State of Bavaria. They are appointed at their own request by police headquarter (superior authority over local police departments) for the service in a specific police department, which is normally situated nearby their place of residence. The appointment is revocable at any time by the delivery of a record and can be limited in time, so it is quite simple to dismiss a volunteer when he misconducts or is not able to fulfill his

duties properly. The members of Security Guard are subject to the instructions of the police authorities and therefore are obliged to follow them.

Finally, volunteers receive lump-sum compensation for their expenses in accordance with administrative regulations of the respective Ministry of internal affairs, sport and integration. It means that the State does not bear any social insurance and additional costs and thus uses funds more efficiently.

As we can see, involvement of civilians to the cooperation with police is also feasible in countries comparable with Ukraine in size, population, demographic structure and legal system. What is more, the application of the such practises has been proved as very successful since society directly interact with police from the both sides of the service, the patrolling becomes more effective, level of trust in police rises.

Making a **conclusion**, we can suggest that improving of Ukrainian Police should proceed alongside with the improvement of people's trust in this institution. Therefore, it seems reasoned to implement practices of those countries which demonstrate high achievements in this respect. Both in small (as Denmark) and large (as Germany) EU countries which enjoy high level of trust to police it is possible to involve ordinary citizens to fulfilment of originally police duties such as patrolling, traffic control, searches and observation operation, providing of security during mass events, etc. Our findings show that such practices definitely enhance efficiency of police, foster cooperation within society, let the trust to police rise and, not in the least, spare both financial and personnel resources. Even though Ukraine already has special legislation in this sphere, proposed amendments would definitely allow using of already proved mechanisms of cooperation with citizens to reach better protection of proclaimed human rights and freedoms.

REFERENCES

1. The Universal Declaration of Human Rights of 1948, General Assembly resolution 217A. Retrieved from: <https://www.un.org/en/universal-declaration-human-rights/> (date of application: 19.04.2019) [in English].
2. The Law of Ukraine on National police of 02.07.2015 № 580-VIII. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19> (date of application: 09.02.2019) [in Ukrainian]
3. Provision on Department of patrol police, adopted by Decree of National police of Ukraine of 06.11.2015 № 73 Retrieved from: http://patrol.police.gov.ua/wp-content/uploads/2016/03/Po-lozhennya_DPP_zi_zminamy_vid_31_10_16.pdf (date of application: 09.02.2019) [in Ukrainian].
4. Razumkov Centre (2019) Level of trust to social institutions and electoral orientations of the citizens of Ukraine. Sociological Study of 27.03.2019. Retrieved from: <http://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/riven-doviry-do-suspilnykh-institutiv-ta-elektoralni-orientatsii-gromadian-ukrainy-2> (date of application: 09.02.2019) [in Ukrainian].
5. International Republican Institute (2018) Public Opinion Survey of Residents of Ukraine. Conducted from 26.05. to 10.06.2018. Retrieved from: http://www.iri.org/sites/default/files/june_2018_national_survey.pdf [20.04.2019]
6. European Commission (2019) Eurobarometer Interactive. Trust in institutions. The police. Retrieved from: <http://ec.europa.eu/commfrontoffice/publicopinion/index.cfm/Chart/getChart/chartType/gridChart/themeKy/18/groupKy/88/savFile/201> (date of application: 09.02.2019) [in English].
7. Razumkov Centre (2019) Level of trust to social institutions and electoral orientations of the citizens of Ukraine. Sociological Study of 27.04.2019. Retrieved from: <http://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/riven-doviry-do-suspilnykh-institutiv-ta-elektoralni-orientatsii-gromadian-ukrainy-2> (date of application: 19.04.2019) [in Ukrainian].

© Berlach Nataliia, Berlach Yurii, 2019

8. Oxford English Dictionary online (2019) Retrieved from: <https://en.oxforddictionaries.com/definition/trust> [date of application: 20.04.2019] [in English].
9. *Caparini M., Marenin O.* (2004) Transforming the police in Central and Eastern Europe. In: *Caparini M., Marenin O. (Eds.), Transforming the police in Central and Eastern Europe: Process and Progress* p. 8–25. Munster [in German].
10. *Beck A., Povolotskyi A., Yarmysh A.* (2004) Reform of the Militia in Ukraine. In: *Caparini M., Marenin O. (Eds.), Transforming the police in Central and Eastern Europe: Process and Progress* (P. 278–287). Munster [in English].
11. *Couderta F., Butinb D., Le Metayerc D.* (2015) Body-worn cameras for police accountability: Opportunities and risks. *Computer Law & Security Review*, 31(6), P. 749–762. doi: 10.1016/j.clsr.2015.09.002 [in English].
12. *Lindstrom P.* (2015) Police and crime in rural and small Swedish municipalities. *Journal of Rural Studies*, 39, P. 271–277. doi:10.1016/j.jrurstud.2014.12.004 [in English].
13. *Krivolapchuk V.O.* (2014) General directions of change of the police development paradigm in XXI century (European experience). *Law and state governance: a collection of scientific works*, 4(17), p. 139–143 [in Ukrainian].
14. *Kryshatanovich M.F.* (2015) European experience of public administration of police bodies and possibilities of its application in Ukraine. *Current problems of public administration*, 1, p. 287–293. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apdy_2015_1_42 (date of application: 09.02.2019) [in Ukrainian].
15. *Lelet S.M.* (2016) Experience of European Union countries on administrative and legal regulation of police management and its application in Ukraine. *Nauka I pravookhorona*. P. 111–115. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nip_2016_1_17 (date of application: 09.02.2019) [in Ukrainian].
16. Law on Police Activities (the Police Act), LBK no. 956 of 20/08/2015. Retrieved from: <https://www.retsinformation.dk/Forms/R0710.aspx?id=143225> (date of application: 23.04.2019) [in Danish].
17. Law on the Home Guard, LBK no 198 of 09.02.2007. Retrieved from: <https://www.retsinformation.dk/Forms/R0710.aspx?id=6487#K1> (date of application: 23.04.2019) [in Danish].
18. Danish Home Guard (2019) Police Home Guard. Retrieved from: <https://www.hjv.dk/oe/POHVKHAR/om-os/Sider/default.aspx> (date of application: 23.04.2019) [in Danish].
19. On the participation of citizens in the protection of public order and the state border: the Law of Ukraine of 22.06.2000 № 1835-III. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1835-14> (date of application: 09.02.2019) [in Ukrainian].
20. *Ortiz-Ospina E., Roser M.* (2019) Trust. Retrieved from: <https://ourworldindata.org/trust> (date of application: 23.04.2019) [in English].
21. *Kvittingen I.* (2017) Why do the Nordics trust one another? Retrieved from: <https://sciencenorway.no/forskningno-norway-social-relations/why-do-the-nordics-trust-one-another/1444626> [date of application: 09.02.2019] [in German].
22. Law on federal police of 19.10.1994. Retrieved from: https://www.gesetze-im-internet.de/bgsg_1994/BJNR297900994.html (date of application: 09.02.2019) [in German].
23. Law on direct coercion in the exercise of official authority by federal law enforcement officers of 10.03.1961. Retrieved from: <https://www.gesetze-im-internet.de/uzwg/BJNR001650961.html> (date of application: 09.02.2019) [in German].
24. Law on the tasks and powers of the Bavarian State Police of 14.09.1990. Retrieved from: <https://www.gesetze-bayern.de/Content/Document/BayPAG-1> (date of application: 09.02.2019) [in German].
25. Lower Saxony Law on police and order authorities of 01.01.2005. Retrieved from: <http://www.nds-voris.de/jportal/?quelle=jlink&query=SOG+ND&psml=bsvorisprod.psml&max=true&aiz=true#jlr-SOGNDV2P1> (date of application: 09.02.2019) [in German].
26. Political Journal of Lower Saxony (2018) Interior Ministry stakes increasingly on auxiliary police in the future. Retrieved from: <https://www.rundblick-niedersachsen.de/innenministerium-setzt-kuenftig-verstaerkt-auf-hilfspolizisten> (date of application: 09.02.2019) [in German].
27. Law on the Security Guard in Bavaria of 28.04.1997. Retrieved from: <https://www.gesetze-bayern.de/Content/Document/BaySWG>true> (date of application: 09.02.2019) [in German].

УДК 351.741

Берlach Наталія Анатоліївнадоктор юридичних наук, професор,
провідний науковий співробітник ДНДІ МВС України,
м. Київ, Україна,

ORCID ID 0000-0003-0132-7737

Берlach Юрій Миколайовичкандидат юридичних наук,
здобувач Віденського університету економіки та бізнесу,
м. Відень, Республіка Австрія

ORCID ID 0000-0003-2715-802X

УПРОВАДЖЕННЯ КРАЩИХ ЄВРОПЕЙСЬКИХ ПРАКТИК У ДІЯЛЬНІСТЬ УКРАЇНСЬКОЇ ПОЛІЦІЇ

Стаття присвячена розгляду можливостей запозичення Україною досвіду функціонування поліції країн ЄС. Як критерій оцінки роботи органів поліції обрано рівень довіри громадян до них. Наголошено, що наразі Національна поліція України та Департамент патрульної поліції зокрема має недостатній рівень довіри серед населення, якщо порівнювати його з аналогічними показниками країн ЄС.

Як країни, варті детального розгляду, обрано Данію, яка демонструє найвищий рівень довіри до поліцейських (більше 90 %), а також Німеччину, яка також показує високі показники у цій сфері, але окрім того, має більше спільних рис з Україною (територія, кількість та структура населення, правова система тощо.). Взято до уваги статистичні дані, відповідні нормативно-правові акти обох країн, практику їх застосування, а також вітчизняне законодавство в аналізованій сфері.

Наголошено, що робота поліції як у Данії, так і в Німеччині широко доповнюється участю добровольців, які виконують деякі функції поліцейських. Серед таких функцій виділено патрулювання, забезпечення громадського порядку під час масових заходів, надання допомоги потерпілим, виявлення та попередження злочинів, участь у операціях з ведення спостереження чи навіть пошуку злочинців, участь у регулюванні дорожнього руху тощо. Відзначено, що добровольці не є поліцейськими і користуються загальними правами кожного громадянина, втім, їм надано певні додаткові повноваження (перевірка документів, заборона знаходитися в певному місці тощо).

Застосування такої взаємодії підвищує довіру суспільства до поліції, вивільняє її фінансові та людські ресурси для виконання більш критичних завдань, а тому в цілому робить її функціонування ефективнішим.

Розглянуто українське законодавство в аналізованій сфері, яке, тим не менш, вимагає деяких змін для більш дієвої взаємодії громадян і поліції. Зокрема, наголошено, що добровольці мають співпрацювати з поліцією безпосередньо, а не через громадські організації чи установи, де працюють громадяни. У запро-

© Berlach Nataliia, Berlach Yurii, 2019

вадженні насправді діючої системи взаємодії та співпраці з суспільством має, в першу чергу, бути зацікавлена сама Національна поліція України. Адже саме цей орган таким чином покращує ефективність своєї роботи, підвищує рівень довіри до себе та може виділити більше ресурсів для завдань вищого рівня складності.

Ключові слова: Національна поліція України, зарубіжний досвід, довіра до поліції, поліція, співпраця з добровольцями, допоміжна поліція, поліція Данії, поліція Німеччини.

Отримано 28.08.2019

Рядінська Валерія Олександрівна,доктор юридичних наук, професор,
завідувач науково-дослідної лабораторії ДНДІ МВС України,
м. Київ, Україна

ORCID ID 0000-0002-2210-5933

Будзинський Микола Петрович,кандидат юридичних наук,
тимчасово виконуючий обов'язки першого заступника директора
ДНДІ МВС України
м. Київ, Україна

ORCID ID 0000-0003-3345-8408

Бакал Мальвіна Анатоліївна,науковий співробітник ДНДІ МВС України
м. Київ, Україна

ORCID ID 0000-0002-7623-890X

ДЕРЖАВНЕ МИТО ЯК ОСОБЛИВИЙ ПЛАТІЖ, ПОВ'ЯЗАНИЙ З ОТРИМАННЯМ СПАДЩИНИ ТА ДАРУНКІВ

У статті розглянуто правову природу державного мита як платежу, що справляється при переході права власності при отриманні спадщини та дарунків. Досліджено елементи такого платежу (платники, об'єкти, ставки, податковий період тощо). Визначено особливості державного мита: не обов'язковий та відплатний характер; відносні ставки за отримання свідоцтва про право на спадщину та адвалерні – за посвідчення договорів дарування, подвійне оподаткування окремих об'єктів (житлових будинків, квартир, кімнат, дач, садових будинків, гаражів тощо). Обґрунтовано доцільність відміни сплати державного мита за отримання спадщини та дарунків.

Ключові слова: державне мито, спадщина, дарунки, нотаріат, відносні ставки, право власності.

Одним із платежів, пов'язаних із отриманням спадщини та дарунків, є державне мито. Дослідженню правової природи та елементів цього платежу присвячували свої праці Л.П. Бабенко, Л.К. Воронова, В.В. Волік, О.О. Головашевич, О.О. Дмитрик, А.В. Реут, М.П. Кучерявенко, Л.М. Касьяненко, В.В. Мосейчук, О.А. Музика-Стефанчук, Л.А. Савченко та інші, проте вони не зосереджувалися на дослідженні саме державного мита, що сплачується при отриманні спадщини та дарунків, в той час як на сучасному етапі цьому платежу присвячується пильна увага і підіймається важливе питання – чи доцільне його подальше справляння?

Метою нашого дослідження є аналіз державного мита як особливого платежу, пов'язаного з отриманням спадщини і дарунків, та визначення перспектив його справляння в подальшому.

© Riadinska Valeriia, Budzynskyi Mykola, Bakal Malvina, 2019

DOI (Article): <https://doi.org/10.36486/np.2019.3.06>

Issue 3(45) 2019

<http://naukaipravoohorona.com/>

Податковий кодекс України такого платежу, як державне мито у ст.ст. 9, 10, не передбачає [1], його справляння регулюється Декретом Кабінету Міністрів України від 21.01.1993 № 7-93 “Про державне мито” (надалі – Декретом про державне мито) [2]. Подібний підхід законодавця до правового регулювання державного мита не може не викликати питань, оскільки, згідно зі ст. 67 Конституції України, кожен зобов’язаний сплачувати податки і збори в порядку і розмірах, встановлених законом [3]. Тобто можна зробити висновок, що державне мито, сплата якого регулюється Декретом Кабінету Міністрів України, а не законом, і яке не міститься у переліку загальнодержавних та місцевих податків і зборів, визначених Податковим кодексом України, не є обов’язковим платежем. Дійсно, дії, за які сплачується державне мито, можуть бути вчинені як державним, так і приватним нотаріусом, і державне мито сплачується лише у випадку звернення до державного нотаріуса. Отже, державне мито не має загальнообов’язкового характеру, оскільки особа, що отримує спадщину/дарунок, має право вибору – до державного нотаріуса звернутися, чи до приватного, і лише у разі звернення до державного нотаріуса в неї виникає обов’язок сплатити державне мито як плату за його послуги.

Відповідно до статті 1 Декрету про державне мито платниками державного мита на території України є фізичні та юридичні особи за вчинення в їхніх інтересах дій та видачу документів, що мають юридичне значення, уповноваженими на те органами [2]. В.О. Вишнівецька [4, с. 246–247] наголошує на недосконалості такого закріплення і пропонує визначати їх як фізичних та юридичних осіб, що звертаються за послугами, які мають юридичне значення, до уповноважених на те органів, і мають сплачувати у зв’язку з цим державне мито. Отже, платниками вказаного вище платежу є фізичні та юридичні особи, що звертаються за послугами до державних нотаріусів для отримання свідоцтв про спадщину чи засвідчення договорів дарування, у зв’язку з чим повинні сплатити державне мито.

Об’єкти державного мита при отриманні спадщини та дарунків закріплені у пункті 3 статті 2 Декрету про державне мито, в якому вказується, що державне мито сплачується за вчинення нотаріальних дій державними нотаріальними конторами і виконавчими комітетами сільських, селищних, міських Рад народних депутатів, а також за видачу дублікатів нотаріально засвідчених документів [2], проте таке визначення є недосконалим. А.В. Реут, надаючи поняття об’єкта державного мита, зазначає, що це дії компетентних органів за вчинення в інтересах платників юридично значимих дій [5, с. 16]. Пункт 2 статті 3 зазначеного вище Декрету встановлює, що до нотаріальних дій, що вчинюються державними нотаріальними конторами і виконавчими комітетами сільських, селищних, міських рад народних депутатів (з огляду на те, що ми розглядаємо оподаткування та дарування як правочини), відносяться: посвідчення договорів відчуження житлових будинків, квартир, кімнат, дач, садових будинків, гаражів, земельних ділянок, а також інших об’єктів нерухомого майна, транспортних засобів, інших самохідних машин і механізмів, які перебувають у власності громадянина, що здійснює таке відчуження, а також видача свідоцтв про право на спадщину [2]. Таким чином, об’єктами державного мита є видача свідоцтв про право на спадщину та посвідчення договорів дарування житлових будинків, квартир, кімнат, дач, садових будинків,

© Riadinska Valeriia, Budzynskyi Mykola, Bakal Malvina, 2019

гаражів, земельних ділянок, а також інших об'єктів нерухомого майна, транспортних засобів, інших самохідних машин і механізмів.

Ставки державного мита при отриманні спадщини і дарунків суттєво відрізняються. За отримання свідоцтва про право на спадщину необхідно сплатити 2 неоподатковуваних мінімуми доходів громадян (34 гривні) (пункт “ж” статті 3 Декрету про державне мито), а за посвідчення договорів дарування житлових будинків, квартир, кімнат, дач, садових будинків, гаражів, а також інших об'єктів нерухомого майна – 1 % суми договору, але не менше 1 неоподаткованого мінімуму доходів громадян (пункт “а” статті 3 Декрету про державне мито), за посвідчення договорів дарування земельних ділянок – 1 % суми договору, але не менше 1 неоподаткованого мінімуму доходів громадян (пункт “б” статті 3 Декрету про державне мито), за посвідчення договорів дарування транспортних засобів, інших самохідних машин і механізмів – 1 % суми договору, але не нижче дійсної вартості транспортного засобу, інших самохідних машин і механізмів для дітей, одного з подружжя, батьків (пункт “г” статті 3 Декрету про державне мито), 5 % – для інших осіб (пункт “г” статті 3 Декрету про державне мито), за посвідчення інших договорів дарування, що підлягають оцінці – 1 % суми договору, але не менше 1 неоподаткованого мінімуму доходів громадян (пункт “д” статті 3 Декрету про державне мито) [2].

Таким чином, ставки державного мита є відносними, при цьому за отримання свідоцтва про право на спадщину вони кратні (встановлюються у величині, кратній неоподаткованому мінімуму доходів громадян), а за посвідчення договорів дарування – адвалерні (встановлюються у відсотках до суми договору), і значно різняться за розміром. Так, якщо за отримання свідоцтва про право на спадщину необхідно сплатити лише 34 грн, то за посвідчення договору дарування нерухомого майна чи транспортних засобів, інших самохідних машин і механізмів необхідно сплатити 1 % суми договору. Враховуючи, що нерухоме майно і транспортні засоби зазвичай дорого коштують, то і сума державного мита за їх дарування складатиме значну суму (наприклад, якщо вартість квартири – 200 000 грн, то державне мито за її дарування складатиме 2000 грн., що значно більше, ніж 34 грн за отримання свідоцтва про право на спадщину). Крім того, наявність адвалерних ставок державного мита фактично створює подвійне оподаткування одних об'єктів – житлових будинків, квартир, кімнат, дач, садових будинків, гаражів, а також інших об'єктів нерухомого майна та транспортних засобів, інших самохідних машин і механізмів, оскільки за перехід власності на ці об'єкти передбачено сплачувати податок на доходи фізичних осіб.

Враховуючи, що оподаткування спадщини і дарунків здійснюється за однією ставкою, незрозуміла позиція законодавця щодо розбіжності у ставках державного мита при отриманні спадщини та посвідченні договорів дарування. На наше переконання, причина цього криється у застарілому підході, що залишився з радянських часів. Як ми вже зазначили раніше, введення державного мита відмінило податок на спадкування та дарування, проте держава не відмовилася від привілеїв з отримання своєї частки спадку (дарунку) і ввела відсоткові ставки вказаного вище платежу, хоча це і суперечило компенсаційній природі державного мита. В.О. Вишнівецька звернула увагу на такі розбіжності, чому платіж, призначення якого по-

© Riadinska Valeriia, Budzynskyi Mykola, Bakal Malvina, 2019

лягало у покритті витрат держави за видачу відповідних документів, розраховувався залежно від суми договору чи успадкованого майна, і за одні і ті ж дії сплачувалися різні суми, хоча при посвідченні договору дарування майна вартістю 100 000 гривень нотаріусом витрачається стільки ж часу та зусиль, скільки і при посвідченні договору дарування майна вартістю в 1000 гривень [4, с. 242]. Із введенням в дію Закону України “Про податок на доходи фізичних осіб” спадкування та дарування стали піддаватися оподаткуванню, що разом із необхідністю сплати державного мита за відсотковою ставкою створювало додаткове навантаження на платників. Для забезпечення конституційних прав і свобод громадян було прийнято Закон України “Про внесення змін у статті 3 Декрету про державне мито”, який замінював відсоткову ставку державного мита за видачу свідоцтва про право на спадщину твердою, що розраховувалася відповідно неоподаткованого мінімуму доходів громадян [6]. Внести такі ж зміни відносно договорів дарування законодавець “забув”.

Наголосимо, що за посвідчення договорів дарування транспортних засобів, інших самохідних машин і механізмів розмір ставок державного мита має градацію залежно від ступеня споріднення (1 % суми договору, але не нижче дійсної вартості транспортного засобу, інших самохідних машин і механізмів для дітей, одного з подружжя, батьків, 5 % – для інших осіб). На нашу думку, такий підхід також є пережитком радянського підходу до державного мита, яке слугувало своєрідним податком на спадкування та дарування за тих часів.

Згідно з нормами Декрету про державне мито, цей платіж сплачується готівкою, митними марками шляхом перерахувань із рахунку платника в кредитній установі за місцем розгляду та оформлення документів і зараховується до бюджету місцевого самоврядування [2]. Порядок сплати державного мита встановлюється центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну податкову і митну політику (Державною фіскальною службою України) [2]. Платники державного мита несуть відповідальність за правильність його справляння, а також за своєчасність і повноту зарахування до бюджету, передбачену законодавством. За несвоєчасне або неповне зарахування державного мита до бюджету справляються пеня та штрафи відповідно до закону. Державна фіскальна служба України та державні фіскальні інспекції проводять ревізії та перевірки правильності справляння державного мита, а також своєчасності й повноти внесення його до бюджету в усіх установах, що його справляють [2].

Пільги щодо сплати державного мита систематизовані у статті 4 Декрету про державне мито, згідно з якою звільнення від сплати державного мита залежить від майна, що успадковується, особи спадкоємців та обдарованих. Залежно від виду майна, що успадковується, від сплати державного мита звільняються громадяни за видачу їм свідоцтва про право на спадщину: на майно осіб, які загинули при захисті СРСР і України, у зв’язку з виконанням інших державних чи громадських обов’язків або з виконанням обов’язку громадянина щодо врятування життя людей, охорони громадського порядку та боротьби зі злочинністю, охорони власності громадян або колективної чи державної власності, а також осіб, які загинули або померли внаслідок захворювання, пов’язаного з Чорнобильською катастрофою; на майно осіб, реабілітованих у встановленому порядку; на жилий будинок, пай

© Riadinska Valeriia, Budzynskyi Mykola, Bakal Malvina, 2019

у житлово-будівельному кооперативі, квартиру, що належала спадкодавцеві на праві приватної власності, якщо вони проживали в цьому будинку, квартирі протягом шести місяців з дня смерті спадкодавця; на жилі будинки в сільській місцевості за умови, що ці громадяни постійно проживатимуть у цих будинках і працюватимуть у сільській місцевості; на вклади в установах Ощадбанку та в інших кредитних установах, на страхові суми за договорами особистого й майнового страхування, облігації державних позик та інші цінні папери, суми заробітної плати, авторське право, суми авторського гонорару і винагород за відкриття, винахід, винаходи, корисні моделі, промислові зразки, топографії інтегральних мікросхем, сорти рослин та раціоналізаторські пропозиції; на майно осіб фермерського господарства, якщо вони є членами цього господарства (пункт 16 статті 4 Декрету про державне мито) [2].

Залежно від особи спадкоємця від сплати державного мита звільняються громадяни, віднесені до категорій 1 і 2, постраждалих внаслідок Чорнобильської катастрофи, громадяни, віднесені до категорії 3 постраждалих внаслідок Чорнобильської катастрофи, які постійно проживають до відселення чи самостійного переселення або постійно працюють на території зон відчуження, безумовного (обов'язкового) і гарантованого добровільного відселення, за умови, що вони за станом на 1 січня 1993 року прожили або відпрацювали у зоні безумовного (обов'язкового) відселення не менше двох років, а у зоні гарантованого добровільного відселення – не менше трьох років; громадяни, віднесені до категорії 4 потерпілих внаслідок Чорнобильської катастрофи, які постійно працюють і проживають або постійно проживають на території зони посиленого радіоекологічного контролю, за умови, що за станом на 1 січня 1993 року вони прожили або відпрацювали в цій зоні не менше чотирьох років; інваліди Великої Вітчизняної війни та сім'ї воїнів (партизанів), які загинули чи пропали безвісти, і прирівняні до них у встановленому порядку особи; інваліди I та II груп (пункт 18 статті 4 Декрету про державне мито) [2].

Залежно від особи обдарованого від сплати державного мита звільняються фізичні особи – за посвідчення договорів дарування майна на користь держави, а також на користь державних підприємств, установ і організацій (пункт 14 статті 4 Декрету про державне мито) [2]. При цьому, відповідно до пункту 60 Інструкції про порядок обчислення та справляння державного мита, затвердженої наказом Державної податкової адміністрації України № 15 від 22 квітня 1993 року [7], при видачі громадянам свідоцтва про право на спадщину на житлові будинки в сільській місцевості для надання пільги по сплаті державного мита обов'язковою умовою є майбутнє проживання спадкоємців у цьому будинку. Крім цього, місцеві Ради народних депутатів мають право встановлювати додаткові пільги для окремих платників щодо сплати державного мита, яке зараховується до місцевих бюджетів, а центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізацію державної бюджетної політики – щодо державного мита, яке зараховується до державного бюджету України (ст. 5 Декрету про державне мито) [2].

Таким чином, державному миту притаманні такі особливості: не має обов'язкового характеру, оскільки сплачується лише у випадку звернення до державного нотаріуса і є оплатою за його послуги; ставки державного мита є відносними,

© Riadinska Valeriia, Budzynskyi Mykola, Bakal Malvina, 2019

при цьому за отримання свідоцтва про право на спадщину вони кратні (встановлюються у величині, кратній неоподатковуваному мінімуму доходів громадян), а за посвідчення договорів дарування – адвалорні (встановлюються у відсотках до суми договору) і суттєво різняться за розміром; наявність адвалорних ставок державного мита створює подвійне оподаткування таких об'єктів, як житлові будинки, квартири, кімнати, дачі, садові будинки, гаражі, а також інші об'єкти нерухомого майна та транспортні засоби, інші самохідні машини і механізми, оскільки за перехід власності на ці об'єкти передбачено сплачувати податок на доходи фізичних осіб; за посвідчення договорів дарування транспортних засобів, інших самохідних машин і механізмів розмір ставок державного мита має градацію залежно від ступеня споріднення; передбачає пільги у вигляді звільнення від сплати державного мита, які залежать як від майна, що успадковується, так і від особи спадкоємців та обдарованих.

В українському праві неодноразово підіймалося питання щодо відміни державного мита як штучної категорії, залишку радянської системи, яке на сучасному етапі не має ні підстав для справляння, ні перспектив для існування. За визначенням В.В. Волика, державне мито було введено для створення уявлення про меншу кількість податків, що сплачується у СРСР, і об'єднувало різні види податків та зборів, воно вже зазнало суттєвих змін та скорочень – від нього відмежувався і утворив окремий платіж судовий збір [8, с. 138]. На думку автора, така ситуація неминуча і щодо інших платежів, які об'єднувало державне мито і саме тому, зауважує науковець, законодавець не вказав державне мито у переліку місцевих зборів, що закріплюються у ст. 10 Податкового кодексу України [8, с. 138]. Проте така позиція не враховує того, які платежі будуть отримувати у випадку відміни державного мита за свої послуги (в тому числі послуги з видачі свідоцтва про право на спадщину та за посвідчення договорів дарування) державні нотаріуси.

Для мети нашого дослідження має вирішальне значення й питання доцільності існування державного нотаріату, враховуючи, що полеміка з цього питання присутня в українському праві упродовж певного часу. Оскільки за умов відміни державного нотаріату автоматично відіме і державне мито. Чимало науковців (В.В. Комаров, В.В. Баранкова) наполягають на тому, що реформування вітчизняного нотаріату, створення якісно нової його моделі, яка буде здатна повноцінно виконувати покладені на нього обов'язки та забезпечить баланс приватних та публічних інтересів, розвиток стабільного та легітимного цивільного обігу, можливо лише шляхом створення єдиного нотаріату [9, с. 61]. Їх супротивники (Д. Якубова, В.М. Бесчастний, О.В. Філонов, В.М. Субботін) наполягали на тому, що не треба руйнувати систему, що склалася, а необхідно удосконалювати систему нотаріату, притаманну українському історичному становленню та розвитку, при цьому одним із аргументів, якими обґрунтовується доцільність подальшого функціонування інституту державного нотаріату, є те, що він задовольняє потреби пільгової категорії населення при вчиненні нотаріальних дій, звільняючи їх від сплати державного мита і, відповідно, плати за послуги приватних нотаріусів [10, с. 45; 11, с. 186]. Дослідження проблем державного нотаріату та перспективи його реформування не відносяться до мети нашого дослідження, проте, на наше переконання, розділення

© Riadinska Valeriia, Budzynskyi Mykola, Bakal Malvina, 2019

нотаріату України на державний та приватний є залишком радянської системи нотаріату, зумовленим історичним розвитком нашої країни. Тенденції реформування діяльності нотаріусів в Україні на сучасному етапі, суттєве скорочення чисельності державних нотаріальних контор свідчать про євроінтеграційні прагнення України, що з часом неминуче призведе до того, що на її території буде запроваджено тип нотаріату, притаманний більшості країн Європи – латинський.

Латинський нотаріат – форма організації нотаріальної діяльності (тип нотаріату), що допускає передачу повноважень держави щодо посвідчення безспірних прав і фактів нотаріусам, які організовують свою роботу в якості осіб вільної професії, виконують дану функцію професійно і під свою відповідальність [12; 13; 14, с. 155]. При системі латинського нотаріату нотаріуси за вчинення ними нотаріальних дій отримують нотаріальний тариф – платіж, розмір і порядок сплати якого встановлюється державою, що усуває нездорову конкуренцію між нотаріусами у великих містах і невикладність роботи нотаріуса в невеликих селищах та надає можливість забезпечити належний контроль за фінансовим боком діяльності нотаріусів [15]. Відміна державного нотаріату в Україні, запровадження латинського нотаріату та введення нотаріального тарифу природно приведуть до відміни державного мита за посвідчення договорів дарування та видачу свідоцтв про право власності на спадщину, яке є штучною категорією, залишком системи радянського оподаткування.

Отже, підсумовуючи викладене вище, зазначимо, що до особливостей державного мита як платежу, що справляється при переході права власності при отриманні спадщини та дарунків, слід віднести такі ознаки: не обов'язковий та відплатний характер мита; ставки мита є відносними – за отримання свідоцтва про право на спадщину та адвалерними – за посвідчення договорів дарування; присутнє подвійне оподаткування окремих об'єктів (житлових будинків, квартир, кімнат, дач, садових будинків, гаражів тощо). Таким чином, ми дійшли висновку, що доцільно відмінити сплату державного мита за отримання спадщини та дарування.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Податковий кодекс України: Закон України від 02.12.2010 № 2755-VI. Відомості Верховної Ради України. 2011. № 13–14, № 15–16, № 17. Ст. 112.
2. Про державне мито: Декрет Кабінету Міністрів України від 21.01.1993 № 7–93. Відомості Верховної Ради України. 1993. № 13. Ст. 113.
3. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141.
4. Вишиневська В.О. Правові проблеми визначення платників державного мита. Науковий вісник Юридичної академії внутрішніх справ. 2004. № 3. С. 241–247.
5. Реут А.В. Правовой режим государственной пошлины: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.14. Москва, 2009. 242 с.
6. Про внесення змін до статті 3 Декрету Кабінету Міністрів України “Про державне мито” щодо державного мита за видачу свідоцтва про право на спадщину: Закон України від 05.03.2009 № 1110-VI. Відомості Верховної Ради України. 2009. № 31. Ст. 453.
7. Інструкція про порядок обчислення та справляння державного мита: наказ Державної податкової адміністрації України від 22.04.1993 № 15. URL: <http://zakon.nau.ua/doc/?uid=1026.39.6&nobreak=1> (дата звернення: 15.11.2018).

© Riadinska Valeriia, Budzynskyi Mykola, Bakal Malvina, 2019

8. *Волік В.В.* Правове регулювання обов'язкових платежів, що пов'язані зі справлянням правосуддя: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.14. Київ, 2010. 220 с.
9. *Комаров В.В., Баранкова В.В.* Законодавство про нотаріат: очікувані зміни. Право України. 2003. № 11. С. 61–62.
10. *Якубова Д.* Удосконалення інституту нотаріату. URL: <http://uzbekistan.russiaregionpress.ru/archives/11139> (дата звернення: 15.11.2018).
11. *Бесчастний В.М., Філонов О.В., Субботін В.М.* та ін. Нотаріат в Україні: навч. посібник (серія "Вища освіта XXI століття"). Київ: Знання, 2008. 494 с.
12. *Долгов М.О.* Про структуру нотаріату Франції. URL: <http://mirnot.narod.ru/fran.html> (дата звернення: 18.09.2018).
13. *Райман В.* Устройство немецкого нотариата. URL: <http://mirnot.narod.ru/germ.html> (дата звернення: 10.09.2017).
14. *Бондарева М.В.* Англосаксонський нотаріат: особливості організації та функціонування. Університетські наукові записки. 2006. № 3–4. С. 153–159.
15. Нотаріальне суспільство Англії та Уельсу (The Notaries Society of England and Wales) URL: <http://www.thenotariessociety.org.uk/uploads/1280236302Notary+leaflet+English+02+10/pdf> (дата звернення: 27.11.2017).

REFERENCES

1. Podatkovy kodeks Ukrainy. "Tax Code of Ukraine: Law of Ukraine dated 02.12.2010 № 2755-VI". Information of the Verkhovna Rada of Ukraine. 2011. No. 13–14, No. 15–16, No. 17. Art. 112. [in Ukrainian].
2. Pro derzhavne myto. "On the State Duty: Decree of the Cabinet of Ministers of Ukraine of January 21, 1993 No. 7–93". Information of the Verkhovna Rada of Ukraine. 1993. No. 13. Art. 113. [in Ukrainian].
3. Konstytutsiia Ukrainy. "Constitution of Ukraine: Law of Ukraine of June 28, 1996 No. 254k / 96-BP". Information of the Verkhovna Rada of Ukraine. 1996. No. 30. Art. 141 [in Ukrainian].
4. *Vyshnyvetska V.O.* (2004). Pravovi problemy vyznachennia platnykiv derzhavnoho myta. "Legal problems of determining state tax payers". Scientific Bulletin of the Law Academy of Internal Affairs. No. 3. P. 241–247 [in Ukrainian].
5. *Reut A.V.* (2009). Pravovoy rezhim gosudarstvennoy poshliny. "Legal regime of state duty": dis. P.h. D.: 12.00.14. Moscow. 224 p. [in Russian].
6. Pro vnesennia zmin do stat' 3 Dekretu Kabinetu Ministriv Ukrainy "Pro derzhavne myto" shchodo derzhavnoho myta za vydachu svidotstva pro pravo na spadshchynu. "On Amendments to Article 3 of the Decree of the Cabinet of Ministers of Ukraine "On State Fee" on the State Duty for Issuance of the Certificate of Right of Inheritance: Law of Ukraine of 05.03.2009 No. 1110-VI. Information of the Verkhovna Rada of Ukraine. 2009. No. 31. Art. 453 [in Ukrainian].
7. Instruktisiia pro poriadok obchyslennia ta spravliannia derzhavnoho myta. "Instruction on the procedure of calculation and payment of the state duty: Order of the State Tax Administration of Ukraine dated April 22, 1993 # 15. URL: <http://zakon.nau.ua/doc/?uid=1026.39.6&nobreak=1> (date of application: 15.11.2018) [in Ukrainian].
8. *Volik V.V.* (2010). Pravove rehuliuвання obov'язkovykh platezhiv, shcho pov'iazani zi spravlyannyam pravosuddia. "Legal Regulation of Compulsory Payments Related to Justice": diss. Ph. D.: 12.00.14. Kyiv. 220 p. [in Ukrainian].
9. *Komarov V.V., Barankova V.V.* (2003). Zakonodavstvo pro notariat: ochikuvani zminy. "Notary Legislation: Changes Pending". Law of Ukraine. No. 11. P. 61–62 [in Ukrainian].
10. *Yakubova D.* Udoskonalennia instytutu notariatu. "Improvement of the Notary Institute". URL: <http://uzbekistan.russiaregionpress.ru/archives/11139> (date of application: 15.11.2018) [in Ukrainian].
11. *Beschastnyi V.M., Filonov O.V., Subbotin V.M.* та ін. (2008). Notariat v Ukraini: navch. posibnyk (seriia "Vyshcha osvita KHKHI stolittia"). "Notary in Ukraine": Teach. manual (series "Higher Education of the 21st Century"). Kyiv: Knowledge. 494 p. [in Ukrainian].
12. *Dolhov M.O.* Pro strukturu notariatu Frantsii. "On the structure of the notary in France". URL: <http://mirnot.narod.ru/fran.html> (date of application: 18.09.2018) [in Ukrainian].
13. *Rayman V.* Ustroystvo nemetskogo notariata. "The Device of the German Notary". URL: <http://mirnot.narod.ru/germ.html> (date of application: 09.10.2018) [in Russian].

© Riadinska Valeriia, Budzynskyi Mykola, Bakal Malvina, 2019

14. *Bondarieva M.V.* (2006). Anhlosaksonskyi notariat: osoblyvosti orhanizatsii ta funktsionuvannia. "The Anglo-Saxon Notary: peculiarities of organization and functioning". University research notes. No. 3–4. P. 153–159. [in Ukrainian].

15. Notarialne suspilstvo Anhlii ta Uelsu "The Notaries Society of England and Wales". URL: http://www.thenotariessociety.org.uk/uploads/12802_36302Notary_+leaflet_+English_+02_+10_/pdf (date of application: 27.11.2018) [in Ukrainian].

UDC 336.262

Riadinska Valeriia,

Doctor of Juridical Sciences, Professor,
Chief of the Research Laboratory, State Research
Institute MIA Ukraine, Kyiv, Ukraine,
ORCID ID 0000-0002-2210-5933,

Budzynskyi Mykola,

Candidate of Juridical Sciences,
Caretaker First Co-Director, State Research Institute MIA Ukraine,
Kyiv, Ukraine,
ORCID ID 0000-0003-3345-8408,

Bakal Malvina,

Research Officer,
State Research Institute MIA Ukraine,
ORCID ID 0000-0002-7623-890X

STATE FEE AS A SPESIAL PAYMENT RELATED WITH THE INHERITANCE AND GIFTS RECEIVING

The article considers the legal nature of the state fee as a means of payment levied upon the transfer of the right of ownership upon receipt of inheritance and gifts. The development of the state duty collection as a means of payment, collected during the transfer of property rights at the time of receiving inheritance and gifts, from Soviet times to the present day, is analyzed.

The elements of such payment (payers, objects, rates, tax period, etc.) were studied.

It was determined that the objects of state duty are the issuance of a certificate of inheritance and certification of gift contracts for residential houses, apartments, rooms, villas, garden houses, garages, land plots, as well as other real estate, vehicles, other self-propelled machines and mechanisms.

The state fee rates are relative, and for the certificate of inheritance they are multiple (set in the amount multiple of the non-taxable minimum income of citizens), and for the certification of gift contracts – ad valorem (set as a percentage of the contract amount) and significantly different in size.

Taking into account that inheritance and gifts are taxed at the same rate, it is not clear what the legislator's position is regarding the difference in state duty rates when receiving inheritance and certifying gift contracts. In our opinion, the reason

© Riadinska Valeriia, Budzynskyi Mykola, Bakal Malvina, 2019

lies in the outdated approach, which has remained since the Soviet times. It was noted that the introduction of the state fee abolished the tax on inheritance and donation, but the state did not abandon the privilege of receiving its share of the inheritance (gift) and introduced interest rates of the above mentioned payment, although it contradicted the compensatory nature of the state fee.

With the introduction of the Law of Ukraine “On Personal Income Tax” inheritance and donation became subject to taxation, which together with the need to pay the state fee at the interest rate has created an additional burden on the taxpayers. In order to ensure the constitutional rights and freedoms of citizens, the Law of Ukraine “On Amendments to Article 3 of the Decree on State Duty” was adopted, which replaced the interest rate of the state duty to issue a certificate of inheritance, which was calculated in accordance with the tax-exempt minimum income of citizens, but the contracts of donation were not changed.

The peculiarities of the state fee are defined: it is not obligatory and compensatory; relative rates for obtaining a certificate of inheritance and ad valorem - for the certification of gift contracts, double taxation of individual objects (houses, apartments, rooms, villas, garden houses, garages, etc.). The expediency of cancelling the payment of the state duty for inheritance and donation is justified.

Keywords: state fee, inheritance, gifts, notaries, relative rates, property right.

Отримано 11.09.2019

Циганов Олег Григорович,
доктор юридичних наук, доцент,
головний науковий співробітник
ДНДІ МВС України,
м. Київ, Україна,
ORCID ID 0000-0002-8924-1139

СУЧАСНІ ІНФОРМАЦІЙНО-КОМУНІКАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ В ПУБЛІЧНО-СЕРВІСНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ: ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД

У статті досліджено роль сучасних інформаційно-комунікаційних технологій в удосконаленні публічно-сервісної діяльності. Зазначене питання розглядається на прикладі державних органів низки зарубіжних країн. Наголошується, що розвинені країни розпочали розробку та реалізацію національних програм формування інформаційного суспільства, пріоритет у яких – становлення електронних урядів, вдосконалення інформаційно-комунікаційних технологій та встановлення довіри до них суспільства. Водночас у процесі побудови електронного уряду головна увага приділяється електронному доступу до базових публічних послуг, а найбільш зручна форма електронної взаємодії користувачів публічних послуг з органами влади – єдиний національний портал послуг.

Ключові слова: публічно-сервісна діяльність, адміністративні послуги, інформаційно-комунікаційні технології, електронне урядування, національний (урядовий) портал послуг, зарубіжний досвід.

Як свідчить зарубіжний досвід, у сучасному світі суттєво підвищити ефективність публічного адміністрування та якість послуг тільки за рахунок прийняття прогресивних державних програм, якісних законодавчих актів, належного реформування системи державного управління та позитивних інноваційних змін в організаційній діяльності органів влади й без інтенсивного залучення в публічно-сервісну діяльність новітніх інформаційно-комунікаційних технологій (далі – ІКТ) неможливо. Адже в нинішніх умовах інновації та інформація починають грати роль головного виробничого ресурсу, а існуючі господарські системи трансформуються в економіку знань. Наразі постіндустріальні країни концентрують свої зусилля на створенні, застосуванні й розповсюдженні нових технологій та інновацій у різних сферах життєдіяльності, в т.ч. у сфері публічного адміністрування. Саме тому формування розвиненої інформаційної інфраструктури як головної умови просування до інформаційного суспільства стає важливим політичним фактором.

У зв'язку з цим майже всі розвинені країни розпочали розробку та реалізацію національних програм формування інформаційного суспільства, пріоритет у яких – становлення електронних урядів, вдосконалення ІКТ й довіри до них суспільства.

До того ж інформаційне суспільство передбачає обов'язкову трансформацію політичних інститутів та державного управління, а саме зміну функцій і структурні зрушення [1].

Однак у нашій країні тривалий період розбудова системи надання адміністративних послуг та впровадження в сервісну діяльність органів публічної влади ІКТ відбувалися безсистемно, можливості використання таких технологій носили факультативний характер. Прийняття у 2012 році Закону України “Про адміністративні послуги” не лише дало змогу змінити ідеологію відносин між владою і громадянином, а й дозволило упорядкувати процедури застосування ІКТ в публічно-сервісній діяльності. Тепер ці технології стали обов'язковими в роботі вітчизняних органів публічної адміністрації, хоча ще й сьогодні перебувають на етапі становлення [2, с. 15].

Проблеми розвитку як інформаційної сфери, так і сфери надання адміністративних послуг постійно перебувають у центрі уваги вітчизняних учених та практиків. Своє бачення вирішення окремих аспектів у цій сфері висловлювали І.В. Арістова, В.Т. Білоус, Н.А. Буличева, О.М. Буханевич, Н.В. Вдовінова, І.П. Голосніченко, М.М. Зварич, Р.А. Калюжний, І.Б. Коліушко, О.С. Конотопцев, О.В. Курінний, Є.О. Легеза, В.І. Тимошук Ю.П. Шаров та інші. Проте питання запровадження сучасних інформаційно-комунікаційних технологій у діяльності органів публічної влади з надання адміністративних послуг потребують більш детальнішого вивчення, оскільки мають певні особливості й безпосередньо впливають на якість та ефективність сервісної діяльності зазначених органів.

Мета статті полягає в аналізі зарубіжного досвіду впровадження в публічно-сервісну діяльність органів влади сучасних ІКТ для наближення до споживачів одержання якісних адміністративних послуг у зручний та доступний для них спосіб.

На сьогодні у провідних країнах світу інформаційна взаємодія органів влади з громадянами й організаціями з використанням ІКТ, мережевих технологій та Інтернету замінює собою відвідування державних організацій, телефонні дзвінки й відправку паперових поштових повідомлень. Вона дозволяє також розкрити процедури і процеси прийняття рішень органів влади, а також відповідальність конкретних осіб, що є елементом громадського контролю. Тому дослідження зарубіжного досвіду надання адміністративних послуг в електронній формі дозволяє напрацювати необхідні рекомендації для подальшого їх впровадження у практичну діяльність відповідних органів в Україні.

Більшість держав у процесі побудови електронного уряду головна увага приділяється електронному доступу до основних базових послуг. Методологія ООН визначає 4-х рівневу модель розвитку надання електронних послуг:

1) електронний уряд, що розвивається і в якому державні сайти представлені у вигляді простих візиток та офіційних веб-сторінок. На цьому етапі можлива електронна взаємодія міністерств і відомств центрального уряду, а також між центральними і місцевими органами влади. Деяка офіційна інформація може бути представлена в онлайн режимі;

2) розширена присутність електронного уряду, в якому держава надає більший обсяг інформації через Інтернет, а саме: законодавчу базу та нормативні документи,

© Tsyhanov Oleh, 2019

бази даних, звіти, новини тощо. Можна використовувати пошукову систему для ознайомлення з наявними на сайті документами;

3) транзакційна присутність, що передбачає інтерактивну взаємодію між громадянином і урядом. Уводяться онлайн сервіси щодо оплати податків, оформлення ідентифікаційних документів, свідоцтв про народження, паспортів, оновлення водійських посвідчень тощо. Громадяни отримують можливість здійснення електронних платежів за отримання публічних послуг;

4) мережевий електронний уряд є найбільш розвиненим рівнем роботи держави в Інтернеті. Сервіси *G2G* (держава-держава), *G2C* (держава-громадянин) і *C2G* (громадянин-держава) інтегровані між собою. Уряд залучає громадян як у процеси підготовки та прийняття рішень, так і у громадські дискусії [3].

Подібна схема розвитку електронного уряду розроблена в межах Європейського Союзу: 1) інформування; 2) односпрямована інтерактивність – завантажувальні форми і бланки; 3) двостороння взаємодія – електронні форми; 4) транзакції – повноцінні електронні послуги; 5) персоналізація – проактивна, автоматизована взаємодія. Ця схема використовується Євросоюзом для визначення рівня інтерактивного доступу до базових публічних послуг [4].

Так, у країнах Європейського Союзу до списку базових публічних послуг в онлайн режимі для громадян належать, зокрема: одержання персональних документів (паспорт, водійські посвідчення); реєстрація автомобіля; інформування поліції (наприклад у разі крадіжки); запит та надання свідоцтва (як-от, про народження, шлюб тощо); інформування про зміну місця проживання та ін. Список базових державних послуг для бізнесу у країнах Європейської співдружності, зокрема, складають: корпоративні податки (декларування тощо); податок на додану вартість (декларування, повідомлення); митне декларування; одержання дозволів, пов'язаних з охороною навколишнього середовища, та ін. [5, с. 64].

Канада є лідером інновації електронного урядування (далі – *e-урядування*), адже ще у 1994 році урядом країни прийнято документ “Проект надання 67 послуг державними органами за допомогою інформаційних технологій”. Уряд Канади визначив такі цілі у сфері *e-урядування*: більш доступне врядування; краще обслуговування, яке найкраще відповідає потребам громадян; довіра та впевненість у послугах онлайн – забезпечення безпеки та захисту користувачів; послуги для всіх громадян незалежно від місця проживання – самостійний вибір каналів, мови, формату надання інформації.

У вересні 2005 року започаткований проект *Services Canada*, що став універсальним пунктом надання послуг, який забезпечує багатоканальний доступ до різних послуг та орієнтується на клієнта. Головними завданнями цього проекту стали: створення мережі центрів доступу “Сервіс Канада” на всій території Канади, побудованих за системою “єдиного вікна”, що надають особистий доступ до послуг і програм усіх урядових установ та 68 організацій; створення безкоштовної телефонної служби, досяжної в будь-якому населеному пункті країни; розбудову урядових послуг у режимі онлайн, через Інтернет-сайт *canada.gc.ca*. Одним із ключових елементів ініціативи “Електронний уряд” було об’єднання урядових послуг і програм у кластери, що полегшує громадянам пошук та отримання доступу до необхідних їм програм і послуг. Уся інформація та послуги на урядовому

порталі (www.canada.gc) розподілена за трьома категоріями – послуги для громадян Канади, послуги для осіб, які не є громадянами Канади, та послуги для канадських компаній [5, с. 66–68].

У цій країні, попри акцент на ІТ-технології, тема “електронного цифрового підпису” не виноситься як ключова. Для низки послуг достатньо простого звернення онлайн чи електронною поштою. Для ідентифікації особи, якщо це, дійсно, потрібно, можуть використовуватися також інші інструменти (наприклад, уточнюючі питання персонального характеру, аналогічно до банківської системи) [6].

Значного прогресу у наданні публічних послуг в електронному вигляді досягла Великобританія, яка разом з Австрією, Мальтою і Португалією, забезпечила повне онлайн надання всіх 12 європейських базових публічних послуг населенню. Розробники єдиного portalу публічних послуг Великобританії сформулювали тезу, на якій базуються сучасні інновації – від “уряду в Інтернеті” до “уряду з Інтернету”. При цьому, розрізнені державні інтернет-ресурси стали об’єднуватися через перехід до єдиного стандарту зберігання та обміну даними в урядовому шлюзі *Government Gateway*, який став відправною точкою для доступу до сервісів із надання всіх публічних послуг. З підключенням до системи *Government Gateway* британські державні відомства стали застосовувати покроковий принцип викладу інформації. У нормативних документах він називається *check list* (контрольний лист), в якому послідовно описані всі вимоги до юридичної або фізичної особи при зверненні за публічними послугами.

З метою стимулювання попиту на нові сервіси урядом Великобританії внесені поправки в законодавство, що забезпечують податкові пільги для тих, хто здійснює обов’язкові платежі в електронному вигляді.

З 2004 року в якості portalу британського уряду функціонує *direct.gov.uk*, призначений надавати публічні послуги громадянам через систему єдиного онлайн доступу. На відміну від свого попередника, цей портал організований не на моделі “епізодів життєвого циклу”, а на базі основних секторів публічних послуг і цільових груп користувачів. Портал *direct.gov.uk* характеризується глибиною представленої інформації й дає можливість скоротити час звернення користувачів до інших інформаційних ресурсів. При цьому, зміст portalу підтримується не основною сервісною групою, а “професійними групами”, які створені в межах 18 урядових відомств.

Централізація сервісів системи електронного уряду дозволила зробити їх не тільки простішими та доступнішими для громадян, а також заощадити суттєві кошти державного бюджету. Для подальшої оптимізації адміністративних процедур під час дистанційного надання публічних послуг урядом Великобританії на зміну portalу *direct.gov.uk* відкрито новий урядовий сайт *MyGov* (“мій уряд”). Це персоналізований веб-portal для кожного британця, змодельований за принципом роботи portalу *Facebook*, який дозволяє громадянам спілкуватися з державою в режимі онлайн [7, с. 290–295].

У Франції найбільш зручною формою електронної взаємодії користувачів публічних послуг з органами влади є єдиний національний портал *service-public.fr*, на якому розміщена найповніша інформація про державні й муніципальні послуги. При створенні цього portalу була прийнята “концепція якості”, основний принцип

якої полягає в тому що, користувачеві має надаватися якісна інформація, а отже – досить зрозуміла і чітка. Користувачі на порталі (в коментарях і пропозиціях) можуть залишати свої пропозиції щодо будь-яких покращень, пов'язаних з підвищенням якості надання державних і муніципальних послуг. Через онлайн опитування користувачі щорічно мають змогу оцінювати роботу порталу *service-public.fr* [1].

У США системний підхід до розвитку електронного уряду був закладений у 90-х роках минулого століття, в межах якого у 2002 році був прийнятий конкретний план дій “Стратегія електронного уряду” (*E-Government Strategy*), спрямований на підвищення ефективності роботи федерального уряду, зокрема за такими напрямками: спрощення інформаційного сервісу; виключення дублюючих один одного і надлишкових рівнів урядового управління; полегшення пошуку інформації та отримання послуг від федерального уряду для громадян, підприємців, урядових і федеральних службовців; націленість урядових структур на швидке задоволення потреб громадян; створення умов для втілення в життя інших ініціатив федерального уряду щодо підвищення ефективності його діяльності [7, с. 301–302].

Головними цілями розвитку електронного уряду в США є розширення обсягів надання урядових послуг електронними каналами, організація захисту інформації, а також скорочення масштабів (а в кінцевому рахунку і повне усунення) дублювання функцій у різних урядових агентствах, аби полегшити громадянам доступ до них і скоротити витрати на утримання надлишкових служб і відомств [5, с. 70].

Останнім часом Південна Корея займає провідне місце у світі як за середньою швидкістю Інтернету, так і за ступенем охоплення мережею населення. У цій країні для зручного та швидкого пошуку необхідної інформації чи отримання певної електронної послуги створено веб-портал “*Korea E-government*”, що інтегрує необхідну для громадянина інформацію щодо органів державної влади. Крім того, на порталі створено єдиний сервісний стіл, у межах якого можна отримати необхідну електронну державну послугу. Цей портал є інтерактивним і має три основних розділи за цільовими групами споживачів: громадяни, бізнесові структури, державні службовці. На порталі з наявного переліку послуг можна вибрати потрібну та заповнити необхідні документи для її отримання. Портал “Сервісний стіл” представляє докладні процедури отримання більш ніж 4000 публічних послуг. Інформацію про них згруповано таким чином, щоб користувачеві системи було легко знайти необхідний йому розділ [5, с. 71].

Нові перспективні моделі взаємодії держави і громадян відкривають технології передачі даних в мережах мобільного зв'язку. У деяких країнах набула поширення інновація “мобільний уряд” (*m-government*), яка становить не тільки розробку і надання послуг з боку держави на основі нових технологій, але й формування нових можливостей інтерактивних комунікацій із суспільством у ході підготовки та прийняття політичних рішень. Головна відмінність “мобільного уряду” від усіх інших типів державних офлайн і онлайн-послуг полягає в тому, що держава надає громадянину послуги в будь-який час і в будь-якому місці, й ці послуги завжди мають адресний характер. З іншого боку, реалізуючи прості

мобільні послуги, уряд стимулює громадян користуватися більш складними послугами, заснованими на використанні Інтернету.

Так, на Філіппінах “мобільний уряд” є підрозділом “електронного”, який використовує ІКТ для стимулювання діяльності в громадських організаціях. Філіппінська влада свій вибір на користь телефонів пояснює тим, що мобільний зв’язок на сьогодні є найпоширенішим засобом комунікацій. У зв’язку з цим, в 2000 році Національною комісією з питань державної служби була розроблена програма *Citizens First*, реалізація якої передбачала “мобілізацію уряду” в межах електронних послуг, які вже надаються. Держава уклала договір з двома найбільшими операторами в країні – *Vodafone* і *Go Mobile* – про надання абонентам послуг “мобільного уряду”. Таким чином, філіппінська влада за допомогою SMS отримала можливість, з одного боку, інформувати громадян а, з іншого, – інструментарій зворотного зв’язку для отримання повідомлень від громадян [8].

Загалом повсюдне використання мобільного телефонного зв’язку, враховуючи, що в усьому світі близько 3,5 млрд мобільних користувачів і більше 70 % світового населення охоплена мережею мобільного зв’язку, дає цій технології можливість зробити державні послуги значно доступнішими для громадян [9].

Зазначимо, що на пострадянському просторі значних успіхів у розвитку інформатизації процесів в царині публічно-сервісної діяльності органів влади досягла Латвійська Республіка. У межах політики впровадження електронного урядування в цій країні створена і продовжує розвиватися мережа Центрів інформаційних технологій, котрі координують розвиток інфраструктур інформаційного забезпечення в органах місцевого самоврядування, розроблення послуг, впровадження і підтримку електронного урядування. Також до компетенції цих центрів належать контроль за якістю надаваних послуг, консультування і навчання працівників органів самоврядування з питань інформаційних технологій [10, с. 68–69].

Отже, вивчення зарубіжного досвіду впровадження в публічно-сервісну діяльність органів влади сучасних ІКТ засвідчило, що за кордоном уже давно успішно використовують Інтернет-ресурси для налагодження взаємодії органів публічної влади з населенням. Це дозволяє, серед іншого, наблизити до споживачів одержання якісних адміністративних послуг у зручний та доступний для них спосіб.

Крім того, державні установи, що успішно впроваджують програму електронного уряду, отримують такі переваги: відкритість і широке охоплення фізичних та юридичних осіб як споживачів послуг; орієнтація на потреби споживачів; системна інтеграція послуг; партнерство між державою і приватним сектором щодо обслуговування споживачів [5, с. 11].

Наведені судження показують, що електронне урядування є не просто технологічним рішенням, а концепцією здійснення публічного адміністрування як елементу масштабного перетворення суспільства.

Таким чином, провідні країни світу розпочали розробку та реалізацію національних програм формування інформаційного суспільства, пріоритетом у яких є становлення електронних урядів, вдосконалення інформаційно-комунікаційних технологій і встановлення довіри до них суспільства. При цьому, в процесі

побудови електронного уряду головна увага приділяється електронному доступу до базових публічних послуг, а найбільш зручною формою електронної взаємодії користувачів публічних послуг з органами влади є єдиний національний портал послуг. Водночас слід зважати на те, що надання адміністративних послуг через електронні засоби зв'язку має доповнювати, а не замінити собою інші, традиційні канали комунікації щодо отримання послуг (як-от: за телефоном, поштою чи шляхом безпосереднього звернення), які надалі мають удосконалюватися.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Международный опыт эффективных методов предоставления государственных услуг. Проект ПРООН в Узбекистане “Поддержка системы мест. упр.: граждан, участие и партнерство”; эксперт: А. Рахимов. URL: http://www.undp.org/content/dam/uzbekistan/docs/Publications/democraticgovernance/International_experience_Effective_methods_of_providing_governmental_services/un_uzb_International_experience_Effective_methods_of_providing_governmental_services.pdf (дата звернення: 18.02.2019).
2. Циганов О.Г. Використання інформаційно-комунікаційних технологій при наданні адміністративних послуг у сфері правоохоронної діяльності. Сучасна спеціальна техніка. 2016. № 2. С. 12–18.
3. Web measure model: stages of e-government evolution. United Nations E-Government Development Database. URL: http://www2.unpan.org/egovkb/egovement_overview/webmeasure.htm (дата звернення: 11.10.2018).
4. Online Availability of Public Services: How Is Europe Progressing?. Web Based Survey on Electronic Public Services. 2006. URL: http://www.epractice.eu/files/media/media_854.pdf (дата звернення: 11.10.2018).
5. Клименко І.В. Електронні послуги: навч. посіб. / за заг. ред. Н.В. Грицяк. Київ: НАДУ при Президентіві України, 2014. 100 с.
6. Тимошук В. Досвід Канади в організації надання адміністративних послуг. URL: <http://fmd.kh.ua/administrativni-poslugy/viktor-timoshuk-dosvid-kanadi-v-organizatsiyi-nadannya-administrativnih-poslug.html> (дата звернення: 18.02.2019).
7. Буханевич О.М. Адміністративні послуги в Україні: теорія та практика реалізації: монографія. Київ: Інститут законодавства Верховної Ради України, 2015. 386 с.
8. Lallana, E. “SMS Service for the Philippines Civil Service Commission”. mGovernment Case Study. URL: <http://www.egov4dev.org/mgovernment/resources/case/txtcsc.shtml> (дата звернення: 18.02.2019).
9. Summary of Global Dialogue on Mobile Government. 2007. World Bank. URL: http://siteresources.worldbank.org/EXT/DEVELOPMENT/Resources/20071129_Summary_of_Global_Dialogue_on_M_Government_v0.3.doc (дата звернення: 18.02.2019).
10. Жарая С.Б. Досвід надання адміністративних послуг у зарубіжних системах державного управління. Науковий вісник Академії муніципального управління. Серія: Управління. 2010. Вип. 1. С. 64–70.

REFERENCES

1. Mezhdunarodnyy opyt effektivnykh metodov predostavleniya gosudarstvennykh uslug. Proyekt PROON v Uzbekistane “Podderzhka sistemy mest. upr.: grazhdan. uchastiye i partnerstvo”; ekspert: A. Rakhimov. “International experience in effective methods of providing public services”. UNDP Uzbekistan Project “Supporting the Seat System. exercise: citizens. participation and partnership”; judge: A. Rakhimov. URL: http://www.undp.org/content/dam/uzbekistan/docs/Publications/democraticgovernance/International_experience_Effective_methods_of_providing_governmental_services/un_uzb_International_experience_Effective_methods_of_providing_governmental_services.pdf (date of application: 18.02.2019) [in Russian].
2. Tsyhanov O.H. (2016). Vykorystannia informatsiino-komunikatsiinykh tekhnolohii pry nadanni administrativnykh poslug u sferi pravookhoronnoi diialnosti. “Use of information and communication technologies in the provision of administrative services in the field of law enforcement”. Modern special equipment. No. 2. P. 12–18 [in Ukrainian].

© Tsyhanov Oleh, 2019

3. Web measure model: stages of e-government evolution. United Nations E-Government Development Database. URL: http://www2.unpan.org/egovkb/egovernment_overview/webmeasure.htm (date of application: 11.10.2018) [in English].

4. Online Availability of Public Services: How Is Europe Progressing? Web Based Survey on Electronic Public Services. 2006. URL: http://www.epractice.eu/files/media/media_854.pdf (date of application: 11.10.2018) [in English].

5. *Klymenko I.V.* (2014). Elektronni posluhy: navch. posibn. "Electronic Services": textbook / for total ed. N.V. Hrytsiak. Kyiv: National Academy for Public Administration under the President of Ukraine. 100 p. [in Ukrainian].

6. *Tymoshchuk V.* Dosvid Kanady v orhanizatsii nadannia administratyvnykh posluh. "Canadian experience in providing administrative services". URL: <http://fmd.kh.ua/administratyvni-posludy/viktor-timoshchuk-dosvid-kanadi-v-organizatsiyi-nadannya-administrativnih-poslug.html> (date of application: 18.02.2019) [in Ukrainian].

7. *Bukhaneych O.M.* (2015). Administratyvni posluhy v Ukraini: teoriia ta praktyka realizatsii: monohrafiia. "Administrative Services in Ukraine: Theory and Practice of Implementation": Monograph. Kyiv: Institute of Legislation of the Verkhovna Rada of Ukraine. 386 p. [in Ukrainian].

8. *Lallana, E.* "SMS Service for the Philippines Civil Service Commission". mGovernment Case Study. URL: <http://www.egov4dev.org/mgovernment/resources/case/txtcsc.shtml> (date of application: 18.02.2019).

9. Summary of Global Dialogue on Mobile Government. 2007. World Bank. URL: http://siteresources.worldbank.org/EXTDEVELOPMENT/Resources/20071129_Summary_of_Global_Dialogue_on_M_Government_v0.3.doc (date of application: 18.02.2019) [in English].

10. *Zharaia S.B.* (2010). Dosvid nadannya administratyvnykh posluh u zarubizhnykh systemakh derzhavnoho upravlinnia // Naukovyi visnyk Akademii munitsypalnoho upravlinnia. "Experience of providing administrative services in foreign public administration systems" // Scientific Bulletin of the Academy of Municipal Administration. Series: Management. Vol. 1, p. 64–70. [in Ukrainian].

UDC 342.95 : 352/354].07

Tsyhanov Oleh,

Doctor of Juridical Sciences, Associate Professor,
Chief Researcher of Research Laboratory,
State Research Institute MIA Ukraine,
Kyiv, Ukraine,
ORCID ID 0000-0002-8924-1139

MODERN INFORMATIONAL AND COMMUNICATION TECHNOLOGIES IN PUBLIC SERVICE ACTIVITIES: FOREIGN EXPERIENCE

The article investigates the role of modern information and communication technologies for improving public service activities. This question is considered on the example of state authorities of several foreign countries.

Studying foreign experience in the implementation of government activities of modern information and communication technologies has shown that the Internet resources are successfully used abroad for a long time to establish interaction between government agencies and the public, which, among other things, allows consumers to receive quality administrative services in a convenient and accessible form.

In addition, government agencies that successfully implement e-government programs receive the following benefits: openness and wide coverage of individuals and legal entities as consumers of services; orientation to the needs of consumers;

© Tsyhanov Oleh, 2019

DOI (Article): <https://doi.org/10.36486/np.2019.3.07>

Issue 3(45) 2019

<http://naukaipravoohorona.com/>

system integration of services; a partnership between the state and the private sector on customer service.

The leading countries of the world have initiated the development and implementation of national programs for the formation of the information society, the priority of which is forming of e-government, enhancement of information and communication technologies and establishment of trust in society. Electronic governance is not just a technological solution, but serves as a concept for implementing public administration as an element of a massive transformation of society. At the same time, in the process of building an e-government, the main attention is paid to electronic access to basic public services, and the only convenient form of electronic interaction of users of public services with authorities is the single national service portal. At the same time, it should be borne in mind that the provision of administrative services through electronic communications should complement and not replace other traditional communication channels for receiving services (such as by telephone, post or direct access), which in the future should be improved.

Keywords: public service activities, administrative services, information and communication technologies, electronic government, national (governmental) portal of services, foreign experience.

Отримано 05.09.2019

**КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ.
КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО**

УДК 351.862:355.58(477)

Ковальчук Тетяна Іванівна,
кандидат політичних наук,
заступник Міністра внутрішніх справ України,
м. Київ, Україна,
ORCID ID 0000-0002-5439-8451

Користін Олександр Євгенійович,
доктор юридичних наук, професор,
заслужений діяч науки і техніки України,
заступник директора ДНДІ МВС України,
м. Київ, Україна,
ORCID ID 0000-0001-9056-5475

Свиридюк Наталія Петрівна,
доктор юридичних наук, доцент,
заступник завідувача науково-дослідної
лабораторії ДНДІ МВС України,
м. Київ, Україна,
ORCID ID 0000-0001-9772-1119

**ГІБРИДНІ ЗАГРОЗИ У СЕКТОРІ ЦИВІЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ
В УКРАЇНІ**

У статті зосереджується увага на дослідженні гібридних загроз у секторі цивільної безпеки в Україні. Аналіз охоплює весь спектр напрямів діяльності МВС України, враховуючи напрями діяльності Національної поліції, Національної гвардії, Державної прикордонної служби, Державної служби надзвичайних ситуацій, Державної міграційної служби та сервісних центрів.

Ключовими напрямками дослідження визначено ідентифікацію, рейтингування та ранжування гібридних загроз у сфері цивільної безпеки в Україні. Наголошено, що на сьогодні обґрунтованим є розроблення проектів нормативних актів для врегулювання цього напрямку діяльності.

Ключові слова: *гібридні загрози, сектор цивільної безпеки, ідентифікація, ранжування, протидія гібридним загрозам, система органів МВС, експертне середовище.*

Питання протидії гібридним загрозам у секторі цивільної безпеки займає провідне місце у діяльності органів системи МВС. Проте важливим щодо адекватності такої діяльності є достатньо об'єктивне розуміння реалізації державної політики, спрямованої на протидію гібридним загрозам у зазначеній сфері.

© Kovalchuk Tetiana, Korystin Oleksandr, Svyrydiuk Nataliia, 2019

DOI (Article): <https://doi.org/10.36486/np.2019.3.08>

Issue 3(45) 2019

<http://naukaipravookhrona.com/>

Метою цієї статті є дослідження проблематики гібридних загроз у секторі цивільної безпеки, особливостей їх ідентифікації, рейтингування та ранжування, з акцентом на визначенні найзначніших, що потребують невідкладної уваги.

Сьогодні в Україні питання, пов'язані з протидією гібридним загрозам, набули великої актуальності та перебувають у центрі суспільної уваги. В останні роки у багатьох наукових роботах значна увага приділяється саме окремим проблемам протидії гібридним загрозам в Україні. Зокрема питання, пов'язані з розробкою напрямів щодо протидії гібридним загрозам, ставали предметом досліджень багатьох відомих учених: Р. Арзуманяна [1], З. Гбур [2], Є. Магди [3], В. Мартинюка [4], В. Предборського [5], І. Руснака [6] та інших [7]. Разом з тим, усвідомлення феномена гібридної війни, а також її масштабів вимагає напрацювання відповідної методології аналізу гібридних загроз, що формує зі свого боку достатній масив знань для формування обґрунтованої та ефективної державної політики щодо протидії гібридним загрозам.

Зростання сучасного суспільства нерозривно пов'язане із запобіганням різноманітним загрозам, які посилюються у період реформування будь-якої сфери життєдіяльності суспільства [9]. Питання протидії гібридним загрозам достатньо широко та комплексно охоплює проблеми національної безпеки. Зазначене, передусім, потребує суттєвого аналізу ситуації, дослідження тих факторів, що спричинюють неспроможність ефективного реагування на протидію гібридних загроз, зокрема у сферах громадської безпеки та цивільного захисту. Водночас об'єктивність та обґрунтованість результатів дослідження потребує відповідної методологічної бази, прийнятності даних, що використовуються в аналізі, та джерел, з яких вони надходять [10]. На сьогодні вкрай важливо виявити ті гібридні загрози, що реально та найбільше впливають на стан безпеки в нашому суспільстві.

Саме таке завдання було визначено групою експертів МВС України, до складу якої увійшли представники департаментів МВС, НГУ та ЦОВВ (НПУ ДПСУ, ДСНС, ДМС), яка під час проведення стратегічних сесій, активно впроваджуючи методи фасилітації й мозкового штурму на предмет ідентифікації гібридних загроз у сфері цивільної безпеки, методологічною базою для проведення подальшого дослідження обрала саме SWOT-аналіз у якості базового. На нашу думку, такий інструмент став підґрунтям для досліджень за напрямом і основою для оцінювання гібридних загроз та подальшого стратегічного планування у зазначеній сфері.

З метою забезпечення рейтингування та ранжування гібридних загроз (які найбільш важливі, які потенційні, які заморожені), розроблено опитувальник для системи органів МВС України як генеральної експертної сукупності (рис.1). Опитування проводилось у режимі ON-LINE шляхом заповнення анкет з дотриманням режиму конфіденційності та без розкриття індивідуальних даних опитуваних. Зазначене експертне оцінювання відображає власний досвід респондентів та обізнаність щодо визначеного предмета опитування. Упроваджена вибірка забезпечила одержання 4001 анкети. Загальна сукупність даних, окрім іншого, передбачає також виділення окремих груп респондентів за ознаками належності до органу системи МВС, регіону, віку, статі та стажу роботи в системі.

Кожен індикатор оцінювався за двома характеристиками: "Ймовірність (Рівень оцінювання)" та "Можливі наслідки (Вплив)" за 3–4–5-бальною шкалою.

№ з/п	РОЗДІЛ 1 Гібридні загрози СГБіЦЗ – ймовірні небезпечні (негативні) явища (дії) СГБіЦЗ	ЙМОВІР-НІСТЬ			МОЖЛИВІ НАСЛІДКИ			
		висока	середня	низька	катастрофа	критичний стан	тяжкий стан	незначні наслідки
1.	Зниження підтримки України міжнародною спільнотою							
	шляхом:	X	X	X	X	X	X	X
1.1.	необ'єктивного оцінювання ситуації щодо України							
1.2.	підтримки популістських політиків в Європі							
1.3.	інспірування фізичних атак на дипломатичні представництва в Україні							
1.4.	учинення актів наруги над чутливими пам'ятками історії/плюндрування релігійних об'єктів							
1.5.	просування кандидатів (лояльних до країни-агресора) на керівні посади у міжнародних організаціях (у т.ч. недержавних) у сфері безпеки й прав людини							
	з метою:	X	X	X	X	X	X	X
1.6.	зниження довіри до органів системи МВС України							
1.7.	зменшення міжнародної технічної допомоги для реформування органів системи МВС України							
1.8.	зниження ефективності моніторингу безпекової / інформаційної сфери							
1.9.	необ'єктивного оцінювання ситуації зі свободою ЗМІ							
1.10.	використання інструментів міжнародних організацій для безпідставної затримки / арешту громадян України за кордоном							
2.	Отримання патронажу над державою через вплив агресором на органи системи МВС.							

Рис. 1. Анкета щодо виявлення наявності гібридних загроз у секторі цивільної безпеки

Передбачалося, що через значний обсяг анкети, складність питань і короткий час їх осмислення експерти могли припускатися помилки у відповідях. Тому для подальшого дослідження необхідним вбачалося обмеження вибірки найбільш якісними та надійними даними, тобто перевірити респондентів на предмет їх логічної помилки. З цією метою при розробленні анкети у різні розділи були внесені запитання, логічно обґрунтованою відповіддю на які було їх оцінювання у характеристиці “ймовірність” як “висока”. Наприклад, “Гібридні загрози є компонентом гібридної війни”, “Унітарність української держави” тощо.

Таким чином, у базовій сукупності подальшого аналізу залишилось 486 анкет лише тих експертів, які надавали логічно узгоджені відповіді, що становить 12,15 %. Незважаючи на те, що після фільтрування даних залишилося 12,15% початкової вибірки, *якість результатів суттєво зросла*. Це можна бачити на такому прикладі: відповіді на питання 39 (розділ 1), яке належить до найбільших загроз, мають наступні розподіли у групі тих, кого відібрали за фільтром відсутності логічних помилок, порівнюючи з тими, хто цей фільтр не пройшов (табл. 1).

© Kovalchuk Tetiana, Korystin Oleksandr, Svyrydiuk Nataliia, 2019

DOI (Article): <https://doi.org/10.36486/np.2019.3.08>

Issue 3(45) 2019

<http://naukaipravookhorona.com/>

Аналіз за фільтром логічної помилки

		Вибірка		Разом
		ненадійна частина	надійна частина	
39. Контроль агресором контенту у регіонах близьких до бойових дій та прикордонних районів	низька	31,0 %	2,9 %	27,5 %
	середня	51,4 %	17,5 %	47,2 %
	висока	17,7 %	79,6 %	25,3 %
Разом		100,0 %	100,0 %	100,0 %

Як можна бачити, різниця в розподілах є кричущою: 31 % “ненадійних” експертів вказали на низьку ймовірність прояву загрози, в той час як “надійні” обрали цей варіант лише у 3 % випадків. Варіант “висока ймовірність” був обраний ними у 80 % випадків. Ця різниця є не тільки статистично значущою (критерій $\chi_2 = 873.5$, $p < 0.001$), а й величина ефекту є дуже значною (V Крамера = 0.47, $p < 0.001$). Аналогічні тенденції спостерігаються і за іншими важливими питаннями анкети.

Таким чином, обмеження вибірки на основі перевірки логічної помилки є статистично значущим, надійним та репрезентативним.

Відповідно до попереднього аналізу, проведеного експертною групою МВС, ідентифіковано 131 гібридну загрозу у секторі цивільної безпеки, а враховуючи оцінювання експертним середовищем, базова вибірка сформувала можливості для визначення на основі середнього значення рейтингу кожної з ідентифікованих гібридних загроз (рис. 2).

Рис. 2. Рейтинг гібридних загроз у секторі цивільної безпеки

У зв'язку з тим, що гібридні загрози оцінювалися за двома характеристиками “ймовірність” та “наслідки”, подальший аналіз щодо визначення їх рейтингу здійснювався на основі матриці загроз (рис. 3).

© Kovalchuk Tetiana, Korystin Oleksandr, Svyrydiuk Nataliia, 2019

DOI (Article): <https://doi.org/10.36486/np.2019.3.08>

Issue 3(45) 2019

<http://naukaipravoohorona.com/>

ЙМОВІРНА РЕАЛІЗА- ЦІЯ ЗАГРОЗИ	МОЖЛИВІ НАСЛІДКИ								
	ліквіда- ція	критичний стан			тяжкий стан				незначні наслідки
Висока		T3	T19	T39	T1.5	T27.2	T38	T44.4.1	
		T4	T19.1	T44	T6	T27.3	T40	T44.4.2	
		T7	T19.2	T49	T9	T27.3.1	T41	T44.4.3	
		T8	T26.5	T49.1	T10	T27.3.5	T42	T44.4.4	
		T11	T27	T49.2	T12	T29	T42.1	T44.4.5	
		T13	T28		T21.1	T30	T42.3	T44.4.6	
		T14	T36		T21.3	T31	T42.4	T45	
		T15	T36.1		T22	T36.4	T44.1	T46	
		T16	T36.2		T26.4	T36.6	T44.2		
		T17	T36.3		T27.1	T36.7	T44.3		
Середня	T35.12	T19.3	T35.5	T35.11.4	T1	T5	T26.3	T35.2	
		T20	T35.6	T35.13	T1.1	T21	T27.3.2	T35.7	
		T24	T35.8	T35.14	T1.2	T21.2	T27.3.3	T35.9	
		T26.6	T35.10	T35.15	T1.4	T21.4	T27.3.4	T42.2	
		T35	T35.11	T35.16	T1.6	T23	T27.3.6	T44.4.7	
		T35.1	T35.11.1	T35.17	T1.7	T25	T27.3.7	T44.4.8	
		T35.3	T35.11.2	T35.18	T1.9	T26	T32	T44.4.9	
		T35.4	T35.11.3		T1.10	T26.1	T33	T47	
					T2	T26.2	T34	T48	
Низька					T1.3				
					T1.8				

Рис. 3. Матриця гібридних загроз у секторі цивільної безпеки

На основі оцінювання й застосування матриці загроз здійснено ранжування гібридних загроз із розподілом їх у 4 групи та проведенням рейтингу в кожній групі:

1 група – найзначніші загрози (19). До цієї групи належать загрози, віднесені до сегментів матриці високої та середньої ймовірності та можливих наслідків: ліквідація та критичний стан. Зазначені загрози потребують застосування невідкладних заходів щодо зменшення ризику їх поширення. Прикладом таких загроз є:

- контроль агресором контенту у регіонах, близьких до бойових дій та прикордонних районів (оцінка: 8,87–7,93);
- незаконний обіг ЗБВ (зброї, боєприпасів, вибухових речовин) (оцінка: 8,85–8,64);
- корупція: використання фактів корупції в інформаційній війні (8,66–8,06), підкуп та використання корумпованих чиновників (на компроматі) (8,69–8,34);
- переміщення ЗБВ з невідконтрольної території та району проведення ООС (оцінка: 8,58–8,5);
- використання кібернетичних операцій (8,38–7,98);
- провокування сепаратизму (8,36–9,66);
- диверсійні акти на ОКІ (об'єкти критичної інфраструктури) (6,83–9,21);
- діяльність незаконних збройних формувань (7,95–9,34);

© Kovalchuk Tetiana, Korystin Oleksandr, Svyrydiuk Nataliia, 2019

- поява нових злочинних схем в економічній сфері (7,80–7,59)
- тощо (рис. 4).

Потрібно зазначити, що кожна (із виділених у групі) гібридна загроза потребує окремого аналізу та виявлення певних особливостей. Зокрема, при опитуванні було виділено низку різноманітних проявів кібернетичних операцій у якості гібридних загроз, усі вони були оцінені як найнебезпечніші гібридні загрози у секторі цивільної безпеки. Разом із цим, з широкого переліку видів об'єктів критичної інфраструктури найзначнішою гібридною загрозою у вигляді диверсійної атаки до групи найнебезпечніших віднесено лише склади, арсенали боєприпасів (8,09–10,02) та об'єкти підвищеної небезпеки (хімічно небезпечні, вибухонебезпечні тощо) (7,0–10,15). Проте привертає до себе увагу те, що кібернетичні атаки характеризуються більш високою оцінкою щодо ймовірності (8,38) їх вчинення (прояву цієї загрози), а диверсія на об'єкти критичної інфраструктури насамперед високо оцінена щодо надзвичайних наслідків (9,21) за умови трохи нижчої ймовірності прояву (6,83).

Рис. 4. Найзначніші загрози у секторі громадської безпеки

Крім того, достатньо зрозумілим є високе оцінювання гібридних загроз у вигляді провокування сепаратизму (8,36–9,66) та діяльності незаконних збройних формувань (7,95–9,34). Разом із тим, викликає інтерес віднесення до групи найнебезпечніших гібридних загроз – поява нових злочинних схем в економічній сфері (7,80–7,59).

Подібна деталізація може мати достатньо глибоке продовження аналізу на основі дослідження оцінювання експертами різних правоохоронних органів, різного віку та досвіду роботи, вже не кажучи про важливість такого дослідження у регіональному розрізі, акцентуючи увагу на проблемах окремих регіонів України, потреба такого аналізу є обґрунтованою.

2 група – значні загрози, що потребують контролю найвищого керівництва (64). До цієї групи належать загрози, віднесені до сегментів матриці на перехресті: “висока ймовірність / тяжкий стан наслідків”, “середня ймовірність / критичний стан наслідків”, “низька ймовірність / ліквідація за наслідками”. Зазначені загрози потребують контролю найвищого керівництва. Як приклад, це:

© Kovalchuk Tetiana, Korystin Oleksandr, Svyrydiuk Nataliia, 2019

– зниження підтримки України міжнародною спільнотою шляхом: *просування кандидатів (лояльних до країни-агресора) на керівні посади у міжнародних організаціях (у т.ч. недержавних) у сфері безпеки й прав людини* (оцінка: 7,15–6,4);

– нагнітання соціально-економічної напруги через економічні інструменти: формування негативного ставлення у населення до системи надання послуг, постачання ресурсів шляхом деструктивної діяльності підприємств/постачальників, на які (через власників) агресор має опосередкований вплив (оцінка: 6,7–7,1);

– діяльність злочинних угруповань, спрямована на поглиблення криміногенного стану та дестабілізацію внутрішньої соціально-політичної ситуації в Україні (оцінка: 7,09–7,42);

– цілеспрямована діяльність організованої злочинності (окремих представників злочинного світу) в інтересах агресора (оцінка: 6,8–7,12);

– експорт на територію України агресором представників кримінального світу (оцінка: 7,03–7,13);

– диверсійні акти на ОКІ (об'єкти критичної інфраструктури): *об'єкти життєзабезпечення* (оцінка: 6,44–9,03), тощо (рис. 5).

Рис. 5. Рейтинг значних гібридних загроз у секторі цивільної безпеки, що потребують контролю найвищого керівництва

3 група – гібридні загрози, що потребують уваги, але не є першорядними (36). До цієї групи належать загрози, віднесені до сегментів матриці на перехресті: “висока ймовірність / незначні наслідки”, “середня ймовірність / тяжкий стан наслідків”, “низька ймовірність / критичний стан наслідків”. Зазначені загрози не є першорядними, але потребують уваги:

– зниження підтримки України міжнародною спільнотою шляхом (5,36–6,4): необ'єктивного оцінювання ситуації щодо України (6,08–6,02) та підтримки популістських політсил в Європі (5,74–5,13);

– учинення актів наруги над чутливими пам'ятками історії/плундрування релігійних об'єктів (5,42–4,51);

– зниження підтримки України міжнародною спільнотою з метою: зниження довіри до органів системи МВС України (5,68–6,11); зменшення міжнародної технічної допомоги для реформування органів системи МВС України (5,44–5,65); необ'єктивного оцінювання ситуації зі свободою ЗМІ (5,7–5,19) та викори-

стання інструментів міжнародних організацій для безпідставної затримки / арешту громадян України за кордоном (4,3–4,81);

– отримання патронату над державою через вплив агресором на органи системи МВС (4,54–7,31);

– дискредитація (фізичне насилля) відомих діячів у державі, активістів Майдану (5,08–5,63);

– тощо (рис. 6).

Рис. 6. Рейтинг гібридних загроз у секторі цивільної безпеки, що потребують уваги, але не є першорядними

4 група – гібридні загрози, що потребують відслідковування (2). До цієї групи належать загрози, віднесені до сегментів матриці на перехресті: “середня ймовірність / незначні наслідки”, “низька ймовірність / незначні та критичний стан наслідків”:

– зниження підтримки України міжнародною спільнотою шляхом: інспірування фізичних атак на дипломатичні представництва в Україні та зниження ефективності моніторингу безпекової / інформаційної сфери.

Проведений аналіз гібридних загроз у секторі цивільної безпеки не є остаточним і потребує більш глибокого дослідження з використанням більш широкого масиву даних та інформації, застосування сучасних методів та інструментів аналізу. Разом із цим, достатньо показовими є використані у дослідженні статистичні дані та матеріали опитування експертів у системі органів Міністерства внутрішніх справ України, що дозволило ідентифікувати гібридні загрози у секторі громадської безпеки та цивільного захисту та на основі оцінювання експертним середовищем здійснити їх рейтингування й ранжування, визначивши найважливіші, що потребують невідкладного впровадження заходів щодо зниження ризику їх настання.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Арзуманян Р.В. Определение войны в 21 веке. Обзор XXI ежегодной конференции по стратегии Института стратегических исследований Армейского военного колледжа, 6–8 апреля 2010. Ереван, 2011. 48 с.

2. Гбур З.В. Актуальні гібридні загрози економічній безпеці України. Інвестиції: практика та досвід. № 7/2018. С. 97–99.

3. Магда Є.М. Гібридна війна: сутність і структура феномена. Міжнародні відносини: Серія “Політичні науки”. 2014. № 4. URL: http://journals.iir.kiev.ua/index.php/pol_n/article/view/2489 (дата звернення: 07.06.2019).

© Kovalchuk Tetiana, Korystin Oleksandr, Svyrydiuk Nataliia, 2019

4. Мартинюк В. Гібридні загрози в Україні і суспільна безпека. Досвід ЄС і східного партнерства. Київ. 2018. 106 с.
5. Предборський В.А. “Гібридна” війна як відбиття закономірностей розвитку суспільства незавершеної модернізації. Формування ринкових відносин в Україні. 2014. № 10. С. 13–18.
6. Руснак І.С. Воєнна безпека України у світлі реформування сектора безпеки і оборони. Наука і оборона. 2015. № 2. С. 9–14.
7. Транскордонна безпека: політико-правовий, соціально-економічний, гуманітарний та екологічний вимір: зб. матеріалів Міжн. наук.-практ. конф., Львів, 21 квіт. 2017 р. / упоряд.: М.З. Мальський, О.С. Кучик, Р.В. Вовк. Львів: Факультет міжнародних відносин, 2017. 96 с.
8. Протидія відмиванню коштів: міжнародні стандарти, зарубіжний досвід, адміністративно-правові, кримінологічні, кримінально-правові, криміналістичні засади та система фінансового моніторингу в Україні: підручник. за ред. О.Є. Користіна. Київ: Скіф, 2015. 984 с.
9. Користін О.Є., Свиридюк Н.П. Оцінювання ризиків організованої злочинності. Наука і правоохорона. 2016. № 4 (34). С. 127–131.
10. *Addressing Hybrid Threats. Gregory F. Treverton, Andrew Thvedt, Alicia R. Chen, Kathy Lee, and Madeline McCue* Printed by: Arkitektkopia AB, Bromma 2018.
11. Helsinki in the era of hybrid threats – Hybrid influencing and the city City of Helsinki, publications of the Central Administration 2018.
12. Joint Communication to the European Parliament and the Council. Joint Framework on countering hybrid threats – a European Union response / European Commission. URL: http://eur_lex.europa.eu/legal_content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52016JC00_18&from=EN (дата звернення: 07.06.2019).
13. Joint Report to the European Parliament and the Council on the implementation of the Joint Framework on countering hybrid threats - a European Union response. EU Council. URL: http://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST_11539_2017_INIT/en/pdf (дата звернення: 07.06.2019).
14. The origins of the concept of a hybrid war. Elec_tronic journal “The Bell” 28 Feb. 2015. URL: http://www.thebell_forum._com/showthread.php?t=130013 (дата звернення: 07.06.2019).

REFERENCES

1. Arzumian R.V. (2011) Opredelenie voynyi v 21 veke. “Definition of War in the 21st century”. Review of the XXI Annual Conference on Strategy of the Institute of Strategic Studies of the Army Military College, April 6–8, 2010. Yerevan. 48 p. [in Russian].
2. Hbur Z.V. (2018) Aktualni hibridni zahrozi ekonomichnii bezpetsi Ukraini. “Actual Hybrid Threats to Ukraine’s Economic Security”. Investment: Practice and Experience 7, 97–99 [in Ukrainian].
3. Mahda Ye.M. (2014) Hibrydna viina: sutnist i struktura fenomenu. “Hybrid War: Nature and Structure of the Phenomenon”. International Relations: Political Science Series. No 4. URL: http://journals.iir.kiev.ua/index.php/pol_n/article/view/2489 (date of application: 07.06.2019) [in Ukrainian].
4. Martyniuk V. (2018) Hibrydni zahrozy v Ukraini i suspilna bezpeka. “Hybrid Threats in Ukraine and Public Safety”. EU and Eastern Partnership Experience. Kyiv. 106 p. [in Ukrainian].
5. Predborskyi V.A. (2014) “Hibrydna” viina yak vidbytta zakhodiv rozvytku suspilstva nezavershenoi modernizatsii. “Hybrid” War as a Reflection of the Patterns of Development of a Society of Incomplete Modernization”. Formation of Market Relations in Ukraine No.10, P. 13–18 [in Ukrainian].
6. Rusnak I.S. (2015) Voienna bezpeka Ukrainy u svitli reformuvannia sektora bezpeky i oborony. “Ukraine’s Military Security in the Light of Security and Defense Sector Reform”. Science and Defense No. 2, P. 9–14 [in Ukrainian].
7. Transkordonna bezpeka: polityko-pravovyi, sotsialno-ekonomichnyi, humanitarnyi ta ekolohichni vymir. “Cross-Border Security: Political, Legal, Socio-Economic, Humanitarian and Environmental Dimension”: coll. of materials of International Research Practice Conf., Lviv, Apr 21 2017 / compilers M.S. Malskyi, O.S. Kuchik, R.V. Vovk. Lviv: Faculty of International Relations, 2017. 96 p. [in Ukrainian].
8. Protydia vidmyvaniu koshtiv: mizhnarodni standarty, zarubizhnyi dosvid, administratyvno-pravovi, kryminologichni, kryminalno-pravovi, kryminalistychni zasady ta systema finansovoho monitoryngu v Ukraini (2015). “Anti-Money Laundering: International Standards, Foreign Experience,

© Kovalchuk Tetiana, Korystin Oleksandr, Svyrydiuk Nataliia, 2019

Administrative Law, Criminology, Criminal Law, Forensic Principles and Financial Monitoring System in Ukraine”: textbook / compiler O.Y. Korystin. Kyiv: Skif. 984 p. [In Ukrainian].

9. *Korystin O.Y., Svyrydyuk N.P.* (2016) Otsiniuvannia ryzykiv orhanizovanoi zlochynnosti. “Assesment of the Risks of Organized Crime”. Nauka i Pravoookhorona 4 (34), 127–131 [in Ukrainian].

10. *Gregory F. Treverton, Andrew Thvedt, Alicia R. Chen, Kathy Lee, and Madeline McCue* (2018) Addressing Hybrid Threats. Printed by: Arkitektkopia A.B. [in English].

11. Helsinki in the era of hybrid threats – Hybrid influencing and the city City of Helsinki, publications of the Central Administration 2018 [in English].

12. Joint Communication to the European Parliament and the Council. Joint Framework on countering hybrid threats – a European Union response / European Commission. URL: http://eur_lex.europa.eu/legal_content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52016JC00_18&from=EN (Date of Application: 07.06.2019) [in English].

13. Joint Report to the European Parliament and the Council on the implementation of the Joint Framework on countering hybrid threats – a European Union response. EU Council. URL: http://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST_11539_2017_INIT/en/pdf (date of application: 07.06.2019) [in English].

14. The origins of the concept of a hybrid war. Electronic journal “The Bell” 28 Feb. 2015. URL: http://www.thebell_forum._com/showthread.php?t=130013 (date of application: 07.06.2019) [in English].

UDC 351.862:355.58(477)

Kovalchuk Tetiana,

Candidate of Political Sciences, Deputy Minister of Internal Affairs of
Ukraine, Kyiv, Ukraine,

ORCID ID 0000-0002-5439-8451

Korystin Oleksandr,

Doctor of Juridical Sciences, Professor, Honoured Worker of Science and
Technology of Ukraine, Co-Head Director of the State Research Institute

MIA Ukraine, Kyiv, Ukraine,

ORCID ID 0000-0001-9056-5475

Svyrydiuk Nataliia,

Doctor of Juridical, Associate Professor,

Deputy Head of the Research Laboratory, State Research Institute MIA
Ukraine, Kyiv, Ukraine,

ORCID ID 0000-0001-9772-1119

HYBRID THREATS IN THE CIVIL SECURITY SECTOR IN UKRAINE

Paper focuses on the study of hybrid threats in the civil security sector in Ukraine. The analysis covers the whole range of activities of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine, taking into account the activities of the National Police, National Guard, State Border Service, State Emergency Service, State Migration Service and service centers.

The study was conducted on the basis of obtained unique empirical material – the results of the questionnaire for the experts of the Ministry of Internal Affairs and the central governments coordinated by the Cabinet of Ministers of Ukraine on the identification and assessment of the possibility and impact of hybrid threats in the civil security sector, based on the respondents own professional experience and their

© Kovalchuk Tetiana, Korystin Oleksandr, Svyrydiuk Nataliia, 2019

DOI (Article): <https://doi.org/10.36486/np.2019.3.08>

Issue 3(45) 2019

<http://naukaipravoohorona.com/>

expertise in this area. The validity of the obtained expert sample is based on the introduction of logical error detection indicators in the questionnaire.

The key areas of the study are the identification, rating and ranking of hybrid threats in the field of civil security in Ukraine.

On the basis of the expert assessment and application of the threat matrix, the ranking of hybrid threats was divided into 4 groups and ranked in each group. Particular emphasis is placed on the most significant threats in the field of civil security, which require immediate response and the development of appropriate state counteraction policy and the reduction of their risk.

It has been emphasized that today draft normative acts to regulate this line of activity should be developed. In this context, the Ministry of Internal Affairs has a unique structure, and in addition to the combined efforts of the departments of the central apparatus coordinated communication with the central governments coordinated by the Cabinet of Ministers of Ukraine through the Minister of Internal Affairs will ensure that an appropriate expertise will provide the creation of relevant achievements on the complexity and effectiveness of counteracting hybrid threats, provision the subjects of national security of Ukraine with the information necessary for making management decisions in the mentioned field.

Keywords: hybrid threats, sector of civil safety, identification, ranking, counteraction to hybrid threats, system of bodies of the Ministry of Internal Affairs, expert environment.

Отримано 28.08.2019

Вербенський Михайло Георгійович,
доктор юридичних наук, професор,
провідний науковий співробітник
ДНДІ МВС України, м. Київ, Україна,
ORCID ID 0000-0001-6870-5427

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ КРИМІНОГЕННОЇ СИТУАЦІЇ В УКРАЇНІ У ВИБОРЧИЙ ПЕРІОД 2019 РОКУ

У статті проведено аналіз криміногенної ситуації, що склалась у державі за період проведення виборчого процесу в 2019 році. Розкрито низку вагомих чинників, які впливали на правопорядок і безпеку. Охарактеризовано види вчинених порушень виборчого законодавства під час передвиборчих кампаній та виборів Президента України та народних депутатів України. Констатовано, що в період виборчого процесу Національна поліція та інші правоохоронні органи були зорієнтовані на негайне реагування щодо будь-якого правопорушення, а також на максимальну комунікацію з громадянами. Це слугувало підвищенню ефективності профілактично-попереджувальної функції правоохоронців та певною мірою зумовило позитивний результат щодо стану злочинності в державі.

Ключові слова: вибори, виборчий процес, криміногенна ситуація, порушення виборчого законодавства, правопорядок, безпека.

Одним із основних показників якості життя є безпека людини. Саме впевненість у власній захищеності від протиправних посягань, насамперед кримінального характеру, є необхідною умовою нормального життя та благополуччя людини. Криміногенна ситуація, яка складається в державі у відповідний період, є вагомим чинником, який визначає характер взаємовідносин між громадянами. Враховуючи зазначений фактор, люди встановлюють межі суспільної активності та толерантності один до одного, вибудовують певні моделі соціальної поведінки.

Останнім часом у кримінології поняття “криміногенна ситуація” в країні або певному її регіоні прийнято вживати у вузькому значенні, зокрема як сукупність процесів та явищ (факторів), які зумовлюють вчинення злочинів або сприяють цьому [1, с. 291, 292; 2, с. 191]. У статті ми будемо вживати зазначене поняття саме в такому розумінні.

Суспільно-політична і похідна від неї криміногенна ситуація у 2019 році формувались під значним впливом передвиборчих кампаній та виборів Президента України і дострокових виборів до Верховної Ради України [3; 4]. Однак, крім зазначених обставин, на правопорядок і безпеку в державі суттєво впливає ще низка вагомих чинників. Вони мають різну спрямованість й інтенсивність, проте, безумовно, впливають на суспільні процеси протиправного характеру.

© Verbenskyi Mykhailo, 2019

Одним із таких вагомих чинників є військова агресія з боку Росії, поєднана зі збройним конфліктом сепаратистського спрямування у Донецькій і Луганській областях. Зазначене зумовило формування низки негативних процесів, зокрема таких, як:

- загибель та поранення значної кількості людей. Згідно з 26-ю доповіддю Управління Верховного комісара Організації Об'єднаних Націй з прав людини (УВКПЛ) щодо ситуації з правами людини в Україні, за весь період конфлікту станом на 15 травня 2019 року загинуло понад 3,3 тис. цивільних осіб [5]. А за експертними даними УВКПЛ, загальна кількість поранених цивільних осіб у зв'язку зі збройним конфліктом становить від 7 до 9 тис. осіб;

- значний обсяг неконтрольованого обігу вогнепальної зброї. Зона бойових дій на південному сході України залишається одним із основних джерел надходження у незаконний обіг зброї, боєприпасів та вибухових речовин;

- велика кількість внутрішньо переміщених осіб, які покинули зону воєнного конфлікту. За даними Мінсоцполітики, загальна кількість переселенців в Україні станом на 1 липня 2019 року складає майже 1,4 млн осіб [6]. При цьому питання їх облаштування, зайнятості, розв'язання соціально-побутових проблем належним чином не вирішені;

- недостатньо контрольоване переміщення осіб із непідконтрольної нашої державі території Донецької та Луганської областей та у зворотному напрямі;

- наявність неконтрольованої державою ділянки державного кордону із Російською Федерацією, що є додатковим чинником функціонування каналів постачання наркотиків, контрабанди та торгівлі людьми;

- постійно зростаюче число осіб, які брали участь у воєнних діях і не змогли повноцінно адаптуватись до умов мирного життя.

Також у якості негативного чинника можна виокремити наявність на території держави парамілітарних збройних формувань, які створюють суттєву напругу в регіонах, віддалених від району проведення Операції Об'єднаних Сил (ООС) [7]. Особливе значення в цьому відношенні має неконтрольованість таких формувань та висока ймовірність вчинення ними спонтанних незаконних дій.

Українською негативно на криміногенні процеси впливає також чинник, пов'язаний із протиправним перерозподілом майна та рейдерськими захопленнями як виробничих потужностей, так і земельних ділянок.

Значною мірою відчувається вплив групи факторів, зумовлених системною економічною кризою, – зростання цін, комунальних тарифів, недостатня увага до вирішення соціально-економічних питань.

Суттєве значення криміногенного чинника: зниження рівня правової свідомості та моральних цінностей у суспільстві, достатньо високий рівень кримінальної активності громадян. Усе це породжує додаткову напругу в суспільстві, створює передумови для формування стійкої установки щодо протиправної поведінки.

Звичайно, є низка й інших чинників, які впливають на криміногенну ситуацію, створюють передумови для вчинення правопорушень, але зазначені нами мають найбільш істотний вплив на криміногенні процеси, що відбуваються у суспільстві.

© Verbenskyi Mykhailo, 2019

У контексті оцінки криміногенної ситуації слід урахувувати, що люди очікують у майбутньому, що їх тривожить і відносно чого виникають найбільші побоювання. Так, згідно з результатами опитування, проведеного 13–21 червня 2019 року Українським інститутом соціальних досліджень ім. О. Яременка спільно з центром “Соціальний моніторинг” [8], найбільш важливими для людей проблемами залишаються: припинення війни на Донбасі (86,2 відсотки найвищих оцінок), зростання тарифів на комунальні послуги (85,5 відсотків), зростання цін, інфляція (82,4 відсотки), повернення українських військовослужбовців і утримуваних осіб (83,5 відсотки), низький рівень заробітної плати та пенсії (81,2 відсотки), розв’язання військового конфлікту на сході України та реінтеграція Донбасу (81 відсоток). Проблема зростання злочинності, недостатньої безпеки на вулицях визначена найбільш важливою 55,2 відсотками респондентів.

Отже, найбільш значимими для себе проблемами громадяни визначили такі, що безпосередньо стосуються формування криміногенної ситуації або значною мірою впливають на її формування.

За такої криміногенної ситуації запит на правоохоронний захист упродовж зазначеного періоду був високий. До Національної поліції протягом січня–серпня 2019 року надійшло понад 4,8 млн заяв і повідомлень про вчинені кримінальні правопорушення та інші події.

У період виборчого процесу Національна поліція та інші правоохоронні органи були зорієнтовані на негайне реагування щодо будь-якого правопорушення, а також на максимальну комунікацію з громадянами. Це, безперечно, підвищило ефективність профілактично-попереджувальної функції правоохоронців. Такий підхід певною мірою зумовив позитивний результат щодо стану злочинності. Так, за 8 місяців 2019 року загальне число зареєстрованих кримінальних правопорушень зменшилось проти аналогічного періоду минулого року на 11 відсотків. При цьому кількість умисних вбивств зменшилась на 8 відсотків, розбійних нападів – на 12 відсотків, пограбувань – на 17 відсотків, крадіжок – на 16 відсотків, незаконних заволодінь транспортними засобами – на 20 відсотків. Крім того, збільшилось на 18 відсотків число викритих фактів торгівлі людьми. Таким чином, робота правоохоронців безпосередньо в місцях перебування громадян забезпечила позитивні тенденції щодо динаміки окремих видів злочинів.

Необхідно констатувати, що під час виборчого процесу, пов’язаного з виборами Президента України, значним був масив повідомлень щодо виборчих правопорушень. Загалом їх кількість становила 11226 [9], найбільш часто надходили повідомлення щодо незаконної агітації – 3444, підкупу виборців – 958, хуліганств – 397, перешкоджання здійсненню виборчого права – 323. Крім того, було розпочато 436 кримінальних проваджень, із них: 90 щодо підкупу виборця (ст. 160 КК України); 64 – щодо незаконного використання виборчого бюлетеня (ст. 158-1 КК України); 55 – щодо перешкоджання здійсненню виборчого права (ст. 157 КК України).

Під час виборчого процесу, пов’язаного з позачерговими виборами народних депутатів України, надійшло 11011 повідомлень про виборчі правопорушення. Зауважимо, що найчастіше вони стосувались: незаконної агітації – 4951; підкупу виборців – 940; перешкоджання здійсненню виборчого права – 328; фотографування

бюлетенів – 60; неправдивих повідомлень про замінування – 46; пошкодження бюлетенів – 39; погрози фізичною розправою – 38.

Щодо кримінальних проваджень, то їх було розпочато 532, із них: 151 – за ст. 157 КК України (перешкоджання здійсненню виборчого права); 146 – за ст. 160 КК України (підкуп виборця); 50 – за ст. 158-1 КК України (незаконне використання виборчого бюлетеня); 45 – за ст. 296 КК України (хуліганство); 42 – за ст. 158 КК України (фальсифікація документів).

Цілком очевидно, що правопорушення, пов'язані з виборчим процесом, мали істотний вплив на криміногенну ситуацію в державі і суттєво збільшили навантаження на працівників правоохоронних органів. Це певною мірою зумовило зниження протидії кримінальному тиску на інші сфери суспільного життя.

Як вже нами зазначалось, незаконний обіг зброї і боєприпасів є вагомим чинником впливу на криміногенну ситуацію. Тільки з початку цього року зареєстровано понад 200 кримінальних правопорушень, учинених із використанням вогнепальної зброї. Проте кількість викритих правопорушень, пов'язаних із незаконним обігом зброї, зменшилась на 5 відсотків.

Значну суспільну напругу спричиняють неправдиві повідомлення про підготовку вибуху, підпалу або інших дій, які загрожують загибеллю людей або іншими тяжкими наслідками. З початку року зареєстровано близько 1,5 тис. повідомлень про такі факти. В якості об'єктів посягання називалися вокзали, станції метро, адміністративні будівлі, навчальні заклади, заклади торгівлі, харчування та сфери розваг, житлові будинки тощо. Проте робота із розкриття таких злочинів не відповідає суспільному запиту і складає 10–12 відсотків від зафіксованих повідомлень.

Дещо зменшилась активність правоохоронних органів щодо протидії незаконному обігу наркотичних засобів. За даними Центру медичної статистики МОЗ України, на обліку в закладах охорони здоров'я перебуває майже 85,4 тис. наркозалежних осіб [10]. За оцінками фахівців та експертів, кількість наркозалежних осіб значно більша. Усі вони потребують систематичного вживання наркотиків. Водночас кількість викритих фактів збуту наркотиків зменшилась на 5 відсотків. Також на 34 відсотки зменшилась кількість викритих фактів, пов'язаних із використанням коштів, здобутих від незаконного обігу наркотичних засобів. При цьому необхідно врахувати, що з початку року з незаконного обігу вилучено 5,3 т наркотичних засобів, з яких майже 1 т героїну і 657,2 кг кокаїну.

Наведене переконливо свідчить, що у незаконному обігу знаходиться значний обсяг наркотичних засобів, які постійно різними способами доставляються споживачам. Проте правоохоронні органи не знайшли дієвих механізмів запобігання таким діям та їх припинення. Значного розмаху набувають новітні способи розповсюдження наркотичних засобів із використанням можливостей електронної комунікації, що сприяє швидкому поширенню наркозалежності серед молоді. Дуже важливим компонентом запобігання наркозлочинності, який поки використовується недостатньо, є налагодження системної роботи щодо вилучення з обігу коштів, здобутих від незаконного обігу наркотичних засобів.

За поточний період дещо послабився правоохоронний захист економіки держави. Кримінальні правопорушення економічної спрямованості загалом є

латентними, їх виявлення та документування потребує значних зусиль працівників правоохоронних органів. Адже зниження концентрації зусиль правоохоронних органів на цьому напрямі призвело до скорочення кількості виявлених економічних злочинів, зниження рівня протидії проявам рейдерства, формування злочинних груп, які отримували винагороду від суб'єктів підприємництва, майно яких було незаконно відчужене, а потім повернуте за оплатного посередництва таких злочинних груп.

Економічна ситуація в державі залишається складною, тіньовий сектор економіки не втрачає своєї потужності, корупційні прояви негативно впливають на легальні економічні процеси. В таких умовах, на жаль, відбулося зниження рівня правоохоронного захисту економічної діяльності.

Показники протидії економічній злочинності характеризуються таким чином: у сфері господарської діяльності виявлено на 11 відсотків менше злочинів проти аналогічного періоду минулого року; число виявлених службових злочинів скоротилось на 23 відсотки; у сфері земельних відносин число виявлених кримінальних правопорушень зменшилось більш як на 11 відсотків; злочинних посягань, пов'язаних із привласненням, розтратою майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем, викрито на 27 відсотків менше; таких кримінальних проявів, як виготовлення, зберігання, придбання, перевезення, пересилання, ввезення в Україну з метою збуту або збуту підроблених грошей, державних цінних паперів чи білетів державної лотереї викрито менше на 23 відсотки; фактів фіктивного підприємництва зафіксовано на 35 відсотки менше.

Фактично без правоохоронного контролю залишилась сфера, пов'язана з бюджетними видатками. Так, суттєво зменшилась кількість викритих кримінальних правопорушень щодо незаконного використання бюджетних коштів, незаконного відшкодування ПДВ, незаконного використання коштів, призначених на виконання державних цільових програм, а також у сфері державних закупівель.

Слід сказати, що особливого значення в виборчий період набуло забезпечення кібербезпеки. Насамперед це стосувалось посилення як технічного, так і правоохоронного захисту інформаційних систем, які забезпечують успішне проведення виборчого процесу. Необхідно відзначити, що на цьому напрямі було досягнуто позитивного результату. Виборчі інформаційні системи працювали злагоджено, без відчутних збоїв. Це дозволило своєчасно підготувати списки виборців, передати їх виборчим комісіям, а отже, зробити можливим здійснення процесу волевиявлення громадян. Не було допущено несанкціонованого втручання в інформаційну систему "Вибори", відповідно суспільство мало змогу своєчасно отримувати інформацію про результати голосування, що унеможливило соціальні збурення та протестні акції.

Проте загалом ситуація щодо протидії кіберзлочинам не може задовольняти суспільний запит, адже число викритих правопорушень у сфері високих інформаційних технологій зменшилось на 34 відсотки. Тобто зусилля кіберполіції щодо виконання своїх основних функцій мають бути інтенсивнішими.

Недостатньою є робота з відшкодування матеріальних збитків, завданих кіберзлочинами. Попри те, що встановлена сума збитків за такими злочинами не є значною у низці областей, а саме: Житомирській, Київській, Кіровоградській,

Одеській, Тернопільській, Харківській, Херсонській, Черкаській та м. Києві, таке відшкодування взагалі не здійснювалося.

У контексті актуальності правоохоронного захисту суспільства від кримінальних посягань важливим є певна активізація протидії організованим злочинності. Саме цей вид злочинності найбільш істотно руйнує позитивні соціальні процеси, організовані злочинні угруповання прагнуть встановити контроль над економічною та соціально-політичною сферами життєдіяльності суспільства, забезпечити значний перерозподіл коштів як бюджетних, так і приватного сектору на власну користь.

Характеризуючи фактичні показники роботи цього спрямування, необхідно зазначити, що за вказаний період чисельність організованих злочинних груп, діяльність яких викрито і припинено, збільшилася на 18 відсотків проти аналогічного періоду минулого року. Кількість виявлених осіб, які вчинили злочини в складі організованих груп (ОГ) та злочинних організацій (ЗО), зросла на 13 відсотків. Майже вдвічі більше виявлено ОГ та ЗО, причетних до розкрадання бюджетних коштів. Зросло число викритих злочинних угруповань, причетних до незаконного обігу наркотиків, зброї, торгівлі людьми.

У період виборчого процесу стало можливим дещо зменшити число кримінальних посягань, спрямованих проти життя і здоров'я особи, її майнових прав, волі, честі та гідності, громадської безпеки та громадського порядку і моральності. Ми пов'язуємо це з тим, що в зазначений період правоохоронні органи більше діяли в публічному просторі, швидше реагували на заяви і повідомлення громадян, останні ж активніше співпрацювали з правоохоронцями для забезпечення спокою і безпеки під час проведення виборів.

Разом з тим, відтерміновується вирішення низки нагальних проблем, зокрема економічного безпекового та соціального спрямування. Зазначені проблеми, разом зі зменшенням рівня правоохоронного захисту економіки, можуть зумовити загострення криміногенної ситуації та зростання протестних настроїв у суспільстві.

Необхідно враховувати, що за результатами загальнодержавного опитування, проведеного фондом “Демократичні ініціативи” спільно з соціологічною службою Центру Разумкова 13–20 червня 2019 року [11], визначено перелік реформ, які громадяни вважають першочерговими. До них відносяться: антикорупційна реформа (63 відсотки), реформа охорони здоров'я (57 відсотків), пенсійна реформа та реформа системи соціального захисту (52 відсотки), реформа органів правопорядку – судів, прокуратури, поліції (37 відсотків). Отже, громадяни очікують подальшого покращання криміногенної ситуації, виведення ефективності роботи правоохоронних органів на рівень забезпечення стабільного правопорядку і гарантованої безпеки населення. Це потребуватиме пошуку більш ефективних форм правоохоронної діяльності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Российская криминологическая энциклопедия / под общ. ред. А.И. Долговой. М.: Изд-во “НОРМА”, 2000. 808 с.
2. Клейменов М.П. Криминология: учебник. М.: Норма, 2018. 400 с.
3. Про вибори Президента України: Закон України від 05.03.1999 № 474-XIV. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1999, № 14, ст. 81. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/474-14> (дата звернення: 10.08.2019).

© Verbenskyi Mykhailo, 2019

4. Про вибори народних депутатів України: Закон України від 17.11.2011 № 4061-VI. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2012, № 10–11, ст. 73. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4061-17#n6> (дата звернення: 10.08.2019).

5. Доповідь щодо ситуації з правами людини в Україні 16 лютого – 15 травня 2019 року. Управління Верховного комісара Організації Об'єднаних Націй з прав людини. URL: https://www.ohchr.org/Documents/Countries/UA/ReportUkraine16Feb-15May2019_UA.pdf (дата звернення: 15.08.2019).

6. Обліковано 1 387 410 внутрішньо переміщених осіб. Міністерство соціальної політики. URL: <https://www.msp.gov.ua/news/17306.html> (дата звернення: 15.08.2019).

7. Про особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України на тимчасово окупованих територіях у Донецькій та Луганській областях: Закон України від 18.01.2018 № 2268-VIII. Відомості Верховної Ради (ВВР), 2018, № 10, ст. 54. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2268-19> (дата звернення: 10.08.2019).

8. 25.06.2019 Україна сьогодні: виклики та перспективи. Український інститут соціальних досліджень імені Олександра Яременка. URL: <http://www.uisr.org.ua/news/36/169.html> (дата звернення: 15.08.2019).

9. Реєстрація подій, пов'язаних із виборчим процесом. URL: <https://mvs.gov.ua/ua/vybyory2019> (дата звернення: 14.08.2019).

10. Українська База Медико-Статистичної Інформації. Центр медичної статистики МОЗ України. URL: <http://medstat.gov.ua/ukr/news.html?id=242> (дата звернення: 15.08.2019).

11. Парламентські вибори 2019: рейтинги партій, електоральні настрої українців. Фонд демократичні ініціативи імені Ілька Кучеріва. URL: <https://dif.org.ua/article/parlamentski-vibori-2019-reytingi-partiy-elektoralni-nastroi-ukraintsiv> (дата звернення: 15.08.2019).

REFERENCES

1. Rossiyskaya kriminologicheskaya entsiklopediya. "Russian Criminological Encyclopedia". Under edition of A.I. Dolgovoi. M.: "NORMA" Publishing House, 2000. 808 p. [in Russian].

2. *Kleymentov M.P.* (2018). *Kriminologiya: uchebnik*. "Criminology": a textbook. M.: Norma. 400 p. [in Russian].

3. Pro vybory Prezydenta Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 05.03.1999 № 474-XIV. "On the election of the President of Ukraine": Law of Ukraine of 05.03.1999 No. 474-XIV. Information of the Verkhovna Rada of Ukraine (VV), 1999, No. 14, Art. 81. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/474-14> (date of application: 10.08.2019). [in Ukrainian].

4. Pro vybory narodnykh deputativ Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 17.11.2011 № 4061-VI. "On the election of the People's Deputies of Ukraine": Law of Ukraine of November 17, 2011 No. 4061-VI. Verkhovna Rada of Ukraine (BBR) Bulletin, 2012, No. 10-11, Art. 73. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4061-17#n6> (date of application: 10.08.2019). [in Ukrainian].

5. Dopovid shchodo sytuatsii z pravamy liudyny v Ukraini 16 liutoho – 15 travnia 2019 roku. Upravlinnia Verkhovnoho komisara Orhanizatsii Obiednanykh Natsii z prav liudyny. "Report on the human rights situation in Ukraine 16 February – 15 May 2019". Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights. URL: https://www.ohchr.org/Documents/Countries/UA/ReportUkraine16Feb-15May2019_UA.pdf (date of application: 15.08.2019) [in Ukrainian].

6. Oblikovano 1 387 410 vnutrishno peremishchenykh osib. "A total of 1,387,410 internally displaced persons have been registered". Ministry of Social Policy. URL: <https://www.msp.gov.ua/news/17306.html> (date of application: 15.08.2019) [in Ukrainian].

7. Pro osoblyvosti derzhavnoi polityky iz zabezpechenna derzhavnogo suverenitetu Ukrainy na tymchasovo okupovanykh terytoriiakh u Donetskii ta Luhanskii oblastiakh. "On the peculiarities of the state policy to ensure the state sovereignty of Ukraine in the temporarily occupied territories in the Donetsk and Luhansk regions": Law of Ukraine dated 18.01.2018 No. 2268-VIII. Information of the Verkhovna Rada (VR), 2018, No. 10, Art. 54. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2268-19> (date of application: 10.08.2019) [in Ukrainian].

8. Pro osoblyvosti derzhavnoi polityky iz zabezpechenna derzhavnogo suverenitetu Ukrainy na tymchasovo okupovanykh terytoriiakh u Donetskii ta Luhanskii oblastakh. "On the peculiarities of the state policy to ensure the state sovereignty of Ukraine in the temporarily occupied territories in the Donetsk and Luhansk regions": Law of Ukraine dd. 18.01.2018 No. 2268-VIII. Information of the Verkhovna Rada (VR), 2018, No. 10, Art. 54. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2268-19> (date of application: 10.08.2019) [in Ukrainian].

© Verbenskyi Mykhailo, 2019

9. Reiestratsiia podii, poviazanykh iz vyborchym protsesom. "Registration of events related to the election process". URL: <https://mvs.gov.ua/en/vybory2019> (date of application: 14.08.2019) [in Ukrainian].

10. Ukrainska Baza Medyko-Statystychnoi Informatsii. Tsentr medychnoi statystyky MOZ Ukrainy. "Ukrainian Database of Medical-Statistical Information". Center for Medical Statistics of the Ministry of Health of Ukraine. URL: <http://medstat.gov.ua/eng/news.html?id=242> (date of application: 15.08.2019) [in Ukrainian].

11. Parlamentski vybory 2019: reitynhy partii, elektoralni nastroi ukrainsiv. Fond demokratychni initsiatyvy imeni Ilka Kucheriva. "Parliamentary elections 2019: party ratings, Ukrainian electoral sentiment". Ilk Kucheriv Foundation for Democratic Initiatives. URL: <https://dif.org.ua/article/parlamentski-vybory-2019-reytingi-partiy-elektoralni-nastroi-ukrainsiv> (date of application: 15.08.2019) [in Ukrainian].

UDC 343.415(477)

Verbenskyi Mykhailo,

Doctor of Juridical Sciences, Professor, Leading Researcher,
State Research Institute MIA Ukraine,
Kyiv, Ukraine,
ORCID ID 0000-0001-6870-5427

PECULIARITIES OF FORMATION THE CRIMINOGENIC SITUATION IN UKRAINE DURING THE ELECTIONS OF 2019

One of the main indicators of the quality of life is a human security. Confidence in own protection from unlawful encroachments, first of all criminal character, gives the chance to the person on self-realization and active participation in public processes. The crime situation in the country during the relevant period is a significant factor determining the level of well-being of citizens. Taking into account this factor, people establish the boundary of social activity and tolerance to each other, form certain models of social behavior. The concept of "criminogenic situation" was understood quite broadly and included in its content the causes and conditions of crime, its condition, structure and dynamics, activities to counteract and prevent crime. Today, the narrow understanding of this term prevails, which is based on its literal sense of "criminogenic" (from Latin *crimen* – crime and Greek *genos* – birth, origin), that is, generates criminality. Accordingly, it is reasonable to use it for the processes and phenomena (factors) that cause or contribute to the commission of crimes.

The socio-political and criminogenic situation derived from it in 2019 was formed under the influence of election campaigns and elections of the President of Ukraine and deputies of the Verkhovna Rada of Ukraine. However, apart from the election race, the rule of law and security in the country were significantly affected by a number of other important factors of different orientation and intensity. During election campaigns and elections, the National Police and other law enforcement agencies were focused on the immediate response to any offense, as well as on maximum communication with citizens, and increased the effectiveness of the preventive function of law enforcement agencies. During the presidential and early parliamentary elections, there were significant reports of election-related offences. Such offences had

© Verbenskyi Mykhailo, 2019

DOI (Article): <https://doi.org/10.36486/np.2019.3.09>

Issue 3(45) 2019

<http://naukaipravookhorona.com/>

a significant impact on both the criminal situation in the state and the level of pressure on law enforcement officials and increased significantly. To a certain extent, this has led to a reduction in the resistance to criminal pressure on other areas of public life. On the whole, during the 2019 electoral process, the law enforcement agencies were more active, responding more quickly to citizens' statements and reports, which actively cooperated with law enforcement agencies to ensure calm and security during the elections.

Keywords: elections, electoral process, criminogenic situation, violation of electoral legislation, law and order, security.

Отримано 05.09.2019

Дрозд Валентина Георгіївна,
доктор юридичних наук, доцент,
старший науковий співробітник,
провідний науковий співробітник
ДНДІ МВС України
Київ, Україна
ORCID ID 0000-0002-7687-7138

РОЗГЛЯД КЛОПОТАНЬ ПІД ЧАС ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ: ДИСКУСІЙНІ АСПЕКТИ

У статті досліджено теоретичні та прикладні проблеми розгляду клопотань у кримінальному процесі України. Проаналізовано законодавчі положення цього інституту, який виступає однією з гарантій забезпечення прав і законних інтересів осіб, які залучаються у сферу кримінального судочинства.

Зроблено висновок, що в частині процесуальної регламентації розгляду клопотань під час досудового розслідування необхідно внести відповідні зміни й доповнення, що якнайкраще дозволить реалізувати засади законності, а також виконання завдань кримінального провадження.

Ключові слова: клопотання, досудове розслідування, кримінальне провадження, класифікація клопотань, слідчий, прокурор, КПК України.

Однією із основоположних засад кримінального провадження є змагальність, відповідно до якої сторони кримінального провадження мають рівні права на збирання та подання до суду речей, документів, інших доказів, клопотань, скарг, а також на реалізацію інших процесуальних прав, передбачених КПК України. Аналізуючи відповідні приписи КПК України, спрямовані на реалізацію цієї засади, варто зауважити, що тільки слідчий та прокурор наділені повноваженнями щодо самостійного провадження слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій, які є основним засобом збирання доказів у кримінальному провадженні. Водночас сучасний напрям розвитку кримінального процесуального законодавства, забезпечуючи реалізацію зазначеної засади, певною мірою закріплює “компенсуючі” норми для інших учасників кримінального провадження. Це, зокрема, виражається і в положеннях ст. 220 КПК України, де встановлено, що клопотання сторони захисту, потерпілого і його представника чи законного представника, представника юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, про виконання будь-яких процесуальних дій слідчий, прокурор зобов’язані розглянути в строк не більше трьох днів з моменту подання і задовольнити їх за наявності відповідних підстав. Як бачимо, законодавець використовує словосполучення “будь-яких процесуальних дій”, тобто характер вимог ст. 220 КПК України можна визначити як загальний, що зумовлює нас зупинитися й дослідити структуру правовідносин, на які спрямоване їх правове регулювання.

© Drozd Valentyna, 2019

Окремим проблемним питанням щодо розгляду клопотань під час досудового розслідування присвятили свої праці О. Аненко, Н. Боржецька, П. Зубаков, Є. Коваленко, О. Торбас та ін. Проте окремі законодавчі аспекти, що стосуються розгляду клопотань під час досудового розслідування, залишаються невирішеними. Тому у практичній площині виникають складнощі щодо одноманітного застосування законодавчих вимог у цьому напрямі діяльності, що дозволяє провести дослідження зазначеного питання.

Мета статті полягає в аналізі законодавчих положень з питань регулювання розгляду клопотань під час досудового розслідування, виявленні прогалин і формуванні шляхів їх вирішення.

Проаналізувавши положення ст. 220 КПК України, можна дійти висновку, що в цьому випадку об'єктом правовідносин виступає рішення слідчого, прокурора відносно задоволення клопотання щодо проведення певної процесуальної дії чи відмови в її проведенні. Крім того, положення ч. 2 ст. 220 КПК України також указують на відповідний суб'єкт, оскільки у них зазначається, що про результати розгляду клопотання повідомляється особа, яка заявила клопотання. Тобто в цьому разі суб'єктом виступає відповідний учасник кримінального провадження, який має право подати таке клопотання і який його реалізував. Про повну або часткову відмову в задоволенні клопотання слідчий, прокурор зобов'язані винести вмотивовану постанову, копія якої вручається особі, яка заявила клопотання, а у разі неможливості вручення з об'єктивних причин – надсилається їй.

Слід зауважити, що здійснивши аналіз зазначених вище положень, слід акцентувати увагу на тому, що в КПК України законодавцем, по-перше, не надано чіткого переліку клопотань, які можуть подати відповідні учасники кримінального провадження; по-друге, не передбачено підстав, якими повинен керуватися слідчий, прокурор при відмові чи задоволенні клопотання.

Привертає увагу й той факт, що, встановивши строк розгляду клопотання, законодавець не передбачив, у який саме строк слідчий, прокурор мають розпочати його виконувати, що слід визначити прогалиною, яка в практичній площині може викликати низку проблем. Намагаючись усунути таку прогалину, / О.О. Торбас при її вирішенні звернувся до положень ст. 27 КПК України, говорячи про розумні строки кримінальної процесуальної діяльності сторони обвинувачення під час досудового розслідування [1, с. 78–80]. Проте, як засвідчило проведене нами анкетування, 78 % слідчих та 73 % прокурорів не вважають за доцільне застосовувати приписи ст. 27 КПК України під час розгляду клопотань. Також, на нашу думку, нововведена правова дефініція “розумні строки” є досить нечіткою, а приписи ст. 27 КПК України спрямовані на загальне регулювання строків, упродовж яких має виконуватися завдання кримінального провадження. У зв'язку із цим вважаємо за доцільне звернутися до пошуку більш раціонального й оптимального варіанту вирішення окресленої проблеми.

Досліджувану проблему можна віднайти і в окремих судових рішеннях. Наприклад, в ухвалі слідчого судді Зарічного районного суду м. Суми зазначається, що слідчий, незважаючи на задоволення клопотання про ознайомлення з матеріалами кримінального провадження, тривалий час не надавав потерпілому відповідні матеріали для цього. У своєму рішенні слідчий суддя посилається на

ст. 28 КПК України щодо розумності строків кримінального провадження та вчинення процесуальних дій, на підставі чого задовольняє скаргу потерпілого та зобов'язує старшого слідчого прокуратури Сумської області в строк до 21.10. 2014 включно ознайомити його в порядку ст. 221 КПК України з матеріалами досудового розслідування у кримінальному провадженні № 42014200000000077 [2]. Тобто прийняте слідчим суддею рішення цілком відповідає приписам ч. 1 ст. 114 КПК України, згідно з якою для забезпечення виконання сторонами кримінального провадження вимог розумного строку слідчий суддя, суд має право встановлювати процесуальні строки у межах граничного строку, передбаченого КПК України, з урахуванням обставин, встановлених під час відповідного кримінального провадження. Таким чином, реалізуючи функцію судового контролю на стадії досудового розслідування, слідчий суддя забезпечив як виконання задоволеного слідчим клопотання потерпілого, так і право останнього на ознайомлення з матеріалами досудового розслідування.

На наше переконання, наявність указаної проблеми, яка зумовила затримку у виконанні задоволеного слідчим клопотання та подальшого розгляду слідчим суддею скарги потерпілого, викликана нечіткістю формулювання положень ст. 220 КПК України. Останнє, як наслідок, призводить до необґрунтованого затягування виконання вже задоволеного клопотання, що зі свого боку може слугувати підставою для звернення зацікавлених осіб до Європейського суду з прав людини, адже це є порушенням вимог ст. 13 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод.

З метою надання конструктивного варіанту вирішення поставленої проблеми вважаємо за доцільне урахувати подібні процесуальні приписи, відповідно до вимог яких слідчий, прокурор обмежені в часових межах щодо виконання заявленого їм клопотання. Відповідний варіант досить часто зустрічається в установленні строків досудового розслідування, виконанні ухвали слідчого судді, суду про обшук, тимчасовий доступ до речей і документів тощо. Тобто з метою уникнення зловживань з боку обвинувачення стосовно виконання покладених обов'язків законодавець чітко встановлює граничну межу.

Водночас у досліджуваному напрямі необхідно врахувати ту обставину, що виконання окремих процесуальних дій потребує значних часових, організаційних і матеріальних витрат, а також дотримання кримінальних процесуальних вимог. Наприклад, це стосується обшуку житла чи іншого володіння особи, де стороні обвинувачення необхідно встановити підстави для обшуку, отримати дозвіл слідчого судді для його проведення та здійснити безпосереднє виконання самої ухвали. Таким чином, при виконанні поставленого завдання варто виходити з різноманітності процедур проведення процесуальних дій. До того ж при напрацюванні відповідних шляхів усунення зазначеної законодавчої прогалини слід не допустити порушень системності викладення кримінальних процесуальних норм, які в сукупності взаємозалежні та доповнюють одна одну.

На основі викладеного *пропонуємо статтю 220 КПК України доповнити додатковою частиною 3 такого змісту:*

“3. Слідчий, прокурор зобов'язані розпочати виконання зазначених у клопотанні процесуальних дій не пізніше трьох днів з дня його задоволення. Зазначений

строк може бути продовжений слідчим, прокурором до десяти днів, якщо проведення процесуальної дії вимагає значних часових, матеріальних та інших витрат. Про продовження строку слідчий, прокурор виносять вмотивовану постанову, копія якої вручається особі, яка заявила клопотання, а у разі неможливості вручення з об'єктивних причин – надсилається їй.

Якщо проведення процесуальної дії вимагає попереднього дозволу слідчого судді, слідчий, прокурор зобов'язані звернутися з відповідним клопотанням у строк, передбачений ч. 1 цієї статті”.

На нашу думку, досить вагомим недоліком наданої моделі кримінального процесуального регулювання вказаних правовідносин є відсильність положень ч. 1 ст. 220 КПК України. Зокрема йдеться про словосполучення “задовольнити їх за наявності відповідних підстав”. Варто зауважити, що “відповідні підстави” не деталізуються в положеннях чинного кримінального процесуального законодавства. Зважаючи на це, слід брати до уваги підстави проведення процесуальних дій, передбачені в КПК України. На підтвердження викладеного твердження варто навести положення ч. 1 ст. 9 КПК України, в яких законодавець, розкриваючи засаду законності, указує на те, що під час кримінального провадження суд, слідчий суддя, прокурор, керівник органу досудового розслідування, слідчий, інші службові особи органів державної влади зобов'язані неухильно додержуватися вимог Конституції України, КПК України, міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, вимог інших актів законодавства. Отже, можна констатувати, що слідчий, прокурор, вирішуючи питання про задоволення чи відмову в клопотанні учасників кримінального провадження, зобов'язаний звертатися до вимог проведення конкретної процесуальної дії.

Водночас зазначена, досить правильна, позиція, на нашу думку, не позбавлена окремих недосконалостей, що стає очевидними при комплексному та системному аналізі кримінального процесуального законодавства. Для повного розкриття сутності означеної проблеми необхідно змодельовати ситуацію, коли учасник кримінального провадження звертається до слідчого, прокурора з клопотанням про проведення слідчих (розшукових) дій. У такому разі, виходячи з положень ч. 1 ст. 9, ч. 1 ст. 220 КПК України, слідчий, вирішуючи питання про задоволення клопотання, має з'ясувати наявні відповідні підстави для проведення вказаних у клопотанні процесуальних дій. Така необхідність зумовлена тим, що на час задоволення клопотання не завжди наявні підстави для проведення конкретної процесуальної дії або виявляється неможливим досягти її мети.

Нагадаємо, що підстави як юридичне явище, наука кримінального процесу розділяє на два види: фактичні та юридичні. Як зазначають вчені, підставою для проведення слідчих дій в усіх випадках є те, на чому ґрунтується дане рішення, що лежить в його основі, ті умови, за яких можливо їх провести, і які включають різні правові вимоги до них [3, с. 18; 4, с. 104].

Під першими С.А. Шейфер розуміє конкретні відомості про можливість здобування доказової інформації зі слідів певного виду [3, с. 60–61], а Є.Г. Коваленко вказує, що це фактичні дані, які диктують необхідність виконання конкретних дій в інтересах встановлення істини у справі [5, с. 295–296]. Тобто це абстрактне

припущення щодо можливості виконання завдань та досягнення мети конкретної процесуальної дії.

Юридичними підставами для проведення процесуальних дій є відповідні положення кримінального процесуального законодавства. Юридичні підстави є обставинами об'єктивної дійсності, за яких в учасника кримінального провадження виникає право на вчинення процесуальних дій. Досліджуючи положення ч. 1 ст. 220 КПК України, можна констатувати, що законодавець не надає розуміння, якими саме підставами (фактичними чи юридичними) слідчий, прокурор повинні керуватися при вирішенні питання про задоволення клопотань. Однак, як визначено в положеннях ч. 1 ст. 9 КПК України, слідчий, прокурор зобов'язані при прийнятті рішень керуватись лише кримінальним процесуальним законодавством. Подібна вимога викладена в нормах ст. 19 Конституції України, де чітко встановлено, що органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, передбачених Конституцією та законами України. З огляду на зазначене, доходимо висновку, що слідчий та прокурор під час вирішення питання стосовно задоволення клопотання від учасників кримінального провадження зобов'язані керуватися виключно вимогами кримінального процесуального законодавства, посилаючись на юридичні підстави проведення тієї чи іншої процесуальної дії.

Разом із тим, суть цієї проблеми полягає в неточності (абстрактності) визначення підстав проведення слідчих (розшукових) дій, де від тактики та послідовності їх здійснення залежить успішність виконання завдання кримінального провадження загалом. Підставою для проведення слідчої (розшукової) дії є наявність достатніх відомостей, що вказують на можливість досягнення її мети, яка полягає в отриманні (збиранні) доказів або перевірці вже отриманих доказів у конкретному кримінальному провадженні. На основі вказаного, якщо є логічна, об'єктивна можливість в отриманні фактичних даних, що мають значення для кримінального провадження, необхідно проводити слідчу (розшукову) дію з метою документації відповідних даних та подальшого формулювання доказу в кримінальному провадженні. Однак розслідування кримінальних правопорушень, виходячи з особливостей конкретного складу кримінального правопорушення, а також слідчої ситуації, вимагає здійснення тактично правильних та навіть у певній послідовності процесуальних дій. При цьому порушення певних ustalених методик проведення тієї чи іншої процесуальної дії може віддалити можливість виконання завдань кримінального провадження.

Таким чином, зіставляючи положення ст. 220 КПК України з викладеним вище, вбачається, що при поданні клопотання стороною захисту, потерпілим про проведення слідчих (розшукових) дій слідчий, прокурор, виходячи із абстрактності приписів ст. 223 КПК України, не можуть законно відмовити у їх проведенні, оскільки кримінальний процесуальний закон закріплює право вказаних осіб заявляти клопотання про проведення процесуальних та слідчих (розшукових) дій (вказане виступає одним зі способів збирання доказів сторони захисту та потерпілого). Таке твердження пояснюється тим, що подане клопотання необхідно задовольнити лише з формальних причин, навіть якщо воно зашкодить досудовому розслідуванню. Прикладом ситуації може слугувати клопотання потерпілого про

допит осіб, які, на його думку, винні у вчиненні крадіжки з його житла. В цій ситуації важливим засобом збирання доказів при розслідуванні відповідної категорії кримінальних проваджень є обшук житла та приміщень потенційного підозрюваного, однак після задоволення та виконання клопотань потерпілого, при проведенні відповідної слідчої (розшукової) дії досягнення її мети здебільшого буде неможливим або малоймовірним.

Відповідна ситуація спостерігається також у питанні щодо проведення деяких процесуальних дій, де юридичною підставою задоволення клопотання є відповідне право учасника кримінального провадження, яке вже визначено з урахуванням його процесуального статусу. Прикладом може слугувати клопотання потерпілого про ознайомлення з матеріалами досудового розслідування до його завершення. Слід зауважити, що юридична підстава для задоволення відповідного клопотання полягає не у визначених юридичних конструкціях, що відображають фактичні підстави, а в наявності формального права. У наведеному випадку воно визначено у п. 11 ч. 1 ст. 56 КПК України, згідно з яким потерпілий має право ознайомлюватися з матеріалами, які безпосередньо стосуються вчиненого щодо нього кримінального правопорушення, в порядку, передбаченому КПК України. Тобто підставою для задоволення слідчим, прокурором клопотання є наявність в учасника кримінального провадження формального права на реалізацію процесуальної дії. Це підтверджується й судовою практикою. Зокрема, слідчий суддя Лебединського районного суду Сумської області при розгляді скарги потерпілого на бездіяльність щодо ознайомлення його з матеріалами кримінального провадження в порядку ст. 221 КПК України зазначив, що сторона обвинувачення не вправі відмовити потерпілому в ознайомленні з матеріалами кримінального провадження, оскільки таке право передбачено п. 11 ч. 1 ст. 56 КПК України [6]. Схожа ситуація щодо розгляду підстав у задоволенні клопотання слідчим, прокурором зустрічається в ухвалі слідчого судді Печерського районного суду м. Києва, де суддя також визначає юридичні (формальні) підстави для задоволення клопотань учасників [7].

Для розуміння суті вказаного можна змодельувати ситуацію, де у кримінальному провадженні, розпочатому за фактом вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 286 КК України, ДТП сталося з вини потерпілого, який намагається ознайомитись із матеріалами кримінального провадження з метою надання свідчень під час допиту та на слідчому експерименті на свою користь. При цьому останній реалізує зазначене право з метою викривлення об'єктивних даних, що мають значення для встановлення дійсної істини в кримінальному провадженні. Такий стан речей, зокрема при чинному варіанті викладення ст. 220 КПК України, може завдати значної шкоди досудовому розслідуванню та ускладнити або взагалі унеможливити виконання кримінального провадження, що є недопустимим.

Водночас слід указати на значний недолік досліджуваної норми, а саме на відсутність у положенні ч. 1 ст. 220 КПК України вказівки на деяких учасників кримінального провадження, зокрема: цивільного позивача; представника цивільного позивача; цивільного відповідача; представника цивільного відповідача; третю особу, щодо майна якої вирішується питання про арешт; іншу особу, права чи законні інтереси якої обмежуються під час досудового розслідування; особу,

стосовно якої розглядається питання про видачу в іноземну державу (екстрадицію) та її представника. Відтак, ці учасники позбавлені можливості клопотатися про проведення процесуальних дій, що не відповідає загальним засадам кримінального провадження.

Надаючи конструктивний варіант вирішення досліджуваного питання, необхідно викласти загальні підстави, які слугуватимуть основою для усіх клопотань, оскільки, як уже було зауважено, положення ст. 220 КПК України є загальними нормами щодо спеціальних, через що останні повинні охоплювати весь процес досудового розслідування.

З метою вдосконалення кримінального процесуального регулювання вказаних правовідносин *пропонуємо частину 1 статті 220 КПК України викласти у такій редакції:*

“1. Клопотання сторони захисту, потерпілого, його представника або законного представника, цивільного позивача, представника цивільного позивача, цивільного відповідача, представника цивільного відповідача, представника юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, третьої особи, щодо майна якої вирішується питання про арешт, іншої особи, права чи законні інтереси якої обмежуються під час досудового розслідування, особи, стосовно якої розглядається питання про видачу в іноземну державу (екстрадицію), її представника про виконання будь-яких процесуальних або слідчих дій слідчий, прокурор зобов’язані розглянути в строк не більше трьох днів з моменту подання і задовольнити їх за наявності відповідних підстав”.

Повертаючись до конструкції правовідносин, врегульованих положеннями ст. 220 КПК України, необхідно зазначити, що наступними елементами вказаної структури виступають суб’єкти та зміст (права та обов’язки суб’єктів).

Дослідження суб’єктів кримінальних процесуальних правовідносин у межах ст. 220 КПК України здійснювались О. Аненком та П. Зубаковим, які вказали на недосконалість викладеного законодавцем переліку осіб, що вправі подати клопотання до слідчого, прокурора під час досудового розслідування. Зокрема, вчені вважають за доцільне вказаний перелік суб’єктів доповнити й іншими учасниками кримінального провадження, які вправі подавати клопотання до слідчого прокурора, наприклад, цивільний позивач, цивільний відповідач, представник цивільного позивача й цивільного відповідача, законний представник цивільного позивача, свідок, перекладач, експерт, спеціаліст [8, с. 183–184]. При цьому, як цілком доречно зазначає Н.Л. Боржецька, форма заявлених клопотань може виражатися письмово, що приєднується до матеріалів досудового розслідування, та усно, що фіксується в протоколі [9, с. 184].

У межах розгляду предмета нашого дослідження необхідно звернути увагу на недолік приписів п. 7 ч. 1 ст. 303 КПК України, де передбачена можливість оскаржити лише рішення слідчого, прокурора про відмову в задоволенні клопотання про проведення слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій. При цьому законодавець обмежив право на оскарження відмови у проведенні інших процесуальних дій, про які клопотався відповідний учасник у межах ст. 220 КПК України. Таким чином, з метою усунення такого недоліку *пропонуємо пункт 7 частини 1 статті 303 КПК України викласти в такій редакції:*

“7) рішення слідчого, прокурора про відмову в задоволенні клопотання про проведення процесуальних дій – особою, якій відмовлено у задоволенні клопотання, її представником, законним представником чи захисником”.

Отже, як показало проведене дослідження, в частині процесуальної регламентації розгляду клопотань під час досудового розслідування необхідно внести відповідні зміни й доповнення, що якнайкраще дозволить реалізувати засади законності, а також виконувати завдання кримінального провадження.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Торбас О.О.* До питання визначення строків досудового розслідування. Вісник кримінального судочинства. 2016. № 3. С. 78–84.
2. Ухвала слідчого судді Зарічного районного суду м. Суми від 15 жовт. 2015 р. (провадження № 1-кс/591/1181/14). Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/47972313> (дата звернення: 06.06.2019).
3. *Шейфер С.А.* Следственные действия. Основания, процессуальный порядок и доказательственное значение. Самара: Самарск. ун-т, 2004. 191 с.
4. *Шейфер С.А.* Следственные действия. Система и процессуальная форма. М.: Юрлитинформ, 2001. 208 с.
5. *Коваленко Є.Г.* Кримінальний процес України: навч. посібник. Київ: Юрінком Інтер, 2004. 576 с.
6. Ухвала слідчого судді Лебединського районного суду Сумської області від 8 верес. 2014 р. (провадження № 1-кс/580/124/14). Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/47501906.7> (дата звернення: 06.06.2019).
7. Ухвала слідчого судді Печерського районного суду м. Києва від 17 черв. 2015 р. (провадження № 757/16500/15-к). Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/45293426> (дата звернення: 06.06.2019).
8. *Аненко О., Зубаков П.* Розгляд слідчим, прокурором клопотань учасників кримінального процесу на стадії досудового розслідування. Юридичний вісник. 2014 № 6. С. 182–187.
9. *Боржецька Н.Л.* Подання та розгляд клопотань на етапі завершення досудового розслідування. Прикарпатський юридичний вісник: зб. наук. праць. 2014. № 2(5). С. 182–190.

REFERENCES

1. *Torbis O.O.* (2016) Do pytannya vyznachennia strokiv dosudovoho rozsliduvannia. “The Issue of Determining the Timing of a Pre-Trial Investigation”. Bulletin of Criminal Proceedings 3, P. 78–84 [in Ukrainian].
2. Ukhvala slidchoho suddi Zarichnogo raionnoho sudu m. Sumy vid 15 zhovt. 2015 r. (provadzhennia № 1-ks/591/1181/14). “Resolution of the Investigating Judge of the Zarichny District Court of Sumy dated October 15, 2015 (proceedings No. 1-ks / 591/1181/14). A Single State Register of Court Decisions”. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/47972313> (date of application: 06.06.2019) [in Ukrainian].
3. *Sheyfer S.A.* (2004) Sledstvennye deystviya. Osnovanyia, protsessual'nyy poryadok y dokazatel'stvennoe znachenye. “Investigative Actions. Grounds, Procedural Order and Evidentiary Value”. Samara. 191 p. [in Russian].
4. *Sheyfer S.A.* (2001) Sledstvennye deystviya. Sistema y protsessualnaia forma. “Investigative Actions. System and Procedural Form”. M.: YurLitinform. 208 p. [in Russian].
5. *Kovalenko Ye.H.* (2004) Kryminalnyi protses Ukrainy. “Criminal Process of Ukraine”: manual. Kyiv: Yurinkom Inter. 576 p. [in Ukrainian].
6. Ukhvala slidchoho suddi Lebedynskoho raionnoho sudu Sumskoi oblasti vid 08 veres. 2014 r. (provadzhennia № 1-ks/580/124/14). Decision of the Investigating Judge of the Lebedyn District Court of Kyiv dated September 08, 2014 (Case No. 757/16500/15-k). A Single State Register of Court Decisions. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/47501906.7> (date of application: 06.06.2019) [in Ukrainian].

7. Ukhvala slidchoho suddi Pecherskoho rayonnoho sudu m. Kyieva vid 17 cherv. 2015 r. (provadzhenia № 757/16500/15-k). Decision of the Investigating Judge of the Pechersk District Court of Kyiv dated June 17, 2015 (Case No. 757/16500/15-k). A Single State Register of Court Decisions. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/45293426> (Date of Application: 06.06.2019) [in Ukrainian].

8. Anenko O., Zubakov P. (2014) Rozhliad slidchym, prokurorom klopota uchastnykiv kryminal'noho protsesu na stadii dosudovoho rozsliduvannia. "Consideration by the Investigator, the Prosecutor of the Petitions of the Participants of the Criminal Process at the Stage of Pre-trial Investigation". Legal Bulletin 6, 182–187 [in Ukrainian].

9. Borzhetska N. L. (2014) Podannia ta rozhliad klopota na etapi zavershennia dosudovoho rozsliduvannia. "Petitioning and Review of the Request at the stage of Completion of Pre-Trial Investigation". Precarpathian Legal Bulletin 2(5), 182–190 [in Ukrainian].

UDC 343.1(477)

Drozd Valentyna,

Doctor of Juridical Sciences, Associate Professor,
Senior Research Associate,
Leading Researcher of the
State Research Institute MIA Ukraine,
Kyiv, Ukraine,
ORCID ID 0000-0002-7687-7138

CONSIDERATION OF PETITIONS DURING PRE-TRIAL INVESTIGATION: DEBATABLE ASPECTS

It is emphasized that in the CPC of Ukraine the legislator, firstly, did not provide a clear list of petitions that can be filed by the relevant participants in criminal proceedings; secondly, there are no grounds for the investigator, prosecutor in refusing or granting the request. In addition, an attention is drawn to the fact that, having established the term of consideration of the petition, the legislator did not foresee the exact term of the investigator, prosecutor should start executing it, which should be defined as a gap which in the practice can cause a number of problems.

It is determined that one of the disadvantages of the provisions of Part 1 of Art. 220 of the CPC of Ukraine is their absolution, which is evidenced by the use by the legislator of the phrase "to satisfy them if there are appropriate grounds". It is noted that the "relevant grounds" are in no way detailed in the provisions of the current criminal procedural legislation. In view of this, it is necessary to take into account the grounds for carrying out the procedural actions provided for in the CPC of Ukraine, which will correspond to Art. 9 of the CPC of Ukraine.

The absence in the provision of Part 1 of Art. 220 CPC of Ukraine the indication to some participants in criminal proceedings, in particular: the civil claimant; civil plaintiff's representative; civil defendant; representative of civil defendant; the third party whose property is being seized; another person whose rights or legitimate interests are restricted in the course of the pre-trial investigation; a person in respect of whom extradition and his / her representative is extradited. Therefore, these participants are deprived of the opportunity to seek procedural actions that do not comply with general principles of criminal proceedings.

© Drozd Valentyna, 2019

DOI (Article): <https://doi.org/10.36486/np.2019.3.10>

Issue 3(45) 2019

<http://naukaipravohorona.com/>

Attention is drawn to the lack of prescriptions of item 7 of Art. 303 (1) of the Criminal Procedural Code of Ukraine, which provides the opportunity to appeal only the decision of the investigator, prosecutor to refuse to satisfy the request for investigative activities, undercover investigative activities. At the same time, the legislator limited the right to appeal the refusal to carry out other procedural actions, which were requested by the respective participant within the limits of Art. 220 CPC of Ukraine.

On the basis of the conducted research, it is proposed to amend accordingly Article 220 and Article 303 (1) of the Criminal Procedural Code of Ukraine.

Keywords: petition, pre-trial investigation, criminal proceedings, classification of petitions, investigator, prosecutor, Criminal Procedural Code of Ukraine.

Отримано 28.08.2019

Кулик Олександр Георгійович,
доктор юридичних наук, старший науковий співробітник, завідувач науково-
дослідної лабораторії ДНДІ МВС України,
м. Київ, Україна
ORCID ID 0000-0002-5172-8996

ОСНОВНІ ТЕНДЕНЦІЇ ПОЛІТИКИ ПРИЗНАЧЕННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПОКАРАНЬ В УКРАЇНІ

Робота присвячена аналізу практики призначення засудженим особам кримінальних покарань різних видів, а також їх звільнення від покарання та його відбування за період 2004–2018 рр. Зокрема, розглянуто структуру засуджених до відбування покарання осіб за видом призначеного їм основного покарання. Охарактеризовано динаміку числа осіб, засуджених до видів кримінальних покарань, які призначаються судами найчастіше – позбавлення волі на певний строк, штраф, арешт, громадські роботи, обмеження волі. Зроблено висновок щодо безсумнівної необхідності подальшого моніторингу практики застосування кримінальних покарань, більш глибокого дослідження її як суттєвого фактора впливу на криміногенну ситуацію в країні.

Ключові слова: кримінальне покарання, вид кримінального покарання, політика призначення кримінальних покарань, основні та додаткові кримінальні покарання, позбавлення волі, штраф, арешт, громадські роботи, звільнення від покарання, звільнення від відбування покарання з випробуванням.

Одним із важливих напрямів політики протидії злочинності в державі є призначення кримінальних покарань особам, засудженим за вчинення злочинів. Це завершальний етап діяльності системи кримінального судочинства країни, на якому значною мірою визначається її ефективність. Своєчасне і неухильне накладення на всіх осіб, що вчинили злочини, кримінальних покарань, які відповідають суспільній небезпечності діянь, здійснює потужний превентивний вплив і на суспільство в цілому, і на самого злочинця зокрема. Навпаки, призначення покарань, які не є адекватними тяжкості вчинених злочинів, значні затримки судового розгляду кримінальних проваджень, необґрунтовані звільнення злочинців від відбування покарання сприяють формуванню у них відчуття безкарності, уявлення щодо можливості й в подальшому вчиняти такі дії, а в суспільстві зростають відчуття відсутності законності та справедливості, уявлення про неспроможність держави забезпечити правопорядок і безпеку людей. Давно встановлено, що в країнах із низьким рівнем злочинності вагомим фактором такого стану речей є жорсткий соціально-правовий контроль за злочинністю, в тому числі – судовий [1].

В Україні до цього часу проблема призначення кримінальних покарань за вчинення злочинів та його вплив на кримінальну ситуацію в країні не привернула

належну увагу кримінологів. Можна лише вказати на відповідні розділи в наших роботах, присвячених аналізу стану злочинності в Україні та факторам, які його зумовлюють [2, с. 161–202; 3, с. 291–332] та окремі статті [4]. Проте практика призначення засудженим особам кримінальних покарань різних видів, а також їх звільнення від відбування покарання є одним із головних напрямів кримінально-правової політики держави і вагомим фактором впливу на кримінальну ситуацію в країні.

Статтю підготовлено на основі аналізу даних, які містяться у формі статистичної звітності Державної судової адміністрації України № 6[5]. У роботі проаналізовано структуру осіб, засуджених до відбування покарання, за видом призначеного їм основного та додаткового покарання; динамічні зміни, які в ній відбулися упродовж 2004–2018 рр.; охарактеризовано практику призначення позбавлення волі, встановлено, на які строки цей вид покарання призначається частіше; визначені сучасні підходи судів до звільнення засуджених осіб від відбування покарання.

Для забезпечення належного розуміння аналітичних даних, їх інтерпретації вченими та практичними працівниками правоохоронних органів під час аналізу використовувалися лише прості методи описової статистики – зведення, групування статистичних даних, їх графічного зображення; розрахування абсолютних, величин, відносних показників динаміки (темпів приросту) та структури (частки).

Розподіл засуджених осіб за видом призначеного їм основного та додаткового покарання. Основним видом кримінального покарання в Україні протягом аналізованого періоду було позбавлення волі на певний строк (рис. 1).

Рис. 1. Динаміка кількості осіб, засуджених до позбавлення волі на певний строк в Україні у 2004–2018 рр.

Кількість засуджених до цього покарання у 2004–2008 рр. інтенсивно зменшувалася. У 2004 р. його було призначено 54212 особам, у 2008 р. – 32895, тобто у 1,6 рази менше, у наступні три роки мало місце зростання чисельності

таких осіб на 34,4 %, і у 2011 р. вона дорівнювала 44201. В останні роки аналітичного періоду кількість осіб, засуджених до позбавлення волі на певний строк, знову зменшувалась, особливо суттєво у 2013 та 2014 рр. (–29,0 % та –31,5 % відповідно). У 2016 р. кількість засуджених до цього виду покарання дорівнювала 16140, у наступному році вона залишилася такою ж, а у 2018 р. знову зменшилася і становила 13765, що у 3,9 рази менше, ніж у першому році аналізованого періоду, і у 3,2 рази менше, ніж у 2011 р. – році останнього зростання зазначеного показника.

Така динаміка обумовила суттєве зменшення частки зазначених осіб серед всіх засуджених до покарання. У 2004 р. вона складала 69,4 %, у 2008 р. зменшилася до 47,7 %, у 2011 р. дещо збільшилася і становила 49,8 %, а у наступні роки майже щороку скорочувалася і у 2018 р. дорівнювала 32,9 %. Таким чином, протягом аналізованого періоду відсоток осіб, яких було засуджено до позбавлення волі на певні строки, серед всіх засуджених до покарання, зменшився більш ніж у два рази.

Головною характеристикою позбавлення волі є строк, на який воно признається. Його тривалість визначає рівень тяжкості цього покарання. Відповідно дуже важливою характеристикою практики призначення цього виду кримінального покарання є співвідношення осіб, засуджених до різних строків позбавлення волі.

У статистичній звітності виділяється 7 інтервалів строків, на які признається позбавлення волі: до 1 року включно, від 1 до 2 років, від 2 до 3 років, від 3 до 5 років, від 5 до 10 років, від 10 до 15 років та від 15 до 25 років.

Рис. 2. Динаміка кількості осіб, засуджених до позбавлення волі на певні строки в Україні у 2004–2018 рр.

Як бачимо на рисунку 2, чисельність всіх груп осіб, засуджених до певних строків позбавлення волі, зменшувалася. Різними були тільки темпи зменшення. Кількість осіб, яких було засуджено до позбавлення волі на строк до 1 року, у 2004 р. дорівнювала 3341. У 2005–2007 рр. число засуджених на цей строк постійно скорочувалося і склало на кінець трирічного відтинку часу 2278. У наступні 5

років відбувалося постійне збільшення кількості засуджених цієї категорії, в результаті якого у 2012 р. воно досягло 4206 (у 1,8 рази більше, ніж у 2007 р.). В останні роки аналізованого періоду на фоні зменшення загальної кількості засуджених скоротилась і кількість осіб, яких було засуджено до позбавлення волі на цей строк. У 2017 р. цей показник зменшився у 3,3 рази, якщо порівняти з 2012 р., та дорівнював 1278. У 2018 р. кількість осіб, яких було засуджено до позбавлення волі на цей строк, зменшилося відразу в 1,8 рази і дорівнювала 700. Слід відзначити, що найбільше зменшення кількості осіб цієї категорії відбулося у 2013 (–36,2 %), 2014 (–33,7 %), 2016 (–18,1 %) та 2018 (–45,2 %) роках.

Частка таких осіб серед всіх, кому було призначено цей вид покарання, у 2004 р. становила 6,2 %, до 2012 р. вона переважно зростала і дорівнювала у цьому році 9,8 %, а в останні роки цей показник постійно зменшувався і у 2018 р. дорівнював 5,1 %. Можна констатувати, що на сьогодні суди фактично відмовилися від призначення позбавлення волі на такий короткий термін.

Чисельність осіб, засуджених до позбавлення волі на строк від 1 до 2 років, змінювалась за аналізований період аналогічно. У 2004 р. вона дорівнювала 7387, протягом наступних двох років знизилася до 5178, а у 2007–2012 рр. – зросла до 7575 (у 1,5 рази більше, ніж у 2006 р.). В останні роки періоду, що аналізується, кількість осіб цієї категорії скоротилась у 4,6 рази та у 2018 р. дорівнювала 1639. Кількість осіб, засуджених до позбавлення волі на цей строк, також, як і осіб попередньої категорії, істотно скоротилася в ті ж роки (2013 р.: –33,5 %, 2014 р.: –36,1 %, 2016 р.: –23,1 %, 2018 р.: –34,4 %).

Частка осіб, засуджених до позбавлення волі на строк від 1 до 2 років, серед усіх засуджених до позбавлення волі на певний строк, протягом розглядуваного періоду не зазнавала надто значних змін. У 2004–2007 рр. вона складала в середньому 13,5 %, у 2008–2012 рр. зросла до 17,6 %, до 2017 р. включно коливалася на рівні 16 %, а у 2018 р. зменшилася до 11,9 %.

Тенденція зменшення чисельності засуджених, яким було призначено позбавлення волі на строк від 2 до 3 років, на відміну від двох попередніх категорій засуджених до цього покарання, тривала дещо довше – до 2008 р. За ці роки їх кількість зменшилась із 13020 до 7021, тобто у 1,9 рази. У 2009–2011 рр. цей показник збільшився на 60,3 % і дорівнював 11256. У наступні роки він зменшився у 3,7 рази (особливо суттєво у 2013 р.: –35,6 %, 2014 р.: –29,9 %, 2016 р.: –19,2 %, 2018 р.: –25,2 %) та у 2018 р. – 3082 особи. Частка таких осіб серед всіх засуджених до позбавлення волі на певний строк протягом 2005–2007 рр. зменшилась з 24,0 % до 19,6 %, потім зросла до 25,5 % у 2011 та 2012 рр., у наступні роки знаходилася приблизно на цьому рівні, а у 2018 р. зменшилася до 22,4 %.

Найчастіше позбавлення волі призначалося на строк від 3 до 5 років включно. Кількість осіб, яким було призначене покарання на цей строк, у 2004–2008 рр. знизилася з 19993 до 11279 (у 1,8 рази). У наступні три роки число засуджених до позбавлення волі цієї групи збільшилося на 33,0 % і у 2011 р. дорівнювало 14997. У подальшому переважала тенденція до зниження числа таких осіб, але воно було значним лише у 2013–2014 рр. (–27,0 % та –28,7 % відповідно). У 2015–2017 рр. це зниження було не таким суттєвим, а у 2018 р. кількість таких осіб взагалі зросла на 4,5 % і склала 6127. Частка осіб, засуджених до позбавлення

волі на строк від 3 до 5 років, була найвищою серед всіх засуджених до цього виду покарання. У 2004–2007 рр. вона знаходилась на рівні 37–38 %, у наступні роки коливалася не значно та складала в середньому 34,7 %, а у 2018 р. зросла до 44,5 %.

Динаміка кількості осіб, засуджених до позбавлення волі на строк від 5 до 10 років включно, була в цілому схожою з динамікою засуджених до менших строків позбавлення волі, але мала й певні відмінності. У 2004 р. кількість таких осіб становила 9553, у наступні 4 роки вона знизилась у 1,7 рази та у 2008 р. дорівнювала 5609. У 2009–2010 рр. чисельність цих осіб зросла на 9,3 % і склала 6168. В останні роки вона постійно знижувалась, у результаті чого у 2018 р. до позбавлення волі на зазначений строк було засуджено 2040 осіб, що у 3 рази менше, ніж у 2011 р. Частка таких осіб серед усіх, засуджених до позбавлення волі на певний строк, у 2004 р. складала 17,6 %, у наступні 3 роки – зросла до 20,0 %, у 2008–2012 рр. – знизилася до 12,8 %, у 2013–2014 рр. – перебувала на рівні 15–16 %, у 2015–2017 рр. становила 13–14 %, а у 2018 р. – 14,8 %.

Специфічною була динаміка кількості засуджених до найбільш великих строків позбавлення волі. Оскільки відповідні абсолютні дані є відносно незначними, їх динаміка характеризувалася нестабільністю тенденції, більш частими і значними коливаннями показників.

Істотно змінилася чисельність осіб, засуджених до позбавлення волі на строк від 10 до 15 років включно. У 2004 р. вона дорівнювала 904, у наступні два роки перебувала на цьому ж рівні, а у 2007 р. зросла відразу на 31,1 % і склала 1142. У наступні роки кількість осіб, яким було призначено це покарання, постійно скорочувалася, особливо помітно це у 2008 (–29,2 %), 2011 (–35,3 %), 2014 (–32,4 %) та 2018 (–32,2 %) роках. У 2018 р. було зафіксовано лише 175 осіб, покараних таким чином, що у 6,5 рази менше, ніж у 2007 р. Частка осіб цієї категорії серед усіх, засуджених до позбавлення волі на певний строк, була протягом аналізованого періоду незначною і коливалась у межах від 1,2 % до 3,0 %, а у 2018 р. склала 1,3 %.

Позбавлення волі на строк від 15 до 25 років призначалося дуже рідко. Всього за 2004–2018 рр. таке покарання отримало 73 особи, тобто в середньому близько 5 на рік. Характерно, що у 2009–2010 рр., у 2014–2015 рр. та 2017 р. до такого покарання не було засуджено жодної особи. Відсоток таких осіб серед усіх, засуджених до позбавлення волі, був у край низьким.

Слід наголосити, що довічне позбавлення волі застосовувалося значно частіше, ніж позбавлення волі строком на 15–25 років. Протягом 2004–2018 рр. воно було призначено 849 особам. З року в рік кількість осіб, засуджених до довічного позбавлення волі, істотно коливалася. У 2004 р. вона складала 22, а у 2007 р. збільшилася до 115 осіб. У наступному році цей показник зменшився до 70, а у 2010 р. – зріс до 101. У 2011–2015 рр. таке покарання призначалося у середньому щороку 44 особам, а в останні три роки аналізованого періоду таких осіб кожного року було трохи більше 20.

Розглянемо показники середніх часток осіб, яким протягом зазначеного періоду призначалося основне покарання у вигляді позбавлення волі на певні строки.

Рис. 3. Розподіл осіб, засуджених до різних строків позбавлення волі, за середньою часткою серед усіх засуджених до цього виду покарання в Україні у 2004 та 2018 рр.

Як видно з рисунка 3, розподіл засуджених до різних строків позбавлення волі має асиметричний характер, тобто відхиляється від нормального. Спостерігається лівостороння скошеність, яка відображає переважання серед засуджених до цього виду покарання осіб, яким були призначені невеликі строки позбавлення волі. В середньому протягом аналізованого періоду на строк до 3-х років засуджувалось 46,1 % усіх, хто був позбавлений волі. Найчастіше застосовувалось позбавлення волі на строк від 3-х до 5-ти років (у середньому щодо 36,2 % усіх засуджених до позбавлення волі). Відповідний показник утворює вершину діаграми. Середня частка осіб, яким позбавлення волі призначалось на тривалі строки, була протягом аналізованого періоду значно нижчою, ніж частка тих, кому це покарання було призначене на короткі терміни (від 5 до 10 років – 15,9 %, від 10 до 25 років – 1,8 %).

© Kulyk Oleksandr, 2019

Ці дані підтверджують наявність тенденції до лібералізації політики призначення кримінальних покарань в країні, зокрема шляхом більш частого застосування позбавлення волі на незначні строки.

Наступним за частотою призначення, особливо в останні роки, є такий вид основного покарання, як штраф. У динаміці кількості осіб, засуджених до штрафу, переважала тенденція зростання (рис. 4). Особливо інтенсивним воно було у 2005–2008 рр. За ці роки кількість осіб, засуджених до зазначеного виду покарання, збільшилась з 11393 до 21964, тобто майже у 2 рази. У наступні 5 років цей показник коливався то в бік зменшення, то зростання. Найбільшим він був у 2010 р. – 25095. У 2014–2016 рр., згідно з загальною тенденцією зменшення кількості засуджених, число осіб, яким було призначене покарання у вигляді штрафу, знизилось до 16637 (–32,3 % порівняно з показником 2013 р.). Натомість в останні два роки розглядуваного періоду кількість осіб, засуджених до такого покарання, знову зросла до 18523 (+11,3 %) та 19857 (+7,2 %).

Рис. 4. Динаміка кількості осіб, засуджених до штрафу в Україні у 2004–2018 рр.

Протягом аналітичного періоду спостерігалася тенденція суттєвого зростання частки оштрафованих серед всіх засуджених до покарання. Якщо у 2004 р. вона складала 14,6 %, то у 2018 р. збільшилася до 47,5 %. Тобто в останні три роки до штрафу було засуджено більшу кількість осіб, ніж до позбавлення волі на певний строк.

Суттєве збільшення частки осіб, засуджених до штрафу, дає підстави припустити, що в межах тенденції до лібералізації політики призначення кримінальних покарань, подальшого розвитку ринкових відносин у країні штрафи будуть застосовуватися судами ще частіше.

Протягом аналізованого періоду суди також все активніше призначали засудженим такі види покарання, як громадські роботи та арешт.

Рис. 5. Динаміка кількості осіб, засуджених до громадських робіт в Україні у 2004–2018 рр.

Особливо суттєво збільшувалась частка осіб, яких було засуджено до громадських робіт. У 2004 р. таке покарання отримали 3424 особи, а у 2005–2012 рр. їх чисельність постійно зростала і склала на кінець цього відтинку часу 15001, тобто у 4,4 рази більше, ніж показник за 2004 р. (рис. 5). У наступні роки зменшувалася загальна кількість засуджених до відбування покарання і відповідно чисельність тих, кому призначалися громадські роботи. За шість років цей показник зменшився у 3,4 рази і становив у 2018 р. 4387. Частка засуджених до громадських робіт серед усіх засуджених до покарання протягом 2005–2014 рр. зростає з 4,4 % до 18,0 %, а в останні чотири роки зменшувалася і у 2018 р. дорівнювала 10,5 %.

Динаміка числа засуджених осіб, до яких було застосовано арешт, дещо відрізнялась від динаміки засуджених до попередньої міри покарання, хоча тенденція до зростання частоти її призначення протягом аналізованого періоду також була чітко вираженою (рис. 6).

Рис. 6. Динаміка кількості осіб, засуджених до арешту, обмеження волі та виправних робіт в Україні в 2004–2018 рр.

Кількість засуджених цієї категорії протягом 2004–2007 рр. знаходилася на рівні близько 2 тис. осіб. Суттєве зростання цього показника почалося у 2008 р. і продовжувалося до 2012 р. За ці роки чисельність засуджених до арешту збільшилась у 3,2 рази, якщо порівнювати з показником 2007 р., і становила в останньому році цього відтинку часу 6495. Протягом 2013–2018 рр. вона через зазначену вище причину постійно знижувалася і у 2018 р. склала 2584, що у 2,5 рази менше, ніж у 2012 р. Частка осіб, засуджених до арешту, збільшилась з 2,7 % у 2004 р. до 6,9 % у 2012 р. і в подальшому перебула близько цього ж рівня.

Характер динаміки осіб, засуджених до двох зазначених видів покарання, також свідчить переорієнтацію суддів на більш активне застосування покарань, не пов'язаних із позбавленням волі.

Протилежна тенденція була характерна для такого виду покарання, як обмеження волі. Протягом 2004–2010 рр. кількість осіб, яким було призначено це покарання, була відносно стабільною і в середньому за рік складала 3625. У 2011–2012 рр. цей показник трохи зріс (+24 %) і становив у кінці цього відтинку часу 4640 осіб. В останні шість років кількість засуджених до покарання цього виду відповідно до загальної тенденції зменшувалася та у 2018 р. дорівнювала 909. Відсоток зазначених осіб серед усіх засуджених до відбування покарання у 2004 р. складав 4,9 %, у 2007–2008 рр. досяг значення 5,5 %, а в наступні роки переважно зменшувався й у 2018 р. склав 2,2 %. Можна припустити, що зменшення випадків застосування судами цього виду покарання зумовлено двома факторами. По-перше, воно по суті є надто близьким до позбавлення волі, і його застосування суперечить тенденції до гуманізації карної політики держави. По-друге, цей вид кримінального покарання передбачає обов'язкове залученням засудженого до праці, а в сучасних соціально-економічних умовах організація робочих місць для засуджених осіб є доволі проблематичною.

Динаміка числа засуджених до виправних робіт суттєво відрізнялася від динаміки кількості осіб, яким призначалися покарання інших видів. Кількість осіб, яких було засуджено до цього покарання, протягом всього періоду аналізу суттєво зменшувалася. Вона скоротилася з 2828 у 2004 р. до 88 у 2018 р., тобто у 32,1 рази. Відповідно частка осіб, підданих цьому покаранню, серед усіх засуджених до покарання знизилася з 3,6 % до 0,2 %. Що стосується структури засуджених до виправних робіт за строком, на який вони призначені, то протягом 2004–2007¹ рр. вона практично не змінювалася. У середньому 64,3 % осіб було засуджено до виправних робіт на строк до 1 року, а 35,8 % – на строк від 1 року до 2 років включно. Таке масштабне скорочення свідчить про відмову судів від широкого застосування цього виду покарання у нових соціально-економічних умовах, коли більшість осіб, які вчинили злочини, не працюють.

Інші види основного покарання протягом аналізованого періоду призначалися судами значно рідше, тому ми розглянемо лише основні тенденції практики їхнього застосування.

Динаміка числа засуджених до позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю як основного покарання була схожою з динамікою

¹ *Примітка.* З 2008 р. дані щодо кількості засуджених до виправних робіт на різні строки у державній статистичній звітності не відображалися.

засуджених до інших видів основного покарання, які за нових соціально-економічних умов втратили своє значення. Число осіб, засуджених до цього покарання, протягом 2004–2016 рр. зменшилося з 56 до 4. У 2017–2018 рр. до цього виду покарання не було засуджено жодного злочинця.

По суті суди перестали застосовувати позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю в якості основного покарання, у зв'язку з чим положення ч. 3 ст. 52 КК України щодо можливості застосування цього виду покарання як основного втрачає сенс.

Кількість осіб, до яких протягом аналізованого періоду застосовувалися такі специфічні види покарання, як службове обмеження для військовослужбовців та тримання у дисциплінарному батальйоні, була протягом 2004–2014 рр. незначною. Число осіб, яким було призначене перше з них, постійно коливалося від 118 до 37, а других – знизилося з 124 до 9. У 2015 р. на тлі масштабних військових дій на Сході країни, призову на військову службу значної кількості осіб відбулося зростання військових злочинів і відповідно числа осіб, яким призначалися ці види кримінального покарання. Натомість уже з наступного року відновилося тенденція скорочення чисельності таких засуджених. Так, кількість випадків призначення службового обмеження для військовослужбовців у 2015 р. становила 247 (у 2,6 рази більше, ніж у попередньому році), а у наступні три роки поступово скорочувалася і у 2018 р. становила 42 особи. Аналогічна динаміка була характерна для кількості осіб, засуджених до тримання у дисциплінарному батальйоні: 2015 р. – зростання до 93 (у 10,3 рази як порівняти з показником попереднього року), 2016 р. – така ж кількість осіб цієї категорії, 2017–2018 рр. – зменшення до 29 засуджених.

Важливою характеристикою практики призначення кримінальних покарань є частота використання такого кримінально-правового інституту, як призначення більш м'якого покарання, ніж передбачено законом (ст. 69 КК України). Динаміка засуджених у 2004–2016 рр., щодо яких було призначено більш м'яке покарання, ніж передбачено законом, представлена на рисунку 7.

Рис. 7. Динаміка кількості осіб, яким було призначено більш м'яке покарання, ніж передбачено законом, в Україні у 2004–2018 рр.

Протягом майже всього аналізованого періоду спостерігалася тенденція до зменшення числа таких осіб. Їх кількість скоротилася з 19468 до 3114, тобто у 6,3 рази. Відповідно їхня частка серед усіх осіб, засуджених до відбування покарання, зменшилася з 24,9 % до 7,1 %.

Відповідно до ч. 2, 3 ст. 52 КК України в якості додаткових покарань призначаються конфіскація майна, позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу, штраф та позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю.

Основним видом додаткового покарання в Україні протягом більшої частини розглядуваного періоду була конфіскація майна. Динаміка кількості осіб, яким було призначене зазначене покарання, мала протягом періоду аналізу характер, схожий динамікою чисельності всіх засуджених (рис. 8). У 2004–2007 рр. цей показник перебував приблизно на одному рівні та становив в середньому 5511 осіб. Після суттєвого зниження у 2008 р. до 4401 у наступні 3 роки він зростав та в 2011 р. становив 6075. У 2012–2016 рр. число осіб, яким було призначено в якості додаткового покарання конфіскацію майна, зменшилося до 1424, що в 4 рази менше, ніж у 2004 р. Частка цих осіб серед всіх засуджених до покарання у 2005–2007 рр. зростає з 7,4 % до 8,7 %, а в наступні роки аналізованого періоду знизилася до 3,2 %.

Рис. 8. Динаміка кількості осіб, яких було засуджено до конфіскації майна та позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю в Україні у 2004–2018 рр.

Середня частка тих, хто в якості додаткового покарання був позбавлений права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, серед усіх покараних, становила за розглядуваний період 5 %. Для динаміки числа таких осіб були характерними аналогічні тенденції, що і для попереднього виду додаткового покарання. У 2004 р. розглядуваний показник дорівнював 3389. Протягом наступних 2 років чисельність осіб цієї категорії знизилася до 2950. У 2007–2011 рр. вона зростає до 5111, а в останні роки зменшилася до 1876. Слід звернути увагу, що після 2013 р. зазначена міра додаткового покарання стала застосовуватися частіше,

ніж конфіскація майна. Протягом періоду аналізу частка засуджених до позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю від усіх засуджених до відбування покарання коливалася в межах від 4 % до 6 %. В останньому році аналізованого періоду вона склала 4,3 %.

Два інші види додаткового покарання – штраф та позбавлення військового спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу – призначалися у 2004–2018 рр. дуже рідко. Всього за ці 15 років до штрафу як додаткового покарання було засуджено 2507 осіб, а до позбавлення військового спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу – 1929, тобто щороку у середньому 167 та 129 осіб відповідно. В останні 5 років їх кількість, як і всіх засуджених, майже постійно скорочувалась та у 2018 р. дорівнювала 61 та 28. Частки осіб, яким були призначені ці покарання, від усіх засуджених до покарання природно були незначними і становили у середньому по 0,2 %.

Практика звільнення засуджених осіб від відбування покарання. Значну частину засуджених осіб суди звільняли від покарання. Протягом 2005–2009 рр. їх чисельність скоротилася з 126719 до 72218 (–43,0 %) (рис. 9). Далі протягом трьох років цей показник збільшився до 80767 (+11,8 %), потім зменшився до 65642 (–18,7 %), а у 2012 р. знову збільшився (69058, +5,2 %). У наступні чотири роки кількість засуджених осіб, звільнених від покарання, постійно скорочувалася і склала у 2016 р. 32192 (у 2,1 рази менше, ніж у 2012 р.). У 2017 та 2018 рр. цей показник суттєво не змінювався (+1,3 % та –2,3 % відповідно). Оцінюючи цю динаміку, слід врахувати, що скорочення числа засуджених осіб, звільнених від покарання, відбувалося на фоні значного зменшення кількості всіх осіб, яких було засуджено за вчинення злочинів.

Показовими є зміни частки осіб цієї категорії серед усіх осіб, яких було засуджено. У 2004 р. вони складали 61,9 % всіх засуджених (найвищий показник за період) і у наступні два роки також перевищували 60 %. У 2007–2008 рр. від покарання було звільнено більше половини засуджених (57,2 % та 53,1 % відповідно). У наступні три роки частка таких осіб скоротилася до 42,5 % і в подальшому коливалася в межах 40–44 %.

Рис. 9. Динаміка кількості засуджених осіб, яких було звільнено від покарання в Україні у 2004–2018 рр.

У середньому 96 % всіх звільнених від покарання складали особи, звільнені з випробуванням. Чисельність таких осіб у 2004 р. становила 122864 (рис. 10), а в наступні роки майже постійно скорочувалася і у 2018 р. становила 28096 осіб, що у 4,4 рази менше, ніж на початку розглядуваного періоду.

Рис. 10. Динаміка осіб, яких було звільнено від покарання з випробуванням в Україні у 2004–2018 рр.

Звільнення від покарання внаслідок акта амністії та з інших підстав застосовувалося в Україні набагато рідше (рис. 11).

Рис. 11. Динаміка осіб, яких було звільнено від покарання внаслідок акта амністії та з інших підстав в Україні у 2004–2018 рр.

Кількість осіб, звільнених від покарання внаслідок акта амністії, дуже суттєво коливалась. Найбільшою вона була у 2004 р. – 2914, 2005 р. – 3710, 2007 р. –

2244, 2014 р. – 4460 осіб та 2018 р. – 3435. Слід звернути увагу, що на відміну від усіх попередніх років розглядуваного періоду, коли повністю збігалися динаміки числа осіб, щодо яких внаслідок акта амністії було закрито кримінальні провадження, та тих, що були засуджені, але завдяки йому звільнені від покарання, у 2014 р. кількість перших зменшилась у 1,6 рази, а других – зросла майже у 40 разів і суттєво їх перевищила (рис. 12). У 2015–2018 рр. така тенденція продовжилася, і внаслідок амністії суди частіше засуджували злочинців зі звільненням від покарання, ніж закривали щодо них кримінальні провадження.

Число засуджених, яких було звільнено від покарання з інших підстав протягом 2005–2008 рр. знизилось з 941 до 525, а в наступні роки залишалось близько одного рівня та в середньому становило 486.

Рис. 12. Зіставлення кількості осіб, справи щодо яких було закрито у зв'язку з амністією, та засуджених осіб, звільнених від покарання внаслідок акта амністії у 2004–2018 рр.

Здійснений аналіз дає підстави для таких висновків:

1. Позбавлення волі було найпоширенішим видом основного покарання в Україні протягом більшої частини аналізованого періоду. Воно призначалось у середньому 47,5 % осіб, засуджених до покарання. Натомість частота застосування цього виду покарання постійно знижувалася. Таке значне скорочення осіб, засуджених до позбавлення волі, є одним із головних напрямів політики призначення кримінальних покарань в Україні.

2. Розподіл осіб, засуджених до позбавлення волі, за строком, на який воно було призначене, виглядав за аналізований період так: від 3 до 5 років – у середньому 36,2 %; від 2 до 3 років – 23,3 %; від 5 до 10 років – 15,9 %; від 1 до 2 років – 15,2 %; до 1 року включно – 7,6 %; від 10 до 15 років – 1,8 %. Таким чином, у середньому майже половина таких осіб засуджувалася до позбавлення волі на строк до 3-х років.

3. Динаміка чисельності всіх категорій осіб, засуджених до позбавлення волі на невеликі строки (до 5 років включно) була в цілому схожою. Слід звернути увагу на суттєве скорочення їх чисельності у 2013–2014 рр., що, ймовірно, було пов'язано зі зменшенням кількості матеріалів кримінального провадження відносно злочинів невеликої та середньої тяжкості, які надходили у ці роки до судів.

4. Перевищення кількості осіб, яким було призначено довічне позбавлення волі, над числом засуджених до 15–25 років позбавлення волі має, на нашу думку, розглядатися як відхилення у практиці призначення кримінальних покарань. Цей факт свідчить про те, що судді здебільшого не вважають покарання у вигляді позбавлення волі на вказаний строк ефективним по відношенню до осіб, які вчинили особливо тяжкі злочини. В таких випадках вони воліють застосовувати вищу на цей час міру покарання – довічне позбавлення волі. Можна припустити, що серед суддів залишається поширеною схема покарання за особливо тяжкі злочини, яка встановилася ще за радянських часів, і включає позбавлення волі на строк до 15 років або смертну кару. Сьогодні смертна кара замінюється довічним позбавленням волі.

5. Штраф був другим за частотою призначення видом основного покарання. Слід зазначити, що протягом аналізованого періоду частка штрафу серед усіх мір покарання збільшилася у 3,3 рази, і у 2016–2018 рр. суди призначали його частіше, ніж позбавлення волі. Таким чином, штраф стає одним із найбільш ефективних видів покарання в ринковому суспільстві, оскільки така міра відповідає фундаментальним засадам, на яких воно будується. При цьому дуже важливе значення має розмір штрафу, його адекватність тяжкості вчиненого злочину. На жаль, у сучасній судовій статистиці дані щодо розміру присуджених штрафів відсутні, що не дозволяє оцінити цей важливий аспект практики застосування штрафів. На наше переконання, це є суттєвою прогалиною статистики судимості в Україні, яка має бути усунена.

6. Все частіше застосовувалися такі види основного покарання, як громадські роботи та арешт, які відповідають сучасним економічним та соціальним відносинам і, ймовірно, в перспективі будуть застосовуватись судами все активніше.

7. Конфіскація майна є головним видом додаткового покарання, яке застосовувалось у 2004–2018 рр. у середньому щодо 51,1 % осіб, засуджених до додаткового покарання. Слід зазначити, що ліберальна правова доктрина, яка утверджується в Україні, негативно ставиться до цього виду покарання, вбачаючи в ньому порушення фундаментальних основ права власності, що проявляється в тенденції до обмеження застосування конфіскації майна у судовій практиці.

8. Позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю в якості додаткового покарання застосовувалося протягом аналізованого періоду у середньому щодо 44,9 %. За умови істотного збільшення у зазначений період числа осіб, притягнутих до кримінальної відповідальності за розкрадання, господарські та посадові злочини, більшість яких вчиняються з використанням посадового або службового становища, слід визнати, що зазначений вид додаткового покарання застосовувався судами явно недостатньо.

Вкрай рідке засудження до штрафу в якості додаткового покарання свідчить, на нашу думку, про те, що суди за сучасних умов розглядають його передусім як вид ефективного основного покарання.

9. У середньому 48,8 % всіх засуджених осіб були звільнені від покарання. Абсолютна їх більшість отримували звільнення з випробуванням. Частка осіб, яких було звільнено від покарання внаслідок акта амністії, в різні роки суттєво коливалась.

10. Протягом зазначених років в Україні мала місце тенденція щодо зменшення рівня караності злочинців. У якості факторів, що зумовили цю тенденцію, можна вказати на зменшення звинувачувального ухилу, який в попередні роки панував у судовій практиці; прагнення суддів до гуманізації політики призначення кримінальних покарань; суттєве зниження рівня діяльності працівників слідчих та оперативних підрозділів національної поліції; соціально-економічні та організаційні труднощі, які мають місце у системі виконання кримінальних покарань і змушують суди обмежувати їх застосування; підвищення рівня судового та адвокатського контролю за якістю підготовки матеріалів кримінальних справ, що призводить до неприйняття значної їх кількості до розгляду.

Не слід поспішати негативно оцінювати тенденцію послаблення кримінальної репресії в Україні. По-перше, така тенденція має загальносвітовий характер, тобто є характерною для більшості країн, зокрема європейських. Очевидно, обраний Україною напрям розвитку в бік наближення до європейських стандартів кримінально-правової політики передбачає дотримання зазначеної тенденції. По-друге, гуманізація політики призначення кримінальних покарань – це тривалий процес, результати якого можна об'єктивно оцінити тільки через доволі значний проміжок часу. Безсумнівною є необхідність подальшого моніторингу практики застосування кримінальних покарань, більш глибокого дослідження її як суттєвого фактору впливу на криміногенну ситуацію в країні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Freda Adler*. Nations Not Obsessed With Crime (Publications of the comparative criminal law project). Littleton/Colorado. Fred B. Rothman, 1983.
2. *Кулик О.Г.* Злочинність в Україні: тенденції, закономірності, методи пізнання: монографія. Київ: Юрінком Інтер, 2011. 288 с.
3. *Кулик О.Г., Наумова І.В., Бова А.А.* Злочинність в Україні: фактори, тенденції, протидія (2002–2014 рр.): монографія. Київ: ДНДІ МВС України, 2015. 364 с.
4. *Кулик О.Г., Наумова І.В.* Засудження та покарання осіб, що вчинили злочини в Україні: сучасні тенденції. Наука і правоохорона. 2017. № 3. С. 118–125.
5. Звіт про осіб, притягнутих до кримінальної відповідальності, та види кримінального покарання. Форма № 6 (річна): затверджено наказом Державної судової адміністрації України від 23.06.2018 № 325 за погодженням з Державною службою статистики України.

REFERENCES

1. *Freda Adler*. (1983). Nations Not Obsessed With Crime (Publications of the comparative criminal law project). Littleton/Colorado. Fred B. Rothman [in English].
2. *Kulyk O.H.* (2011). Zlochynnist v Ukraini: tendentsii, zakonomirnosti, metody piznannia: monohrafiia. "Crime in Ukraine: Trends, Patterns, Cognition Methods": A Monograph Kyiv: Yurinkom Inter. 288 p. [in Ukrainian].
3. *Kulyk O.H., Naumova I.V., Bova A.A.* (2015). Zlochynnist v Ukraini: faktory, tendentsii, protyidiia (2002–2014 rr.): monohrafiia. "Crime in Ukraine: Factors, Trends, Counteraction (2002–2014)": Monograph. Kyiv: DNDI MVS Ukrainy. 364 p. [in Ukrainian].
4. *Kulyk O.H., Naumova I.V.* (2017). Zasudzhennia ta pokarannia osib, shcho vchynyly zlochyny v Ukraini: suchasni tendentsii. "Condemnation and punishment of perpetrators of crimes in Ukraine: current trends". Nauka i pravookhorona. No. 3. P. 118–125 [in Ukrainian].
5. Zvit pro osib, prytyahnutykh do kryminalnoi vidpovidalnosti, ta vydy kryminalnoho pokarannia. Forma № 6 (richna). Zatverdzheno nakazom Derzhavnoi sudovoi administratsii Ukrainy vid 23.06.2018

© Kulyk Oleksandr, 2019

№ 325 за погодженням з Derzhavnoiu sluzhboiu statystyky Ukrainy. “Report on criminal charges and types of criminal penalties”. Form No. 6 (annual). Approved by the Order of the State Judicial Administration of Ukraine dated 23.06.2018 No. 325 in agreement with the State Statistics Service of Ukraine [in Ukrainian].

UDC 343.97

Kulyk Oleksandr,
Doctor of Juridical Sciences, Senior Researcher,
Head of the Research Laboratory, State Research
Institute MIA Ukraine, Kyiv, Ukraine,
ORCID ID 0000-0002-5172-8996

KEY TRENDS OF POLICY ASSIGNING OF CRIMINAL PENALTIES IN UKRAINE

The work is devoted to the analysis of the practice of determine criminal punishment of various types to convicts, as well as their release from punishment for the period 2004–2018. In particular, the structure of persons sentenced to criminal punishment by the type of basic punishment assigned to them was examined. The dynamics of the number of persons sentenced to types of criminal punishments appointed by the courts is most often described – imprisonment for a fixed term, fine, arrest, public works, restriction of liberty. The structure of persons sentenced to d imprisonment for a fixed term is disclosed according to the term for which it is appointed, and the changes that occurred in it during the specified period.

The practice of sentencing additional punishments by the courts – confiscation of property; deprivation of military, special rank, rank or qualification class; a fine and deprivation of the right to occupy certain positions or engage in certain activities.

The widespread use by the courts the release of convicts from punishment has been established, the vast majority of which are persons released with probation. Significant fluctuations in the number of persons released from punishment due to amnesty, a small number of those who were released from punishment on other grounds, were noted.

It is determined that the main trend in the practice of assigning criminal punishments is its humanization. It manifests itself in a significant reduction in the number of persons sentenced to imprisonment for a fixed term, restriction of liberty; almost complete refusal to appoint correctional labor; the increase in the number of people sentenced to milder types of criminal punishment – fines, community service, arrest. Despite a slight decrease in recent years, the number of persons released with probation remains significant. It is concluded that it is currently impossible to accurately assess the impact of such trend on the criminal situation in Ukraine. This is a lengthy process and its consequences for the state of crime in the country can be assessed only after a certain time.

Keywords: criminal punishment, type of criminal punishment, criminal sentencing policy, basic and additional criminal punishments, imprisonment, fine, arrest, community service, release from punishment and serving it, release from punishment with probation.

Отримано 22.08.2019

© Kulyk Oleksandr, 2019

Мартиненко Олег Анатолійович,
доктор юридичних наук, професор,
провідний науковий співробітник,
ДНДІ МВС України,
м. Київ, Україна

ORCID ID 0000-0003-0468-051X

Блага Алла Борисівна,
доктор юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри, ЧНУ імені Петра Могили,
м. Миколаїв, Україна
ORCID ID 0000-0003-4112-6147

КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ДОМАШНЄ НАСИЛЬСТВО: ПЕРШІ ПІДСУМКИ ЗАСТОСУВАННЯ СТАТТІ 126-1 КРИМІНАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ

У статті висвітлені та проаналізовані основні результати роботи органів Національної поліції України із протидії домашньому насильству за період з січня до квітня 2019 року. Досліджена судова практика щодо притягнення кривдників до відповідальності за статтею 126-1 Кримінального кодексу України. Висловлені пропозиції щодо вдосконалення роботи Національної поліції України, прокуратури, судів у сфері протидії домашньому насильству.

Ключові слова: домашнє насильство, протидія злочинам, Національна поліція України, суд, кримінальна відповідальність.

Суттєвим досягненням вітчизняної юриспруденції в галузі забезпечення законних прав і свобод людини та громадянина можна вважати формування системи запобігання та протидії домашньому насильству. Дійсно, прийняття у 2017 році законів України “Про запобігання та протидію домашньому насильству” [1] та “Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України з метою реалізації положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами” [2] стало визначною подією, оскільки Україна таким чином підтвердила свою політичну волю на дотримання стандартів, закладених у міжнародних документах, зокрема, Конвенції ООН про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок (1979 р.) та Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами (2011 р.) (далі – Стамбульська конвенція). За період, який пройшов з моменту прийняття цих законів, здійснена значна робота щодо створення належної нормативно-правової бази у сфері запобігання та протидії домашньому насильству. Так, вже розроблені та прийняті низка постанов Кабінету Міністрів України [3–6] та наказів міністерств [7–12], спрямованих на реалізацію положень зазначених вище законів. Наразі у

процесі розроблення перебувають ще декілька підзаконних нормативно-правових актів.

Більше ніж річний досвід реалізації законодавчих норм щодо запобігання та протидії домашньому насильству підтвердив актуальність цієї проблеми. Так, за 12 місяців 2018 року підрозділами органів Національної поліції України було зареєстровано 115 473 заяви, повідомлення про вчинені правопорушення та інші пов'язані з ним події (що свідчить про розповсюдженість цього явища в українському суспільстві), за результатами розгляду яких було складено 99 531 адміністративний протокол та розпочато 2 628 кримінальних проваджень (що свідчить про ступінь його небезпечності).

Враховуючи, що домашнє насильство є багатоаспектним феноменом, його дослідженням займалися й продовжують займатися багато зарубіжних та вітчизняних науковців і правозахисників. Так, фундаментальні дослідження, у яких дискутуються питання щодо кримінального насильства, удосконалення практики державного й громадського впливу на домашнє насильство та захисту постраждалих, представлені працями Ю.М. Антоняна, Ю.В. Бауліна, А.А. Бови, В.В. Голіни, О.М. Джужі, О.О. Дудорова, Л. Келлі, О.В. Ковальнової, О.О. Кочемировської, В.М. Кудрявцева, Л.В. Сердюка, М.І. Хавронюка, Г.О. Христової, Д.А. Шестакова. Водночас слід зазначити, що проведені раніше розвідки потребують уточнення у зв'язку із реаліями сьогодення.

Як зазначають І.С. Луценко, Н.В. Федорович, Г.О. Христова, О.О. Кочемировська, Стамбульська конвенція вимагає від держав реформи кримінального та кримінального процесуального законодавства, що передбачає криміналізацію домашнього насильства, всіх форм сексуального насильства, а також примусового шлюбу, жіночої мутіляції, переслідування, примусової стерилізації чи примусового аборту, тяжких форм психологічного насильства (так званого психологічного контролю). Конвенція прямо вимагає застосування відповідальності за такі кримінальні правопорушення незалежно від характеру відносин між потерпілою особою та кривдником [13, с. 15].

11 січня 2019 року набули чинності зміни, внесені до кримінального законодавства, серед яких – доповнення Кримінального кодексу статтею 126-1 “Домашнє насильство”. У зв'язку із цим надзвичайно корисним і своєчасним слід вважати підготовлений О.О. Дудоровим та М.І. Хавронюком науково-практичний коментар цієї та інших новел Кримінального кодексу України (далі – КК України) [13]. За чотири місяці, які минули з моменту набрання цією нормою чинності, вже сформувалася певна практика її застосування. Відповідно, організація процесу запобігання та протидії домашньому насильству вимагає оновлення кримінологічної інформації щодо характеристики цього явища з урахуванням цієї практики.

Насамперед проаналізуємо показники щодо реагування уповноважених підрозділів органів Національної поліції України на заяви та повідомлення про вчинені правопорушення та інші події, пов'язані з домашнім насильством. Відповідно до наявних статистичних даних [14] за 4 місяці 2019 року органами НПУ зареєстровано 44 697 таких заяв та повідомлень. Кримінологічний зміст і значення зазначеного показника полягає в тому, що він свідчить, скільки осіб вважає, що стосовно них (або інших осіб) було вчинено протиправне діяння. Співвіднівши ці

дані з часом, за який вони були отримані, можемо дійти висновку, що в Україні щоденно реєструвались у середньому 373 заяви про домашнє насильство. Для порівняння нагадаємо, що у 2010 році щоденно реєструвались такі заяви від 430 осіб, у 2011 р. – вже від 446, у 2012 р. – лише від 425, а от у 2013 р. – від 476 осіб [15, с. 71]. Проте зниження цього показника у 2019 році не має бути підставою для заспокоєння, адже через здійснену Російською Федерацією анексію Автономної Республіки Крим та окупацію частини Донецької і Луганської областей до української статистики не включаються дані з цих територій.

Із усієї маси зареєстрованих заяв 44 162 були подані дорослими особами, ще 535 – дітьми. При цьому частка жінок серед дорослих заявників становила 78 %, а серед дітей – 60 %. За результатами розгляду заяв та повідомлень про домашнє насильство за 4 місяці 2019 року було складено 35 722 адміністративні протоколи про правопорушення, передбачені ст.173-2 КУпАП (що становить майже 80 % від загальної кількості заяв), за 2943 заявами (близько 7 %) рішення поки не прийняте. У 706 випадках (майже 2 %) були встановлені ознаки злочинів та розпочаті досудові розслідування, з яких за 576 кримінальними правопорушеннями особам вже вручене повідомлення про підозру, а 563 кримінальні провадження направлені до суду з обвинувальним актом [16].

Переважну більшість злочинів, пов'язаних із домашнім насильством, кримінальні провадження за якими були закінчені станом на кінець квітня 2019 року, становили умисні легкі тілесні ушкодження (271). Далі йдуть умисне тяжке тілесне ушкодження (34), побої і мордування (32), умисне вбивство (22), погроза вбивством та умисне середньої тяжкості тілесне ушкодження (по 15), необережне тяжке або середньої тяжкості тілесне ушкодження (6), умисне заподіяння тяжких тілесних ушкоджень у разі перевищення меж необхідної оборони та розбещення неповнолітніх (по 4), убивство через необережність та катування (по 3), незаконне позбавлення волі або викрадення людини та статеві зносини з особою, яка не досягла статевої зрілості (по 2) і по одній справі стосовно умисного вбивства при перевищенні меж необхідної оборони, торгівлі людьми або іншої незаконної угоди щодо передачі людини, насильницького задоволення статевої пристрасті неприродним способом, ввезення, виготовлення, збут і розповсюдження порнографічних предметів [14].

З'явилися й перші результати застосування спеціальних норм кримінального законодавства, спрямованих на протидію домашньому насильству. Так, обліковано вісім злочинів, передбачених статтею 390-1 КК України ("Невиконання обмежувальних заходів, обмежувальних приписів або непроходження програми для кривдників"), за трьома з яких провадження направлені до суду з обвинувальним актом [16]. Але окрему увагу ми приділимо практиці притягнення кривдників до кримінальної відповідальності за статтею 126-1 КК України ("Домашнє насильство").

За чотири місяці 2019 року за цією статтею було обліковано 163 злочини, у 59 з них особам вручене повідомлення про підозру, 51 кримінальне провадження направлено до суду з обвинувальним актом [16]. Здійснений нами аналіз усіх доступних у Єдиному державному реєстрі судових рішень матеріалів свідчить про те, що за вісьма кримінальними справами вже винесені обвинувальні вироби

суду, інші наразі перебувають у стані судового розгляду. Отже, спробуємо узагальнити вивчення цих вироків.

Географічно регіони, де були розглянуті ці справи, розподілились таким чином: Житомирська область – три вирoki, Миколаївська область – два вирoki, Львівська, Одеська, Закарпатська області – по одному вирoku суду.

Особа кривдників характеризується такими ознаками. За статтю усі обвинувачені – чоловіки, переважно із середньою спеціальною освітою (5 осіб; ще одна особа мала базову загальну середню освіту; щодо двох осіб така інформація відсутня). На момент вчинення злочину лише один із них мав постійну роботу, переважна ж більшість досліджених домашніх кривдників (6 осіб) не працювали і не навчались, хоча й були працездатними; стосовно ще однієї особи такого роду відомостей не було. Домінування цих категорій може свідчити про значимість трудової дезадаптації як фактора злочинної поведінки. Двоє з досліджених злочинців були одружені, ще двоє – розлучені, троє – неодружених. Щодо сімейного стану ще однієї особи інформації у вирoku не містилось. Для характеристики осіб, які вчинили злочинне домашнє насильство, важливе значення мають наявність (відсутність) попередніх судимостей. Згідно з вивченими матеріалами, п'ятеро винних засуджені були вперше, а троє хоча вже й мали попередній кримінальний досвід, проте на підставі статті 89 КК України вважались не судимими.

Демографічні та рольові чинники для постраждалих від домашнього насильства також мають важливе кримінологічне значення, адже досить часто є необхідною умовою вчинення злочину. Отже, в усіх досліджених нами вирках потерпілими були жінки, які доводились обвинуваченим: матір'ю (2 особи), дружиною (2 особи), колишньою дружиною (1 особа), співмешканкою (1 особа), опікуном (1 особа), сестрою (1 особа).

Відповідно до закону, кримінально караним домашнім насильством визнається “<...> умисне систематичне вчинення фізичного, психологічного або економічного насильства щодо подружжя чи колишнього подружжя або іншої особи, з якою винний перебуває (перебував) у сімейних або близьких відносинах, що призводить до фізичних або психологічних страждань, розладів здоров'я, втрати працездатності, емоційної залежності або погіршення якості життя потерпілої особи” [2]. Як зазначають О. О. Дудоров та М. І. Хавронюк, закінченим цей злочин вважається з моменту вчинення хоча б однієї із трьох форм насильства (фізичного, психологічного чи економічного) втретє, в результаті чого настав хоча б один із зазначених у законі наслідків. При цьому не має значення, чи було відображено в адміністративному протоколі поліції, в терміновому заборонному приписі, в обмежувальному приписі чи в іншому документі факт перших двох актів насильства. Для доказування факт документування має значення, але не більше, ніж інші передбачені законом докази – показання потерпілих, свідків, висновки експертизи тощо” [13, с. 78].

Саме тому нас цікавила й інформація щодо форм вчиненого кривдниками домашнього насильства, а також інтенсивності їх протиправної діяльності. Зауважимо, що з текстів досліджених нами вироків можна зробити висновок про довготривалість скоєння такими особами домашнього насильства. Проте оскільки основне кримінально-правове значення мають три останні факти такого насильства, саме їм ми й приділили більшу увагу.

Отже, із загальної маси проаналізованих матеріалів, у одному вирокі суду зазначено, що останні три факти домашнього насильства були вчинені кривдниками у період від одного до шести місяців, ще так само у одному – у період від двох тижнів до одного місяця. Найбільша ж кількість – п'ять вироків – стосувались ситуацій, коли останні три факти домашнього насильства були вчинені менше ніж протягом двох тижнів. При цьому в усіх випадках вчинення домашнього насильства було поєднання психологічного та фізичного насильства. Наприклад, у вирокі Овруцького районного суду Житомирської області зазначено: “ОСОБА_1, порушуючи вимоги ст. 28 Конституції України, згідно з якою кожен має право на повагу до його гідності, а також порушуючи вимоги Закону України “Про запобігання та протидії домашньому насильству”, безпричинно, умисно систематично вчиняє фізичне та психологічне насильство відносно своєї колишньої дружини ОСОБА_2, з якою він проживає в одному помешканні, що призвело до фізичних та психологічних страждань останньої, а також погіршення якості її життя, що виразилось у формі втрати енергійності, втоми, фізичного дискомфорту, втрати повноцінного сну та відпочинку, у тому числі втрати самооцінки, позитивних емоцій, негативних переживань тощо. А саме, ОСОБА_1, неодноразово, перебуваючи в стані алкогольного сп'яніння, не маючи підґрунтя, вчиняв відносно своєї колишньої дружини, в тому числі у присутності неповнолітньої їхньої доньки <...>, дії, виражені у словесних образах, погрозах, висловлюваннях в її адресу словами нецензурної лайки, приниження та залякування, таким чином викликав у ОСОБА_2 побоювання за свою безпеку, спричинив емоційну невпевненість, нездатність захистити себе та завдав шкоду її психічному здоров'ю, що виразилось у формі пониження самооцінки, втрати позитивних емоцій тощо. Крім цього, дії ОСОБИ_1 відносно ОСОБИ_2 супроводжувалися стусанами та штовханням, а також погрозами фізичної розправи та заподіяння тілесних ушкоджень” [17].

Така ситуація виникає тому, що домашнє насильство має циклічний характер та може тривати досить довго, внаслідок чого для багатьох кривдників воно стає звичною формою поведінки з членами своєї родини. І якщо на початку воно могло обмежуватися лише образами чи приниженнями, то з часом до психологічного насильства додається фізичне, а інтенсивність все більш посилюється (особливо під впливом почуття безкарності за попередні випадки) та призводить до заподіяння дедалі суттєвішої шкоди.

Так само, як і у наведеному прикладі, більшість з обвинувачених (6 осіб) вчиняли домашнє насильство у стані алкогольного сп'яніння. У двох випадках воно було вчинене у присутності дітей.

Професійний інтерес викликає також і реакція з боку судових органів на факти вчинення домашнього насильства. Так, при призначенні покарання суди враховували наявність обставин, що обтяжують та пом'якшують покарання. Зокрема, серед пом'якшуючих обставин на щире каяття було вказано у семи з восьми вироків, на активне сприяння розкриттю злочину – у 3 вироків. У вироків також були враховані такі обставини, які обтяжують покарання: вчинення злочину у стані алкогольного сп'яніння – у 3 вироків, стосовно особи похилого віку – також у 3 вироків, щодо колишньої дружини, з якою перебував у сімейних відноси-

нах – у одному вирокі. У п'яти випадках між потерпілою особою та обвинуваченим були затверджені угоди про примирення.

Здійснений розподіл призначених судами покарань за злочин, передбачений статтею 126-1 КК України, відповідно до видів та розмірів, демонструє переважання покарань у виді громадських робіт (4 вирокі) та обмеження волі (3 вирокі). Ще одним вирокі винному був призначений арешт. При цьому, на підставі ст. 75 КК України в усіх досліджених нами випадках призначення покарання у виді обмеження волі суди звільнили обвинувачених від відбування покарання з випробуванням.

Лише в одному вирокі зазначено, що до кривдника були застосовані обмежувальні заходи – після відбуття основного покарання в виді 01 /одного/ місяця арешту, на засудженого накладений обов'язок щодо його направлення для проходження програми для кривдників або пробаційної програми.

Таким чином, можна зробити висновок, що перед працівниками уповноважених підрозділів органів Національної поліції України, прокуратури та судів стоять завдання враховувати зміни у кримінальному та кримінальному процесуальному законодавстві під час реагування на факти домашнього насильства, кримінального провадження та судового розгляду справ, пов'язаних з домашнім насильством; приділяти належну увагу кожному факту домашнього насильства, досягати невідворотності покарання кривдників, у зв'язку із чим максимально вкладатися у строки накладення адміністративного стягнення, не допускати випадків недостатньо обґрунтованого закриття справ чи повернення матеріалів справ про адміністративні правопорушення, передбачені статтею 173-2 КУпАП; під час розгляду справ, пов'язаних із домашнім насильством та насильством за ознакою статі, проявляти гендерну чуйність до постраждалих осіб, враховувати особливі потреби та інтереси постраждалих осіб, зокрема осіб з інвалідністю, вагітних жінок, дітей, недієздатних осіб, осіб похилого віку, та дітей-кривдників; сприяти досягненню мети запобігання домашньому насильству та зміни моделі поведінки кривдників, для чого під час вирішення питання про накладення стягнення за адміністративне правопорушення одночасно вирішувати питання про направлення особи, яка вчинила домашнє насильство чи насильство за ознакою статі, на проходження програми для таких осіб, передбаченої Законом України “Про запобігання та протидію домашньому насильству” чи Законом України “Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків”, а при звільненні особи, яка вчинила злочин, від відбування покарання з випробуванням – на пробаційну програму.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Про запобігання та протидію домашньому насильству: Закон України від 07.12.2017 № 2229-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19> (дата звернення: 10.05.2019).
2. Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України з метою реалізації положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами: Закон України від 06.12.2017 № 2227-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2227-19> (дата звернення: 10.05.2019).
3. Про затвердження Порядку взаємодії суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству і насильству за ознакою статі: Постанова Кабінету Міністрів України від 22.08.2018 № 658. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/658-2018-%D0%BF> (дата звернення: 10.05.2019).

© Martynenko Oleh, Blaha Alla, 2019

4. Про затвердження Типового положення про притулок для осіб, які постраждали від домашнього насильства та/або насильства за ознакою статі: постанова Кабінету Міністрів України від 22.08.2018 № 655. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/655-2018-%D0%BF> (дата звернення: 10.05.2019).

5. Про затвердження Типового положення про мобільну бригаду соціально-психологічної допомоги особам, які постраждали від домашнього насильства та/або насильства за ознакою статі: постанова Кабінету Міністрів України від 22.08.2018 № 654. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/654-2018-%D0%BF> (дата звернення: 10.05.2019).

6. Про затвердження Порядку формування, ведення та доступу до Єдиного державного реєстру випадків домашнього насильства та насильства за ознакою статі: постанова Кабінету Міністрів України від 20 березня 2019 р. № 234. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/234-2019-%D0%BF> (дата звернення: 10.05.2019).

7. Про утворення Державної установи “Кол-центр Міністерства соціальної політики України з питань протидії торгівлі людьми, запобігання та протидії домашньому насильству, насильству за ознакою статі та насильству стосовно дітей”: наказ Мінсоцполітики від 11.12.2018 № 1852. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1458-18> (дата звернення: 10.05.2019).

8. Про затвердження Порядку проведення оцінки ризиків вчинення домашнього насильства: наказ Мінсоцполітики та МВС України від 13.03.2019 № 369/180. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/RE33304.html (дата звернення: 10.05.2019).

9. Про затвердження Порядку винесення уповноваженими підрозділами органів Національної поліції України термінового заборонного припису стосовно кривдника: наказ МВС України від 01.08.2018 № 654 URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0965-18?lang=uk> (дата звернення: 10.05.2019).

10. Про затвердження Порядку взяття на профілактичний облік, проведення профілактичної роботи та зняття з профілактичного обліку кривдника уповноваженими підрозділами органів Національної поліції України: наказ МВС України від 25.02.2019 № 124. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0270-19> (дата звернення: 10.05.2019).

11. Про затвердження Методичних рекомендацій щодо виявлення, реагування на випадки домашнього насильства і взаємодії педагогічних працівників із іншими органами та службами: наказ МОН України від 02.10.2018 № 1047. URL: <https://mon.gov.ua/ua/npa/pro-zatverdzhennya-metodichnih-rekomendacij-shodo-viyavlennya-reaguvannya-na-vipadki-domashnogo-nasilstva-i-vzayemodiyi-pedagogichnih-pracivnikiv-iz-inshimi-organami-ta-sluzhbbami> (дата звернення: 10.05.2019).

12. Про затвердження Порядку проведення та документування результатів медичного обстеження постраждалих осіб від домашнього насильства, або осіб, які ймовірно постраждали від домашнього насильства, та надання їх медичної допомоги: наказ МОЗ України від 01.02.2019 № 278. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/RE33233.html (дата звернення: 10.05.2019).

13. Дудоров О.О., Хавронюк М.І. Відповідальність за домашнє насильство і насильство за ознакою статі (науково-практичний коментар новел Кримінального кодексу України). К.: Ваіте, 2019. 288 с.

14. Звіт про результати роботи органів Національної поліції України із запобігання та протидії домашньому насильству за 4 місяці 2019 року (форма № 1-ДН). Рукопис. К., 2019, 5 с.

15. Блага А.Б. Насильство в сім'ї (кримінологічний аналіз і запобігання): монографія. Х., 2014. 360 с.

16. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за січень-квітень 2019 року. URL: https://www.gp.gov.ua/ua/stst2011.html?dir_id=113897&libid=100820&c=edit&_c=fo (дата звернення: 10.05.2019)

17. Вирок Овруцького районного суду Житомирської області по справі № 286/1286/19 від 8 травня 2019 року. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/81587757> (дата звернення: 10.05.2019)

REFERENCES

1. Pro zapobihannia ta protydiu domashnomu nasyilstvu. “On Preventing and Combating Domestic Violence”. Law of Ukraine dated 07.12.2017 No. 2229-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19> (date of application: 10.05.2019) [in Ukrainian].

2. Pro vnesennya zmin do Kryminalnoho ta Kryminalno-protseusualnoho kodeksiv Ukrainy z metoiu realizatsii polozhen Konventsii Rady Yevropy pro zapobihannia nasyilstvu stosovno zhinok i

© Martynenko Oleh, Blaha Alla, 2019

domashnomu nasyilstvu ta borotby z tsymy yavyschamy. “On amendments to the Criminal and Criminal Procedural Codes of Ukraine in order to implement the provisions of the Council of Europe Convention on the Prevention of Violence against Women and Domestic Violence and the fight against these phenomena”. Law of Ukraine dated 06.12.2017 No. 2227-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2227-19> (date of application: 10.05.2019) [in Ukrainian].

3. Pro zatverdzhennia Poriadku vzaiemodii subiektiv, shcho zdiisniuiut zakhody u sferi zapobihannia ta protydii domashnomu nasyilstvu i nasyilstvu za oznakoiu stati. “On approval of the Procedure of interaction between the entities engaged in the prevention and response to domestic violence and gender-based violence”. Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated August 22, 2018 No. 658. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/658-2018-%D0%BF> (date of application: 10.05.2019) [in Ukrainian].

4. Pro zatverdzhennia Typovoho polozhennia pro prytulok dlya osib, yaki postrazhdaly vid domashnoho nasyilstva ta/abo nasyilstva za oznakoiu stati. “On approval of a typical shelter provision for victims of domestic violence and/or gender-based violence”: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine No. 655. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/655-2018-%D0%BF> (date of application: 10.05.2019). [in Ukrainian].

5. Pro zatverdzhennia Typovoho polozhennia pro mobilnu bryhadu sotsialno-psykholohichnoi dopomohy osobam, yaki postrazhdaly vid domashnoho nasyilstva ta/abo nasyilstva za oznakoiu stati. “On the approval of the Typical Regulation on the Mobile Brigade of Social and Psychological Assistance to Victims of Domestic Violence and/or Gender Violence”. Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated August 22, 2018 No. 654. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/654-2018-%D0%BF> (date of application: 10.05.2019) [in Ukrainian].

6. Pro zatverdzhennia Poriadku formuvannia, vedennia ta dostupu do Yedynoho derzhavnoho reiestru vypadkiv domashnoho nasyilstva ta nasyilstva za oznakoiu stati. “Approval of the Procedure for the formation, maintenance and access to the Unified State Register of cases of domestic violence and gender-based violence”. Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated March 20, 2019, No. 234. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/234-2019-%D0%BF> (date of application: 10.05.2019) [in Ukrainian].

7. Pro utvorennia Derzhavnoi ustanovy “Kol-tsentr Ministerstva sotsialnoi polityky Ukrainy z pytan protydii torhivli liudmy, zapobihannia ta protydii domashnomu nasyilstvu, nasyilstvu za oznakoiu stati ta nasyilstvu stosovno ditei”. On the establishment of the State institution “Center of the Ministry of Social Policy of Ukraine on combating trafficking in human beings, prevention and counteraction to domestic violence, gender-based violence and violence against children”. Order of the Ministry of Social Policy from 12.11.2018 No. 1852. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1458-18> (date of application: 10.05.2019) [in Ukrainian].

8. Pro zatverdzhennia Poriadku provedennia otsinky ryzykiv vchynennia domashnoho nasyilstva. “On Approval of the Procedure for Assessing the Risks of Domestic Violence”. Order of the Ministry of Social Policy and the Ministry of Internal Affairs of Ukraine dated March 13, 2019 No. 369/180. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/RE33304.html (date of application: 10.05.2019) [in Ukrainian].

9. Pro zatverdzhennia Poriadku vynesennia upovnovazhenymy pidrozdilamy orhaniv Natsionalnoi politsii Ukrainy terminovoho zaboronnoho prypysu stosovno kryvdnyka. “On approval of the procedure for the issuance by the authorized subdivisions of the bodies of the National Police of Ukraine of an urgent prohibition on the offender”. Order of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine dated 01.08.2018 No. 654 URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0965-18?lang=en> (application date: 10.05.2019) [in Ukrainian].

10. Pro zatverdzhennia Poriadku vziattia na profilaktychnyi oblik, provedennia profilaktychnoi roboty ta zniattia z profilaktychnoho obliku kryvdnyka upovnovazhenymy pidrozdilamy orhaniv Natsionalnoi politsii Ukrainy. “On approval of the Procedure for taking preventive record keeping, preventive work and removal from the preventive account of the offender by authorized units of the bodies of the National Police of Ukraine”. Order of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine dated 25.02.2012 No. 124. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0270-19> (date of application: 10.05.2019) [in Ukrainian].

11. Pro zatverdzhennia Metodychnykh rekomendatsii shchodo vyivlennia, reahuvannia na vypadky domashnoho nasyilstva i vzaiemodii pedahohichnykh pratsivnykiv iz inshymy orhanamy ta sluzhbamy. “On approval of the Methodological recommendations on detection, response to cases of domestic violence and interaction of pedagogical staff with other bodies and services”. Order of the

Ministry of Education and Science of Ukraine dated 02.10.2018, No.1047. URL: <https://mon.gov.ua/ua/npa/pro-zatverdzhennya-metodichnih-rekomendacij-shodo-viyavleniya-reaguvannya-na-vipadki-domashnogo-nasilstva-i-vzayemodiyi-pedagogichnih-pracivnikiv-iz-inshimi-organami-ta-sluzhbbami> (date of application: 10.05.2019) [in Ukrainian].

12. Pro zatverdzhennia Poriadku provedennia ta dokumentuvannia rezultativ medychnoho obstezhennia postrazhdalikh osib vid domashnoho nasylstva, abo osib, yaki imovirno postrazhdaly vid domashnoho nasylstva, ta nadannia yim medychnoi dopomohy. "On approval of the Procedure for conducting and documenting the results of a medical examination of victims of domestic violence, or persons likely to be affected by domestic violence, and providing them with medical assistance". Order of the Ministry of Health of Ukraine dated 01.02.2019, number 278. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/RE33233.html (date of application: 10.05.2019) [in Ukrainian].

13. *Dudorov O.O., Khavroniuk M.I.* (2019). Vidpovidalnist za domashnie nasylstvo i nasylstvo za oznakoiu stati (naukovo-praktychnyi komentar novel Kryminalnoho kodeksu Ukrainy). "Responsibility for domestic violence and gender-based violence (scientific and practical commentary on novelties of the Criminal Code of Ukraine)". K., Vaite, 288 p. [in Ukrainian].

14. Zvit pro rezultaty roboty orhaniv Natsionalnoi politsii Ukrainy iz zapobihannia ta protydii domashnomu nasylstvu za 4 misiatsi 2019 roku (forma № 1-DN). "Report on the results of the work of the National Police of Ukraine on preventing and combating domestic violence for 4 months 2019 (form No. 1-DN)". Manuscript. K., 2019, 5 p. [in Ukrainian].

15. *Blaha A.B.* (2014). Nasylstvo v simi (kryminolohichniy analiz i zapobihannia): monohrafiia. "Domestic Violence (Criminological Analysis and Prevention)": Monograph. Kh., 360 p. [in Ukrainian].

16. Yedynyi zvit pro kryminalni pravoporushennia za sichen-kviten 2019 roku. "Single report on criminal offenses in January-April 2019". URL: https://www.gp.gov.ua/ua/stst2011.html?dir_id=113897&libid=100820&c=edit&c=fo (date of application: 10.05.2019) [in Ukrainian].

17. Vyroky Ovrutskoho rayonnoho sudu Zhytomyrskoi oblasti po spravi № 286/1286/19 vid 8 travnia 2019 roku. "The verdict of the Ovruch district court of Zhytomyr region in case No. 286/1286/19 of May 08, 2019 URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/81587757> (date of application: 10.05.2019) [in Ukrainian].

UDC 343.9

Martynenko Oleh,Doctor of Juridical Sciences, Professor,
Leading Researcher,
State Research Institute MIA Ukraine,
Kyiv, Ukraine,
ORCID ID 0000-0003-0468-051X ,**Blaha Alla,**Doctor of Juridical Sciences, Associate Professor,
Head of the Department,
Petro Mohyla Black Sea National University,
Mykolaiv, Ukraine,
ORCID ID 0000-0003-4112-6147**CRIMINAL RESPONSIBILITY FOR DOMESTIC VIOLENCE:
THE FIRST APPLICATION RESULTS OF ARTICLE 126-1
OF THE CRIMINAL CODE OF UKRAINE**

In January 2019, the amendments to the Criminal and Criminal Procedural Codes of Ukraine, aimed at the implementation of the provisions of the Council of

Europe Convention on the Prevention of Violence against Women and Domestic Violence and the fight against these phenomena, entered into force. The article is devoted to the research of the results of work of the National Police of Ukraine and judicial practice on combating domestic violence for the period from January to April 2019. The authors analyze statistical data and jurisprudence on the peculiarities of the current state of application of legislation aimed at counteracting domestic violence. First of all, Article 126-1 of the Criminal Code of Ukraine, which criminalized systematic domestic violence.

It was established that during 4 months of 2019, 44697 applications, reports of domestic violence were registered by the National Police. In another words, 373 such applications were registered on average daily in Ukraine. According to the results of the examination of applications and reports of domestic violence during this period, 35,722 administrative violations were envisaged, stipulated in Article 173-2 of the Code of Administrative Procedure (which is almost 80 % of the total number of applications). In 706 cases (almost 2 %), signs of crime were established and pre-trial investigations started. In 2943 applications (about 7 %) decisions have not yet been taken.

The overwhelming majority of crimes related to domestic violence, the criminal proceedings of which were completed by the end of April 2019, including the intentional light bodily harm (271). According to Article 126-1 of the Criminal Code, 163 crimes were counted, 59 of them were subjected to suspicion notification, 51 criminal proceedings were sent to the court with an indictment. According to eight criminal cases under this article, indictments have already been made, others are currently in trial. Then, the authors of the specially designed questionnaire analyzed all these court sentences and made suggestions on improving the work of the National Police, the Prosecutor's Office, and the courts in the field of combating domestic violence.

Keywords: domestic violence, crime counteraction, National Police of Ukraine, court, criminal liability.

Отримано 29.08.2019

УДК 343.237

Мисливий Володимир Андрійович,
доктор юридичних наук, професор,
професор Національного технічного університету України
“КПІ ім. Ігоря Сікорського”,
м. Київ, Україна

ОРГАНІЗОВАНА ЗЛОЧИННА ДІЯЛЬНІСТЬ: ФОРМИ СПІВУЧАСТІ У ЗЛОЧИНІ

У статті розглянуто кримінально-правові питання протидії організованим злочинності, пов'язані з інститутом співучасті. Досліджено генезу форм співучасті в доктрині кримінального права та кримінальному законодавстві України. Проаналізовано форми співучасті, що характеризують організовані злочинні об'єднання, визначено недоліки і суперечності між відповідними нормами Загальної та Особливої частин Кримінального кодексу України та надано пропозиції щодо їх усунення.

Ключові слова: організована злочинність, форми співучасті, група осіб за попередньою змовою, організована група, злочинна організація, бандитизм.

Протидія організованим злочинності – одне з важливих завдань кримінального законодавства, яке регламентує поняття, ознаки та форми співучасті у злочинах, а також відповідальність учасників спільної злочинної діяльності. За даними МВС України, її рівень характеризується такою статистичною низкою показників: у 1995 році було виявлено 871 організоване злочинне угруповання, у 1996 – 953, 1997 – 1079, 1978 – 1175, 2000 – 960, 2001 – 770, 2002 – 721, 2003 – 634, 2004 – 695, 2005 – 551, 2006 – 466, 2007 – 722, 2008 – 378, 2009 – 397, 2011 – 395, 2012 – 258, 2013 – 185, 2014 – 166, 2015 – 135, 2016 – 136, 2017 – 210, 2018 – 288 таких угруповань. І хоча така динаміка загалом є позитивною, суспільна небезпечність організованої злочинності залишається високою.

Отже, поглиблення кримінально-правової теорії, узагальнення та аналіз судової практики стосовно організованої злочинності, обґрунтоване застосування відповідальності щодо її учасників, удосконалення відповідних кримінально-правових норм залишаються актуальними питаннями підвищення ефективності протидії організованим злочинності та її запобігання.

Незважаючи на значний внесок вітчизняних та іноземних учених у дослідження цієї проблематики, повсякденна практика зумовлює нові виклики і потреби подальшого дослідження питань протидії організованим злочинності, що постають перед кримінально-правовою доктриною, кримінальним законодавством та правозастосовною діяльністю при реалізації завдань та функцій кримінального права.

Таким чином, *метою* цієї статті є розгляд чинного кримінального законодавства України, пов'язаного із регламентацією форм співучасті організованих

злочинних об'єднань та надання рекомендацій щодо вдосконалення відповідних кримінально-правових норм.

На початку радянської доби нова влада, скасувавши кримінальне законодавство Російської імперії, здійснювала кримінальне переслідування через Раду Народних Комісарів, Наркомат юстиції й інші органи шляхом видання декретів і звернень до революційних трибуналів, комісій та інших репресивних структур диктатури пролетаріату, вимагаючи суворої відповідальності будь-яких співучасників контрреволюційних проявів у державі. Водночас перша спроба визначення співучасті була здійснена в “Руководящих началах по уголовному праву РСФСР” від 19 грудня 1919 року, де у ст. 21 Розділу V “Про співучасть” зазначалося, що за діяння, вчинені спільно групою осіб (шайкою, бандою, натовпом), караються як виконавці, так і підбурювачі та пособники. Також було надано поняття зазначених видів співучасників [1, с. 63–68].

Незважаючи на підвищену суспільну небезпеку організованих видів злочинності, цей постулат тривалий час не був належним чином відображений у вітчизняному законодавстві, адже кримінальні кодекси України 1922 і 1927 років взагалі не містили визначення співучасті, а лише передбачали коло співучасників (підмовник, виконавець, пособник).

У теорії радянського кримінального права один із фундаторів учення про групову злочинність А.Н. Трайнін у першій монографії про співучасть визначив три її форми: співучасть без попередньої змови (проста співучасть), співучасть із попередньою змовою, а також співучасть особливого роду (злочинна організація і злочинне співтовариство) [2, с. 79–82]. Водночас його послідовники П.І. Грішаєв і Г.А. Кригер вбачали в зазначених формах співучасті не лише характер і ступінь суб'єктивного зв'язку співучасті, а й ступінь зорганізованості злочинної групи [3, с. 51, 65]. На думку інших криміналістів, такий підхід до класифікації співучасті заснований на неоднорідних критеріях, адже для перших двох форм таким є наявність змови між співучасниками, що ж стосується двох наступних, то в них таким є ступінь зорганізованості злочинців.

Для уникнення цієї суперечності А.А. Піонтковський пропонував розглядати співучасть як дві форми: співучасть без попередньої згоди і співучасть за попередньою згодою, а останню поділити на просту співучасть, організовану групу і злочинну організацію або банду [4, с. 563]. Значний внесок у розвиток теорії форм співучасті внесли такі вчені, як Ф.Г. Бурчак, Р.Р. Галіакбаров, Н.Д. Дурманов, М.І. Ковальов, І.П. Малахов, В.С. Прохоров, П.Ф. Тельнов, М.Д. Шаргородський та інші криміналісти. Проте, незважаючи на розвиток доктринальних підходів щодо співучасті, влада не прагнула негайних змін законодавства у цій царині, адже тривалий час помітного зростання організованої злочинності в країні не спостерігалось. Реальним її проявом був лише бандитизм, проте факти його вчинення в СРСР були одиничними.

Нарешті поняття співучасті визначили “Основи кримінального законодавства Союзу РСР і союзних республік” 1958 року (ст. 17) [5], положення якого відображені у статті 19 Кримінального кодексу УРСР 1960 року [6], який вперше на національних теренах закріпив поняття співучасті як “умисну спільну участь двох або більше осіб у вчиненні злочину”, а також розширив види співучасників:

виконавець, організатор, підмовник і пособник. У такому вигляді ці категорії співучасті проіснували у кримінальному законі протягом сорока років.

З розпадом наприкінці XX століття СРСР та появою на пострадянському просторі незалежних держав процес переходу до ринкових відносин, перерозподіл власності і первинне накопичення капіталу створило живильне підґрунтя для паростків групової злочинності, яка швидко стала набувати нових небезпечних і, зокрема, організованих форм. Законодавчою базою протидії їй сплеску стало прийняття Закону України “Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю” від 30 червня 1993 року [7], який у статті 1 визначив, що види та ознаки злочинів, що вчинюються організованими злочинними угрупованнями, а також кримінально-правові заходи щодо осіб, які вчинили такі злочини, встановлюються Кримінальним кодексом України.

Ці завдання у сфері боротьби з організованою злочинністю збіглися за часом зі створенням національного кримінального законодавства. У 1994 році на розгляд Верховної Ради України було подано проект Кримінального кодексу України, підготовлений Робочою групою Кабінету Міністрів України, який передбачав Главу VII “Співучасть у злочині” (ст. ст. 26–30 КК). Стосовно форм організованої злочинності ст. 28 “Вчинення злочину організованою групою” проголошувала: “Злочин вважається вчиненим організованою групою, якщо він був вчинений двома або більше особами, які попередньо об’єдналися у стійку групу для вчинення одного або кількох злочинів” [8].

Так званий “Альтернативний проект КК України”, внесений Комісією Верховної Ради України з питань правопорядку та боротьби зі злочинністю [9], також пропонував окрему Главу 8 “Співучасть” (ст. ст. 33–36), яка натомість містила більш розвернутий підхід щодо організованої співучасті, зокрема ст. 35 “Форми організованої злочинної діяльності”. Так, пункт “а” ч. 1 ст. 35 проекту передбачав, що діяльність співучасників може здійснюватися шляхом організації або участі у створенні злочинних формувань – групи осіб, які діють за попереднім зговором, організованої злочинної групи, банди, злочинної зграї (форми співучасті). Отже, йшлося про чотири форми організованої злочинної діяльності (частини 2, 3, 4 і 5 статті 35), відображені як окремі кримінально-правові норми, так і кваліфікуючі та особливо кваліфікуючі обставини норм Особливої частини кодексу.

Під час подальшої законотворчої роботи норми інституту співучасті вдосконалювались [10], й нарешті суттєвим досягненням чинного Кримінального кодексу України (далі – КК України) було передбачення в Загальній частині окремого Розділу VI “Співучасть у злочині”, який на сьогодні містить 6 статей (ст. ст. 26–31), що визначають поняття співучасті, її форми, види співучасників та їх відповідальність, в яких відобразилися досягнення науки кримінального права, апробовані слідчою, прокурорською та судовою практиками.

У статті 26 КК України надано вдосконалене поняття співучасті: “умисна спільна участь декількох суб’єктів злочину у вчиненні умисного злочину”, в якому законодавець наголосив, що співучасть стосується лише умисної злочинної поведінки, носіями якої можуть бути тільки особи, які за своїми юридичними ознаками відповідають поняттю суб’єкта злочину. Нарешті новелою стала регламентація форм співучасті у ст. 28 КК України “Вчинення злочину групою осіб,

групою осіб за попередньою змовою, організованою групою або злочинною організацією”, яка вперше у вітчизняному кримінальному законодавстві визначила критерії групової злочинності та її суттєві ознаки. Позитивне значення цих новацій є в тому, що вони, окрім закріплення окремого інституту Загальної частини у взаємодії зі значною кількістю складів злочинів Особливої частини КК України, слугують їх диференціації та розмежуванню, створюючи систему кримінально-правових засобів протидії організованій злочинності.

Зазвичай, якщо злочин вчинено групою осіб, зокрема двома або більше виконавцями без попередньої змови (ч. 1 ст. 28 КК України), то віднесення цієї співучасті до простої її форми цілком обґрунтоване, адже в таких випадках за їх суттю відбувається формальне поєднання зусиль співучасників, завідомо позбавлене ознак організації.

Водночас ознаки співучасті, передбачені частинами 2, 3 і 4 ст. 28 КК України, характеризують форми організованої злочинної діяльності. Очевидно можна очікувати застереження з огляду на дискусійність віднесення до них “вчинення злочину за попередньою змовою групою осіб” (ч. 2 ст. 28 КК України), проте, на наше переконання, якщо співучасники заздалегідь, тобто до початку злочину, домовляються про його спільне вчинення, ситуація набуває ознак організаційного характеру, оскільки відбувається об’єднання осіб на базі спільних злочинних інтересів, певної мети посягання, програми його дій тощо.

Загалом прийнятними є положення ч. 3 і 4 ст. 28 КК України, зміст яких відображає такі форми організованої злочинної співучасті:

“3. Злочин визнається вчиненим організованою групою, якщо в його готуванні або вчиненні брали участь декілька осіб (три і більше), які попередньо зорганізувалися у стійке об’єднання для вчинення цього та іншого (інших) злочинів, об’єднаних єдиним планом з розподілом функцій учасників групи, спрямованих на досягнення цього плану, відомого всім учасникам групи.

4. Злочин визнається вчиненим злочинною організацією, якщо він скоєний стійким ієрархічним об’єднанням декількох осіб (п’ять і більше), члени якого або структурні частини якого за попередньою змовою зорганізувалися для спільної діяльності з метою безпосереднього вчинення тяжких або особливо тяжких злочинів учасниками цієї організації, або керівництва чи координації злочинної діяльності інших осіб, або забезпечення функціонування як самої злочинної організації, так і інших злочинних груп”.

Отже, стислий огляд генези співучасті показує, що кримінально-правова протидія організованій злочинності, яка характеризується негативними кількісно-якісними трансформаціями, її поступовим проникненням у різні сфери суспільного життя, намаганням отримання надприбутків, корупційністю, терористичною та транснаціональною спрямованістю, а відтак деструктивним впливом на економічні, політичні, духовні та інші важливі суспільні відносини, відбувається через збільшення та вдосконалення відповідних регулятивних норм та норм-заборон.

У зв’язку з цим постає питання, чи повною мірою відображені в Загальній частині КК України всі форми співучасті організованої злочинної діяльності та чи характеризуються системою складів злочинів, що їх передбачають? Зупинимось на цьому більш детально.

Так, регулюючи зазначену сферу, кримінальний закон визначає як базові поняття форм співучасті організованих злочинних угруповань, так і конкретні склади злочинів, для яких певні з цих форм є визначальними. Чи кореспондуються вони між собою?

Стосовно першої форми співучасті – “вчинення злочину за попередньою змовою групою осіб” (ч. 2 ст. 28 КК України), вбачаємо, що як самостійний склад злочину вона реалізована в диспозиції ч. 1 ст. 109 КК України: “дії, вчинені з метою насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або захоплення державної влади, а також змова про вчинення таких дій” (курсив наш – В. М.).

У інших випадках, як показує аналіз, у своєму загальному формулюванні зазначена форма співучасті є ознакою кваліфікованих складів злочинів у більше як 100 статтях чинного КК України.

Наступна форма організованої співучасті – “організована група”, на наш погляд, буквально закріплена у ст. 392 “Дії, що дезорганізують роботу установ виконання покарань” у такій конструкції: “тероризування у установах виконання покарань засуджених або напад на адміністрацію, а також *організація з цією метою організованої групи або активна участь у такій групі*” (курсив наш – В. М.), вчинені особами, які відбувають покарання у виді позбавлення волі чи у виді обмеження волі”.

Водночас ця форма співучасті у своєму традиційному формулюванні використана законодавцем як кваліфікуюча або особливо кваліфікуюча ознака в понад 50 складах злочинів Особливої частини К України.

Нарешті “злочинна організація”, окрім самостійного визначення в ст. 28 КК України як форми співучасті, становить окремий закінчений злочин, коли йдеться про створення злочинної організації з метою вчинення тяжкого чи особливо тяжкого злочину, а також керівництво такою організацією або участь у ній, або участь у злочинах, вчинюваних такою організацією, а також організація, керівництво чи сприяння зустрічі (сходці) представників злочинних організацій або організованих груп для розроблення планів і умов спільного вчинення злочинів, матеріального забезпечення злочинної діяльності чи координації дій об’єднань злочинних організацій або організованих груп (ч. 1 ст. 255 КК України).

При цьому, незважаючи на окреме визначення в ч. 4 ст. 28 КК України загального поняття злочинної організації, воно не стало таким універсальним, як це відбулося із зазначеними вище формами організованої злочинності, а відображається, як уже зазначалося, лише через склади злочинів, передбачені ст. 255 КК України “Створення злочинної організації”.

Таким чином, у кримінальному законодавстві закріплена низка норм щодо форм співучасті, які начебто відображають логічно побудовану усталену систему кримінально-правових засобів протидії організований злочинній діяльності, проте її не можна вважати завершеною.

Так, виникає закономірне питання, чому на відміну від інших форм співучасті організованих злочинних об’єднань злочинна організація не відіграє своєї безпосередньої ролі як особливо кваліфікуюча ознака відповідних складів злочинів Особливої частини КК України, адже очевидно, що аналіз судової практики майже за двадцять років дії чинного КК України дає підстави для його вирішення.

Інша проблема постає в тому, чому за межами положень ст. 28 КК України залишається бандитизм як форма організованої співучасті, що має глибокі історичні коріння? Адже слід нагадати, що у ст. ст. 923, 924 Особливої частини Кримінального Уложення 1845 року було визначено поняття зграї, пізніше шайки, які були аналогічні поняттю банди. За радянської доби бандитизм був передбачений ст. 76 Кримінального кодексу УРСР 1922 року як відповідальність за організацію та участь у бандах (озброєних шайках) та вчинювані ними напади. Згодом, і до сьогодні бандитизм визнається складом злочину, що охороняє громадську безпеку, але не має свого окремого визначення як форми співучасті.

Узагальнюючи багаторічну судову практику наприкінці XX століття, Пленум Верховного Суду України визначив “бандою стійку організовану й озброєну групу з двох або більше осіб, яка попередньо об’єдналась для вчинення одного або кількох нападів на громадян чи підприємства, установи та організації, незалежно від форм власності” [11]. Отже, банда мала складатися не менше як із двох суб’єктів, чого й дотримувалася судова практика.

Проте з прийняттям чинного КК України у правозастосовній діяльності постало питання, пов’язане з визначенням мінімального складу банди, оскільки ця ознака зазначеної форми співучасті у ст. ст. 28 та 257 КК України не визначена. З цього приводу у кримінально-правовій літературі виникли різні підходи. У одних джерелах – це дві особи, в інших три, хоча поступово стало домінувати твердження, що склад банди має створювати три і більше суб’єктів цього злочину, оскільки банда – це організована група або злочинна організація [12, с. 12; 13, с. 19].

Зокрема, така позиція обґрунтовується тим, що злочинна організація – це форма спільної злочинної діяльності, закріплена в Загальній частині КК України, в якій можуть вчинятись будь-які тяжкі чи особливо тяжкі суспільно небезпечні діяння, передбачені нормами Особливої частини, у зв’язку з чим вона є загальною стосовно банди, терористичної організації та інших злочинних об’єднань, котрі, окрім характерних для неї загальних ознак, характеризуються своїми, чітко визначеними в законі, спеціальними ознаками, тобто співвідносяться з нею як загальна та спеціальні норми. Підтвердженням тому є й те, що банда або терористична організація та інші подібні злочинні об’єднання не передбачені у ст. 28 КК України як форми співучасті [14, с. 221].

Однак наведені позиції не зовсім переконливі. По-перше, навряд чи слід розглядати співвідношення норм Загальної і Особливої частин КК України як їх конкуренцію, по-друге, не можна стверджувати, що норми про бандитизм, терористичну організацію та інші злочинні об’єднання, в їх чинній редакції, характеризуються своїми, чітко визначеними в законі, спеціальними ознаками. Зокрема, коли йдеться про мінімальний кількісний склад банди (ст. 257 КК України), терористичної групи чи терористичної організації (ст. 258² КК України), то ця ознака в зазначених нормах взагалі не визначена. Характерно, що Верховний Суд України, розглядаючи питання кваліфікації бандитизму, лише роз’яснив, що банда – це озброєна організована група або злочинна організація, яка попередньо створена з метою вчинення кількох нападів на підприємства, установи, організації чи на окремих осіб або одного такого нападу, який потребує ретельної довготривалої

© Myslyvyi Volodymyr, 2019

підготовки [15]. Отже, очевидно, що відповіддю на поставлене питання є посилання на “організовану групу або злочинну організацію”, кількісний склад яких за мінімальною межею зазначено у частинах 3 і 4 ст. 28 КК України.

Проте практика показує існування стійких злочинних груп меншої чисельності. Вироком міського суду Санкт-Петербурга засуджені Є. і П., які у 2010 році у м. Санкт-Петербург вчинили напад на інкасаторів, заволодівши 25 млн рублів, що належали “Локо-банку”. Маскуючись перехожими, Є. і П. котили дитячу коляску, в якій замість дитини була схована зброя. Перегородивши дорогу інкасаторам коляскою, вони вихопили автомат і пістолет й упритул розстріляли охоронців, захопивши готівку. Вироком їм інкриміновано ч. 1 ст. 209 (бандитизм), ч. 2 ст. 105 (вбивство), ч. 4 ст. 162 (розбій), ч. 2 ст. 167 (умисне пошкодження майна), ст. 222 (незаконний обіг зброї) Кримінальний кодекс Російської Федерації. З’ясовано, що вони протягом 10 років вчинили серію озброєних нападів, заволодівши 80 млн рублів. Зазначений вище напад на філію банку вони планували рік, ретельно вивчаючи деталі інкасації, придбали автомобіль ВАЗ-2114, який переобладнали в замаскований пункт спостереження за банком. Злочинці показали, що на кожную “нову справу” вони йшли приблизно через три роки, коли закінчувалися гроші. Суд засудив злочинців до довічного ув’язнення [16].

Аналіз кількісного складу банд у Росії показує, що це організовані злочинні групи, які складаються із 3–5 осіб (61,5 %), з двох осіб (23,1 %) і більше 5 осіб – 15,4 % [17, с. 16]. Характерно, що впродовж 1994–2006 років в Україні більше половини організованих груп та злочинних організацій також складалися з двох-трьох осіб [18]. Досліджуючи проблеми кримінальної відповідальності злочинних об’єднань, А.А. Вознюк, узагальнивши сучасний вітчизняний і зарубіжний досвід протидії бандитизму, вважає, що у статті 257 КК бандою слід визнавати не лише організовану групу та злочинну організацію, але й групу на рівні двох і більше суб’єктів злочину, оскільки і за такого складу співучасників об’єднання може володіти всіма іншими ознаками організованості [19, с. 177], з чим не можна не погодитись. Бандитизм залишається одним з найбільш небезпечних проявів організованої злочинності, адже протягом 2010–2018 років зареєстровано 349 фактів бандитизму за вироками, що набрали законної сили [19, с. 128], чому, безумовно, сприяє практично не контрольований обіг зброї в умовах військового конфлікту на сході країни.

Водночас, бандитизм не закріплений на законодавчому рівні серед інших форм співучасті в Загальній частині КК України, що, на нашу думку, порушує їх системність, оскільки ст. 28 КК України має містити загальні визначення всіх форм співучасті організованої злочинної діяльності, які передбачені законом про кримінальну відповідальність.

Слід відзначити, що ситуація цим не вичерпується, адже у кримінальному законодавстві наявна низка складів злочинів, які потребують узгодження щодо форм співучасті. Зокрема, це стосується положень КК України та Закону України “Про боротьбу з тероризмом” [20], оскільки “терористичну групу” не можна однозначно віднести до певного виду злочинного об’єднання, передбаченого ст. 28 КК України, адже згідно зі ст. 1 Закону України “Про боротьбу з тероризмом” терористична група – це група з двох і більше осіб, які об’єдналися з метою здій-

снення терористичних актів, що прямо суперечить поняттю організованої групи в ч. 3 ст. 28 КК України, яка має становити три або більше осіб.

У чинному законодавстві В.П. Ємельянов розглядає й іншу колізію – неоднакове визначення кількісного складу терористичної організації в Законі України “Про боротьбу з тероризмом”, у ст. 1 якого зазначаються, що терористична організація – це стійке ієрархічне об’єднання, до складу якого входить три і більше особи, та у ч. 4 ст. 28 КК України, де вказується, що злочин визнається вчиненим злочинною організацією, якщо він скоєний стійким ієрархічним об’єднанням декількох осіб (п’ять і більше), що призводить до різного тлумачення кримінально-правових норм, які стосуються терористичних злочинів [21, с. 84]. Отже, ці суперечності в законодавстві необхідно усунути.

Іншим питанням форм співучасті організованої злочинності є діяльність транснаціональних злочинних об’єднань, яка не обмежується територією однієї держави. Чинний КК України, незважаючи на ратифікацію Верховною Радою України Конвенції ООН проти транснаціональної організованої злочинності 2000 року [13], взагалі не містить відповідного кримінально-правового поняття. Водночас у частині 5 статті 143 КК України “Порушення встановленого законом порядку трансплантації анатомічних матеріалів людини” наявна особливо кваліфікуюча ознака – “участь в транснаціональних організаціях, які займаються такою діяльністю”. Уразливість цього формулювання вбачається в тому, що воно взагалі не містить терміна “злочинна” та чомусь обмежує цей вид злочинної діяльності лише участю суб’єктів у таких організаціях. З іншого боку, зазначене словосполучення іноді дає підстави для тлумачення такої організації як стійкого ієрархічного об’єднання з п’яти і більше осіб [24, с. 125]. Згадана Конвенція вживає й інші поняття, а саме: а) “організована злочинна група” – це структурна оформлена група в складі трьох або більше осіб, що існує протягом визначеного періоду часу і діє узгоджено з метою здійснення одного або декількох серйозних злочинів або злочинів, визнаних такими відповідно до цієї Конвенції, для того, щоб одержати, прямо або посередньо, фінансову чи іншу матеріальну вигоду; б) “серйозний злочин” – це злочин, який карається позбавленням волі на максимальний строк не менше чотирьох років або більш суворою мірою покарання; с) “структурно оформлена група” – група, яка була не випадково утворена для негайного вчинення злочину і в якій не обов’язково формально визначені ролі її членів, обговорений безперервний характер членства або створена розвинута структура. Отже, наведені конвенційні положення вказують на їх явну неузгодженість зі змістом статей 28 та 143 КК України.

Загалом, незважаючи на твердження про те, що транснаціональна злочинність проникає в різні найбільш важливі сфери суспільних відносин країни, зокрема в економічну і господарську діяльність, займається експлуатацією і торгівлею людьми, незаконним обігом наркотиків, зброї та вчиненням інших небезпечних діянь, кримінально-правові засоби протидії цьому виду злочинності не знайшли у кримінальному законодавстві України належної імплементації.

Таким чином, здійснений аналіз окремих норм КК України дає підстави для внесення відповідних пропозицій щодо вдосконалення Розділу VI “Співучасть

у злочині”. Зокрема, на підставі викладеного, пропонуємо викласти статтю 28 КК України в такій редакції:

“Стаття 28. Форми співучасті у злочині.

1. Злочином, вчиненим групою осіб, є такий, в якому брали участь декілька (два або більше) виконавців без попередньої змови між собою.

2. Злочином, вчиненим за попередньою змовою групою осіб, є такий, що спільно вчинили декілька осіб (дві або більше), які заздалегідь, тобто до початку злочину, домовилися про спільне його вчинення.

3. Злочином, вчиненим організованою групою, є такий, у вчиненні якого брали участь декілька осіб (дві або більше), які попередньо зорганізувалися у стійке об’єднання для вчинення цього та іншого (інших) злочинів, об’єднаних єдиним планом з розподілом функцій учасників групи, спрямованих на досягнення цього плану, відомого всім учасникам групи.

4. Злочином, вчиненим організованою озброєною групою, є такий, у вчиненні якого брали участь декілька осіб (дві або більше), які попередньо зорганізувалися у стійку організовану й озброєну групу для вчинення одного або кількох нападів на громадян або підприємства, установи, організації.

5. Злочином, вчиненим злочинною організацією, є такий, який вчинений стійким ієрархічним об’єднанням декількох осіб (п’ять і більше), члени якого або структурні частини якого за попередньою змовою зорганізувалися для спільної діяльності з метою безпосереднього вчинення тяжких або особливо тяжких злочинів учасниками цієї організації, або керівництва чи координації злочинної діяльності інших осіб, або забезпечення функціонування як самої злочинної організації, так і інших злочинних груп”.

Статтю 257 “Бандитизм” викласти в такій редакції:

“Стаття 257. Організована озброєна група

Організація організованої озброєної групи з метою нападу на підприємства, установи, організації чи на окремих осіб, а також участь у такій групі або у вчинюваному нею нападі –

караються позбавленням волі на строк від п’яти до п’ятнадцяти років з конфіскацією майна”.

При створенні конкретних складів злочинів, пов’язаних із різними формами співучасті організованих злочинних об’єднань, враховуючи їх корупційне, терористичне, транснаціональне, екстремістське або інше суспільно небезпечне спрямування, з метою забезпечення правової визначеності, а також уникнення колізій та прогалин, передбачати їх узгодженість з формами співучасті, передбаченими у ст. 28 КК України, а також додаткові ознаки, які характеризують такі склади злочинів, та за необхідності надавати їх визначення у примітках відповідних статей Особливої частини КК України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Руководящие начала по уголовному праву РСФСР от 19 декабря 1919 года. Хрестоматия по истории отечественного государства и права 1917–1991 годов. М.: Зерцало. 1997. С. 63–68.

2. *Трайнин А.Н.* Учение о соучастии. Институт права АН СССР. М.: Юрид. изд-во НКЮ СССР, 1941. 160 с.

3. *Гришаев П.И., Кригер Г.А.* Соучастие по советскому уголовному праву. М.: Госюриздат. 1959. 256 с.
4. *Пионтковский А.А.* Учение о преступлении по советскому уголовному праву. Москва: Госюриздат, 1961. 666 с.
5. Основы уголовного законодательства Союза ССР и союзных республик от 25 декабря 1958 года. Ведомости Верховного Совета СССР. 1959. № 1. Ст. 6.
6. Кримінальний кодекс УРСР, затверджений 4 сесією Верховної Ради Української РСР 28 грудня 1960 року. Відомості Верховної Ради Української РСР. 1961. № 2. Ст. 14.
7. Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю: Закон України від 30 червня 1993 р. № 3341-XII. Відомості Верховної Ради України. 1993. № 35. Ст. 358.
8. Проект Кримінального кодексу України, підготовлений Робочою групою Кабінету Міністрів України. Київ: Українська правнича фундація, 1994. 152 с.
9. Проект Кримінального кодексу України, внесений Комісією Верховної Ради України з питань правопорядку та боротьби зі злочинністю. Київ: Українська правнича фундація, 1994. 156 с.
10. Про проекти Кримінального кодексу України: постанова Верховної Ради України від 10 вересня 1998 року № 96-XIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/96-14> (дата звернення: 11.09.2019).
11. Про судову практику у справах про бандитизм: постанова Пленуму Верховного Суду України від 07.07.1995 р. № 9. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0009700-95> (дата звернення: 11.09.2019).
12. *Радіонов І.І.* Кримінальна відповідальність за бандитизм: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Харків: ХНУВС, 2004. 20 с.
13. Кримінальне право (Особлива частина): підручник / за ред. О.О. Дудорова, Є.О. Письменського, Т.П. Луганськ: видавництво “Елтон-2”. 2012. 780 с.
14. *Чорний Р.Л.* Правові аспекти відповідальності за створення злочинної організації. Університетські наукові записки. 2005. № 1–2(13–14). С. 217–222.
15. Про практику розгляду судами кримінальних справ про злочини, вчинені стійкими злочинними об'єднаннями: постанова Пленуму Верховного Суду України від 23.12.2005 № 13. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0013700-05> (дата звернення: 11.09.2019).
16. Бандиты с коляской, убившие в Петербурге инкассаторов и прохожего, получили пожизненные сроки. URL: inkassatorov_i_prokhozhego_poluchili_pozhiznennye_sroki/2013-03-27-21327 (дата звернення: 11.09.2019).
17. *Аганов П.В.* Уголовно-правовое, криминологическое и социально-политическое исследование бандитизма: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Саратов, 2002. 28 с.
18. *Погорецький М.А.* Організована злочинність в Україні: тенденції розвитку та заходи протидії. URL: file:///C:/Users/vladi/Downloads/boz_2007_16_9.pdf (дата звернення: 11.09.2019).
19. *Вознюк А.А.* Відповідальність за бандитизм за кримінальним законодавством України та інших держав. Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика). № 3 (31) 2013 С. 171–177. URL: [file:///C:/Users/vladi/Downloads/boz_2013_3\(spets.\)_21.pdf](file:///C:/Users/vladi/Downloads/boz_2013_3(spets.)_21.pdf) (дата звернення: 11.09.2019).
20. *Літвінова А.С.* Бандитизм: склад злочину та питання кваліфікації. Кримінально-правові та криминологічні засоби протидії злочинам проти громадської безпеки та публічного порядку: зб. тез доп. міжнар. наук.-практ. конф. до 25-річчя ХНУВС (18 квіт. 2019 р., м. Харків) / МВС України. Харків. нац. ун-т внутр. справ; Криминолог. асоц. України. Харків: ХНУВС, 2019. С. 128–130.
21. Про боротьбу з тероризмом: Закон України від 20 березня 2003 р. № 638-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/638-15/print> (дата звернення: 11.09.2019).
22. Конвенція ООН проти транснаціональної організованої злочинності, прийнята резолюцією 55/25 Генеральної Асамблеї від 15.11.2000. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_789/print (дата звернення: 11.09.2019).

REFERENCES

1. Rukovodyashchiye nachala po ugovnomu pravu RSFSR ot 19 dekabrya 1919 goda. Khrestomatiya po istorii otechestvennogo gosudarstva i prava 1917–1991 godov. “Guidelines on the criminal law of the RSFSR of December 19, 1919”. A reader on the history of the domestic state and law of 1917–1991. M.: Mirror. 1997. P. 63–68 [in Russian].

© Myslyvyi Volodymyr, 2019

2. Traynin A.N. (1949). Ucheniye o souchastii. Institut prava AN SSSR. "The doctrine of complicity". Institute of Law, Academy of Sciences of the USSR. M.: Jurid. Publishing House of the USSR NKJ. 160 p. [in Russian].
3. Grishayev P.I., Kriger G.A. (1959). Souchastiye po sovetскому уголовному правu. "Participation in Soviet criminal law. M.: Gosyurizdat. 256 p. [in Russian].
4. Piontkovsky A.A. (1961). Ucheniye o prestuplenii po sovetскому уголовному правu. "The doctrine of a crime in Soviet criminal law. Moscow: Gosyurizdat. 666 p. [in Russian].
5. Osnovy ugovnogo zakonodatelstva Soyuza SSR i soyuznykh respublik ot 25 dekabrya 1958 goda. "Fundamentals of the criminal law of the USSR and Union Republics of December 25, 1958. Vedomosti of the Supreme Soviet of the USSR. 1959. No 1. Art. 6. [in Russian].
6. Kryminalnyi kodeks URSR. Zatverdzhenyi 4 sesiei Verkhovnoi Rady Ukrainskoi RSR 28 hrudnia 1960 roku. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainskoi RSR. "The Criminal Code of the USSR". Approved by the 4th session of the Verkhovna Rada of the Ukrainian SSR on December 28, 1960. Information of the Verkhovna Rada of the Ukrainian SSR. 1961. No. 2. Art. 14. [in Ukrainian].
7. Pro orhanizatsiyno-pravovi osnovy borotby z orhanizovanoi zlochynnistiu: Zakon Ukrainy vid 30 chervnia 1993 r. № 3341-XII. "On the Organizational and Legal Basis of Combating Organized Crime": Law of Ukraine of June 30, 1993 No. 3341-XII. Information of the Verkhovna Rada of Ukraine. 1993. No. 35. Art. 358. [in Ukrainian].
8. Proekt Kryminalnoho kodeksu Ukrainy. Pidhotovlenyi Robochoiu hrupoiu Kabinetu Ministriv Ukrainy. "Draft Criminal Code of Ukraine". Prepared by the Working Group of the Cabinet of Ministers of Ukraine. Kyiv: Ukrainian Legal Foundation, 1994. 152 p. [in Ukrainian].
9. Proekt Kryminalnoho kodeksu Ukrainy. Vnesenyi Komisiiei Verkhovnoi Rady Ukrainy z pytan pravoporiadku ta borotby zi zlochynnistiu. "Draft Criminal Code of Ukraine". Submitted by the Verkhovna Rada Commission on Law and Order Against Crime. Kyiv: Ukrainian Legal Foundation, 1994. 156 p. [in Ukrainian].
10. Pro proekty Kryminalnoho kodeksu Ukrainy. "On the Draft Criminal Code of Ukraine": Resolution No. 96-XIV of the Verkhovna Rada of September 10, 1998. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/96-14> (date of application: 11.09.2019) [in Ukrainian].
11. Pro sudovu praktyku u spravakh pro bandytyzm. Postanova Plenumu Verkhovnoho Sudu Ukrainy vid 07.07.1995 r. № 9. "About the case law in the case of banditry". Resolution of the Plenum of the Supreme Court of Ukraine dated 07.07.1995 No. 9. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0009700-95> (date of application: 11.09.2019) [in Ukrainian].
12. Radionov I.I. (2004). Kryminalna vidpovidalnist za bandytyzm. Avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk: 12.00.08. "Criminal liability for banditry". Author's abstract diss. ... Cand. Juridical Sciences: 12.00.08. Kharkiv: KhNUiA. 20 p. [in Ukrainian].
13. Kryminalne pravo (Osoblyva chastyna): pidruchnyk. "Criminal Law (Special Part): Textbook / ed. O.O. Dudorov, O.Ye. Pismenskyi. T.II. Lugansk: "Elton-2" Publishing House. 2012. 780 p. [in Ukrainian].
14. Chornyi R.L. (2005). Pravovi aspekty vidpovidalnosti za stvorennia zlochynoi orhanizatsii. "Legal aspects of responsibility for the creation of a criminal organization". University research notes. No. 1–2 (13–14). P. 217–222 [in Ukrainian].
15. Pro praktyku rozhlyadu sudamy kryminalnykh sprav pro zlochyny, vchyneni stiykymy zlochyннымy obiednanniamy: postanova Plenumu Verkhovnoho Sudu Ukrainy vid 23.12.2005 r. № 13. "On the practice of consideration by the courts of criminal cases on crimes committed by persistent criminal organizations": resolution of the Plenum of the Supreme Court of Ukraine dated December 23, 2005, No. 13. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0013700-05> (date of application: 11.09.2019) [in Ukrainian].
16. Bandity s kolyaskoy, ubivshiye v Peterburge inkassatorov i prokhozhego, poluchili pozhiznennyye sroki. "The bandits with a stroller who killed collectors and a passerby in St. Petersburg received life sentences". URL: http://criminalnaya.ru/news/bandity_s_koljaskoj_ubivshie_v_peterburge_inkassatorov_i_prokhozhego_poluchili_pozhiznennyye_sroki/ 2013-03-27-21327 (date of application: 11.09.2019) [in Russian].
17. Agapov P.V. (2002). Ugolovno-pravovoye, kriminologicheskoye i sotsialno-politicheskoye issledovaniye banditizma: avtoref. dis. ... kand. yurid. nauk: 12.00.08. "Criminal law, criminological and socio-political study of banditry": author. dis. ... Ph.D.: 12.00.08. Saratov. 28 p. [in Russian].

18. *Pohoretskyi M.A.* Orhanizovana zlochynnist v Ukraini: tendentsii rozvytku ta zakhody protydyi. "Organized crime in Ukraine: development trends and counteraction measures". URL: file:///C:/Users/vladi/Downloads/boz_2007_16_9.pdf (date of application: 11.09.2019) [in Ukrainian].

19. *Vozniuk A.A.* (2013). Vidpovidalnist za bandytyzm za kryminalnym zakonodavstvom Ukrainy ta inshykh derzhav. Borotba z orhanizovanoi zlochynnisti i koruptsiiei (teoriia i praktyka). "Responsibility for banditry under the criminal law of Ukraine and other countries". Combating Organized Crime and Corruption (Theory and Practice). No. 3 (31), P. 171–177. URL: file:///C:/Users/vladi/Downloads/boz_2013_3 (spets_21).pdf (date of application: 11.09.2019) [in Ukrainian].

20. *Litvinova A.S.* (2019). Bandytyzm: sklad zlochyntu ta pytannia kvalifikatsii. Kryminalno-pravovi ta kryminolohichni zasoby protydyi zlochyntam proty hromadskoi bezpeky ta publichnoho poriadku. "Banditry: crime and qualification issues. Criminal and Criminological Means of Countering Crimes against Public Safety and Public Order": Coll. abstracts international. Research Practice Conf. to the 25th Anniversary of KhNUA (April 18, 2019, Kharkiv) / Ministry of Internal Affairs of Ukraine. Kharkiv National University of Internal Affairs; Ukrainian Association of Criminology. Kharkiv: KhNUA. P. 128–130 [in Ukrainian].

21. Pro borotbu z teroryzmom. "On Combating Terrorism": Law of Ukraine of March 20, 2003 No. 638-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/638-15/print> (date of application: 11.09.2019) [in Ukrainian].

22. Konventsia OON proty transnatsionalnoi orhanizovanoi zlochynnosti, pryiniata rezoliutsiiei 55/25 Heneralnoi Asamblei vid 15.11.2000 r. "United Nations Convention against Transnational Organized Crime", adopted by General Assembly resolution 55/25 of 15.11.2000 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_789/print (date of application: 11.09.2019) [in Ukrainian].

UDC 343.237

Myslyvyi Volodymyr,

Doctor of Juridical Sciences, Full Professor,
Professor of the Public Law Department
of the National Technical University of Ukraine
"The Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute"
Kyiv, Ukraine

ORGANIZED CRIMINAL ACTIVITIES: COMPLICITY FORMS IN CRIME

The article deals with the issue of organized criminal activity combatting by criminal and legal means of the institute of complicity. The author has noted that Soviet-era laws - the criminal codes of 1922 and 1927 did not contain the concept of complicity in general, unlike a theory that was being developed but slowly. For the first time, the concept of complicity was defined by the Criminal Code of the Ukrainian Soviet Socialist Republic of 1960.

With the USSR collapse at the end of the 20th century, the legislative basis for combatting the splash of organized crime was the enactment of a Law of Ukraine "On the Organizational and Legal bases of Combating Organized Crime" of June 30, 1993, as well as the elaboration of the first National Criminal Code of Ukraine of 2001 (hereinafter – the CC), which provided in the General Part a separate Section VI "Complicity in crime". The Code provided a more perfect definition of the complicity. It is intentional joint participation of several crime actors in the intentional crime commitment. In this definition the legislator emphasized that complicity concerns

© Myslyvyi Volodymyr, 2019

DOI (Article): <https://doi.org/10.36486/np.2019.3.13>

Issue 3(45) 2019

<http://naukaipravohorona.com/>

only intentional criminal behavior, and its carriers can only be persons who by their features correspond to the concept of crime actor.

Another novelty of this section was the consolidation of forms of complicity, and in the Special Part of the CC – the relevant rules of prohibition, aimed at protecting social relations from the encroachment of organized criminal groups. Article 28 of the CC for the first time in national criminal law has defined the criteria for group crime and its essential features. The legislator refers to such forms of crime commitment as follows: by a group of persons, by a group of persons under a previous conspiracy, by an organized group, by a criminal organization. We believe that the last three forms stipulated in paragraphs 2, 3 and 4 of Article 28 of the CC, describe the forms of organized criminal activity.

The author has studied the interrelation of the mentioned rules regulating complicity forms and corresponding rules of prohibitions of the Special part of the CC, reflecting separate corpus delicti directed against crimes committed by organized groups. Wherein he has found out that such forms of complicity as a group of persons under a preliminary conspiracy and an organized group in single cases constitute independent corpus delicti, and qualifying or especially qualifying attributes are used in more than one hundred and fifty corpus delicti.

On the other hand, there are issues concerning inadequate representation of forms of complicity of such as banditry, as well as contradictions between national criminal legal rules, other domestic legislation and provisions of international conventions on antiterrorism and combatting transnational crime.

There are proposals for eliminating these shortcomings and there are recommendations for preventing collisions and gaps in making corpus delicti related to various forms of complicity of organized criminal groups, taking into account their corruption, terrorist, transnational or other nature, as well as the need to ensure the legal certainty of the relevant criminal-legal rules and their coordination with complicity forms stipulated by the CC of Ukraine.

Keywords: organized crime, complicity forms, a group of people under a previous conspiracy, organized group, criminal organization, banditry.

Отримано 16.09.2019

Музика Анатолій Ананійович,
доктор юридичних наук, професор,
член-кореспондент НАПрН України,
заслужений діяч науки і техніки України,
провідний науковий співробітник
ДНДІ МВС України,
м. Київ, Україна

ПОРУШЕННЯ ВСТАНОВЛЕНОГО ПОРЯДКУ ДОКЛІНІЧНОГО ВИВЧЕННЯ, КЛІНІЧНИХ ВИПРОБУВАНЬ І ДЕРЖАВНОЇ РЕЄСТРАЦІЇ ЛІКАРСЬКИХ ЗАСОБІВ: НАУКОВО-ПРАКТИЧНИЙ КОМЕНТАР

Стаття 321-2. Порухення встановленого порядку доклінічного вивчення, клінічних випробувань і державної реєстрації лікарських засобів

1. Умисне порушення встановленого порядку доклінічного вивчення, клінічних випробувань лікарських засобів, фальсифікація їх результатів, а також порушення встановленого порядку державної реєстрації лікарських засобів, – караються позбавленням волі на строк від трьох до п'яти років з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк від одного до трьох років.

2. Ті самі дії, вчинені повторно або за попередньою змовою групою осіб, – караються позбавленням волі на строк від п'яти до восьми років з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк від двох до трьох років.

3. Дії, передбачені частинами першою або другою цієї статті, якщо вони спричинили смерть потерпілого або інші тяжкі наслідки, – караються позбавленням волі на строк від восьми до десяти років з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк від двох до трьох років.

(Кодекс доповнено статтею 321-2 згідно із Законом від 05.07.2012 № 5065-VI)

1. Об'єкт злочину – встановлений з метою охорони здоров'я населення порядок доклінічного вивчення, клінічних випробувань і державної реєстрації лікарських засобів. Основним безпосереднім об'єктом є здоров'я або життя особи.

2. Потерпілий від злочину – пацієнт (здоровий доброволець), тобто особа, яка може бути залучена як досліджувана до клінічного випробування лікарського засобу (лише за ч. 3 ст. 321-2, у разі смерті такої особи або настання інших тяжких наслідків).

3. Предметом злочину можуть бути, зокрема: документи, що відображають процес доклінічного вивчення лікарських засобів (протокол (план) доклінічного дослідження; матеріали доклінічного вивчення лікарського засобу; звіт про до-

клінічне дослідження); тест-зразок – продукт, що є предметом доклінічного вивчення (досліджуваний лікарський засіб, досліджувана речовина); тест-система – будь-яка біологічна (тварина, ізольований орган, клітина, культура тканин або клітин, клітинні органели, мікроорганізм тощо), хімічна (реактиви) або фізична (аналітичне обладнання) система або їх комбінація, що використовується під час проведення доклінічного дослідження; лікарський засіб як предмет клінічного випробування (дослідження), у тому числі лікарський засіб, що належить до наркотичних засобів, психотропних речовин або прекурсорів; фальсифікований лікарський засіб; документи, що відображають процес клінічних випробувань лікарських засобів, або ж пов'язані з цим дослідженням: первинні медичні документи, тобто оригінальні документи, дані і записи (наприклад, медичні карти стаціонарних хворих, медичні карти амбулаторних хворих, лабораторні записи, службові записки, щоденники досліджуваних або опитувальники, журнали видачі лікарських препаратів, роздруківки приладів, верифіковані та засвідчені копії або розшифровки фонограм, мікрофіші, фотографічні негативи, мікроплівки або магнітні носії, рентгенівські знімки, адміністративні документи, а також записи, що зберігаються в аптеці, лабораторії та у відділенні інструментальної діагностики, або в осіб, які беруть участь у клінічному випробуванні, тощо); протокол клінічного випробування – документ, який описує завдання, методологію, процедури, статистичні аспекти та організацію клінічного випробування, а також, як правило, раніше отримані дані щодо досліджуваного лікарського засобу та обґрунтування клінічного випробування.

Законом України “Про лікарські засоби” від 4 квітня 1996 р. передбачено, що **лікарський засіб** – це будь-яка речовина або комбінація речовин, що має властивості та призначена для лікування або профілактики захворювань у людей, чи будь-яка речовина або комбінація речовин, яка може бути призначена для запобігання вагітності, відновлення, корекції чи зміни фізіологічних функцій у людини шляхом здійснення фармакологічної, імунологічної або метаболічної дії або для встановлення медичного діагнозу.

До лікарських засобів належать, зокрема: готові лікарські засоби (лікарські препарати, ліки, медикаменти); гомеопатичні засоби; засоби, які використовуються для виявлення збудників хвороб, а також боротьби зі збудниками хвороб або паразитами; лікарські косметичні засоби та лікарські домішки до харчових продуктів.

Законом виокремлені також:

наркотичні лікарські засоби – лікарські засоби, віднесені до наркотичних відповідно до законодавства;

отруйні лікарські засоби – лікарські засоби, віднесені до отруйних центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері охорони здоров'я;

сильнодіючі лікарські засоби – лікарські засоби, віднесені до сильнодіючих центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері охорони здоров'я;

радіоактивні лікарські засоби – лікарські засоби, які застосовуються в медичній практиці завдяки їх властивості до іонізуючого випромінювання.

Слід мати на увазі, що зазначені, так би мовити, специфічні лікарські засоби, у разі незаконних дій (чи бездіяльності) з ними, визнаються *предметом відповідних злочинів*.

Так, *наркотичні лікарські засоби* належать до предмета певних “наркотичних” злочинів (розділ XIII “Злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів та інші злочини проти здоров’я населення” КК України).

Визначення понять та загальні правила обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів і прекурсорів передбачені Законом України “Про наркотичні засоби, психотропні речовини і прекурсори” у редакції від 22 грудня 2006 р., з подальшими змінами і доповненнями, а також відповідними нормативно-правовими актами КМ, міністерств і відомств (різні інструкції, правила, таблиці, положення тощо).

Отруйні лікарські засоби та *сильнодіючі лікарські засоби* можуть бути предметом злочину, передбаченого ст. 321 КК України (незаконне виробництво, виготовлення, придбання, перевезення, пересилання, зберігання з метою збуту або збут отруйних чи сильнодіючих речовин або отруйних чи сильнодіючих лікарських засобів);

Радіоактивні лікарські засоби можуть бути предметом злочинів, передбачених статтями: 262 (викрадення, привласнення, вимагання вогнепальної зброї, бойових припасів, вибухових речовин чи радіоактивних матеріалів або заволодіння ними шляхом шахрайства або зловживанням службовим становищем); 265 (незаконне поводження з радіоактивними матеріалами); 267 (порушення правил поводження з вибуховими, легкозаймистими та їдкими речовинами або радіоактивними матеріалами) КК України.

Фальсифікований лікарський засіб – це лікарський засіб, який умисно промаркований неідентично (невідповідно) відомостям (одній або декільком з них) про лікарський засіб з відповідною назвою, що внесений до Державного реєстру лікарських засобів України, а так само лікарський засіб, умисно підроблений в інший спосіб, і не відповідає відомостям (одній або декільком з них), у тому числі складу, про лікарський засіб з відповідною назвою, що внесений до Державного реєстру лікарських засобів України.

4. **Об’єктивна сторона** злочину може полягати у таких альтернативно зазначених діяннях: 1) порушення встановленого порядку доклінічного вивчення лікарських засобів, 2) порушення встановленого порядку клінічних випробувань лікарських засобів, 3) фальсифікація результатів доклінічного вивчення або клінічних випробувань лікарських засобів, 4) порушення встановленого порядку державної реєстрації лікарських засобів.

Диспозиція норм, передбачених ст. 321-2, має бланкетний характер, тому для правильного застосування статті необхідно з’ясувати, які саме правила були порушені.

Кримінальна відповідальність за ст. 321-2 настає у разі порушення порядку, встановленого передусім такими нормативно-правовими актами, як:

– Закон “Про лікарські засоби” від 4 квітня 1996 р. (зокрема, статті 6–9);

– Порядок проведення доклінічного вивчення лікарських засобів та експертизи матеріалів доклінічного вивчення лікарських засобів, затверджений наказом МОЗ від 14 грудня 2009 р. № 944 (далі – Порядок від 14 грудня 2009 р.);

– Порядок проведення клінічних випробувань лікарських засобів та експертизи матеріалів клінічних випробувань, затверджений наказом МОЗ від 23 вересня 2009 р. № 690 (далі – Порядок від 23 вересня 2009 р.);

– Порядок державної реєстрації (перереєстрації) лікарських засобів, затверджений постановою КМ від 26 травня 2005 р. № 376 (далі – Порядок від 26 травня 2005 р.).

Законом “Про лікарські засоби” встановлені загальні правила, що регулюють відносини у сфері зазначених досліджень. На ньому (та іншому законодавстві) ґрунтуються підзаконні нормативно-правові акти, в яких конкретизовані відповідні положення.

Порядок від 14 грудня 2009 р. визначає основні вимоги до проведення доклінічного вивчення лікарських засобів та експертизи матеріалів такого вивчення і поширюється на діючі речовини, допоміжні речовини, готові лікарські засоби (за винятком медичних імунобіологічних лікарських засобів), у тому числі рослинні лікарські засоби, лікарські косметичні засоби, дезінфекційні, діагностичні та радіоактивні лікарські засоби.

Порядок від 23 вересня 2009 р. встановлює основні вимоги до проведення клінічних випробувань лікарських засобів, які можуть проводитись за участю пацієнтів (добровольців) за повною або скороченою програмою, у тому числі до міжнародних багатоцентрових клінічних випробувань.

Порядок від 26 травня 2005 р. встановлює механізм проведення державної реєстрації (перереєстрації) лікарських засобів, застосування яких в Україні допускається лише після такої реєстрації.

Доклінічне вивчення лікарського засобу – це комплекс хімічних, фізичних, біологічних, мікробіологічних, фармакологічних, токсикологічних та інших наукових досліджень, які проводяться перед початком клінічних випробувань. Доклінічне вивчення лікарського засобу включає доклінічні дослідження в лабораторних умовах та/або досліди на лабораторних тваринах з метою визначення специфічної активності та безпечності лікарського засобу.

Клінічне випробування (дослідження) лікарського засобу – це науково-дослідницька робота, метою якої є будь-яке дослідження за участю людини як суб'єкта дослідження, призначене для виявлення або підтвердження клінічних, фармакокінетичних, фармакодинамічних та/або інших ефектів, у тому числі для вивчення усмоктування, розподілу, метаболізму та виведення одного або кількох лікарських засобів та/або виявлення побічних реакцій на один або декілька досліджуваних лікарських засобів з метою оцінки його (їх) безпечності та/або ефективності.

Фальсифікація результатів доклінічного вивчення та клінічних випробувань лікарських засобів – це умисне викривлення інформації про відповідне дослідження лікарських засобів, пов'язане з предметом цього злочину. Це може бути: повне створення підробленого документа або внесення якихось змін до вже виготовленого документа, в якому відображені об'єктивні дані про дослідження лі-

карського засобу; використання фальсифікованого лікарського засобу як предмета доклінічного вивчення або клінічного випробування. Зазначені діяння можуть створити ілюзію ефективності та нешкідливості або ж приховати специфічну активність (сприяти ігноруванню певних властивостей) та небезпечність лікарського засобу (ступінь ризику його застосування) для здоров'я і життя не лише окремого пацієнта чи здорового добровольця, а й невизначеного кола осіб. Зрештою – спричинити тяжкі наслідки випробувань.

Державна реєстрація лікарських засобів – це певна процедура (щодо включення, виключення, заборони чи перереєстрації лікарського засобу), пов'язана з веденням Державного реєстру лікарських засобів, а також вид інформаційної діяльності у сфері охорони здоров'я. Державний реєстр лікарських засобів містить відомості про лікарські засоби, дозволені для виробництва і застосування в Україні. Реєстр веде МОЗ з метою забезпечення: ідентифікації суб'єктів підприємницької діяльності, що здійснюють виробництво та реалізацію лікарських засобів на професійній основі з дотриманням відповідних стандартів та правил у цій сфері; організації статистичних спостережень у сфері обігу лікарських засобів; взаємодії на єдиних методичних засадах з базами даних інших центральних органів виконавчої влади; гласності та відкритості інформації про суб'єкти підприємницької діяльності; ідентифікації лікарських засобів, які закупаються відповідно до абзацу шістнадцятого частини третьої статті 2 Закону України “Про публічні закупівлі”.

До Державного реєстру лікарських засобів України вносяться такі відомості про лікарський засіб:

назва лікарського засобу (торговельна назва, міжнародна непатентована назва); найменування виробника, його місцезнаходження та місцезнаходження його виробничих потужностей; синоніми, хімічна назва, повний склад лікарського засобу; фармакологічна дія, фармакотерапевтична група лікарського засобу; показання, протипоказання, запобіжні заходи, взаємодія з іншими лікарськими засобами; способи застосування, доза діючої речовини в кожній одиниці та кількість одиниць в упаковці; побічна дія, форма випуску, умови зберігання, строк придатності, умови відпуску та належність лікарського засобу до лікарських засобів, рекламування яких заборонено; інструкція для медичного застосування лікарського засобу;

інформація про належність до лікарських засобів, які закупаються відповідно до абзацу шістнадцятого частини третьої статті 2 Закону України “Про публічні закупівлі”; дані щодо реєстрації лікарського засобу в Сполучених Штатах Америки, Швейцарії, Японії, Австралії, Канаді, а також державах – членах ЄС, якщо такий лікарський засіб пройшов державну реєстрацію як лікарський засіб, який зареєстрований компетентним органом Сполучених Штатів Америки, Швейцарії, Японії, Австралії, Канади, лікарський засіб, що за централізованою процедурою зареєстрований компетентним органом ЄС, для застосування на території зазначених країн чи держав – членів ЄС, у тому числі назви країни реєстрації, органу реєстрації та дата реєстрації; дані щодо попередньої реєстрації, перереєстрації чи скасування реєстрації лікарського засобу (Положення про Державний реєстр лікарських засобів України, затверджене постановою КМ від 31 березня 2004 р. № 411).

Злочин, передбачений частинами першою і другою цієї статті, вважається закінченим з моменту вчинення відповідних діянь. У разі вчинення діяння,

передбаченого ч. 3 ст. 321-2, моментом закінчення злочину є настання суспільно небезпечних наслідків: смерті потерпілого або інших тяжких наслідків.

Встановлений порядок у сфері дослідження лікарських засобів може бути порушений не лише шляхом дії (як це передбачено ст. 321-2), а й шляхом бездіяльності, про що свідчить елементарний аналіз Закону “Про лікарські засоби” та інших нормативно-правових актів. Наприклад, розділ II “Загальні принципи проведення доклінічного вивчення” (Порядок від 14 грудня 2009 р.) містить, зокрема, такі положення:

“Якщо допоміжна речовина використовується у фармацевтичній практиці вперше, проводяться токсикологічні дослідження” (п. 10); “Методи, що використовуються при проведенні доклінічного вивчення лікарських засобів, мають відповідати сучасному стану наукового прогресу, їх правильність повинна бути підтверджена наданням результатів аналізу валідації методів” (п. 15); “Усі матеріали доклінічного дослідження лікарського засобу зберігаються в архіві виконавця не менше п’яти років після завершення доклінічного дослідження лікарського засобу” (п. 19).

Згідно з розділом IV “Основні вимоги до захисту досліджуваних” Порядку від 23 вересня 2009 р. необхідно дотримуватись, наприклад, таких приписів: “Захист досліджуваних забезпечується шляхом оцінки співвідношення ризик/користь як перед проведенням кожного клінічного випробування, в тому числі на підставі попередніх проведених досліджень, так і під час його проведення” (п. 1.1); “Письмова та усна інформація про клінічне випробування не повинні містити висловлювань, що змушують пацієнта (здорового добровольця), а також його законного представника/близького родича відмовитись від своїх прав, що звільняють дослідника, спонсора клінічного випробування від відповідальності за заподіяну шкоду” (п. 2.3); “Якщо пацієнт перебуває в критичному або невідкладному стані, що не дає можливості отримати у нього інформовану згоду на участь у клінічному випробуванні, така згода отримується у його законного представника/близького родича. У разі неможливості одержання інформованої згоди у пацієнта і відсутності його законного представника/близького родича залучення таких пацієнтів до клінічного випробування не допускається, їм має надаватися медична допомога у встановленому порядку” (п. 2.10); “Інтереси досліджуваних (пацієнтів/здорових добровольців) завжди переважають над інтересами науки і суспільства” (п. 2.15); “Забороняється проведення клінічних випробувань лікарських засобів за участю малолітньої або неповнолітньої дитини, яка позбавлена батьківського піклування, усиновленої дитини або дитини-сироти” (п. 3.3).

У розділі IX “Проведення клінічного випробування” Порядку від 23 вересня 2009 р. передбачено, зокрема, таке. Відповідальний дослідник/дослідник повинен проводити клінічне випробування згідно з протоколом клінічного випробування. Відхилення від протоколу клінічного випробування допустимо лише у разі необхідності усунення небезпеки, що безпосередньо загрожує досліджуваним, без попереднього затвердження Центром. Цей факт дослідник зобов’язаний задокументувати. Опис допущеного відхилення, його причини та (за потреби) пропозиції щодо внесення поправок до протоколу клінічного випробування повинні бути надані спонсору (п. 9.5).

Порядок від 26 травня 2005 р. орієнтує на додержання, зокрема, таких вимог: “Інформація, що міститься у заяві про державну реєстрацію лікарського засобу та додатках до неї (далі – реєстраційна інформація), відповідно до Закону України “Про лікарські засоби” та інших нормативно-правових актів підлягає державній охороні від розголошення і недобросовісного комерційного використання. МОЗ та Центр зобов’язані охороняти таку інформацію від розголошення та запобігати недобросовісному комерційному використанню такої інформації...” (п. 3-1); “Забороняється протягом п’яти років з дати державної реєстрації лікарського засобу (незалежно від строку чинності будь-якого патенту, який має відношення до лікарського засобу) використовувати реєстраційну інформацію стосовно безпечності та ефективності, що міститься в заяві та додатках до неї, зареєстрованого лікарського засобу для подання заяви про державну реєстрацію іншого лікарського засобу, крім випадків, коли право посилається або використовувати таку інформацію одержано в установленому законодавством порядку від особи чи організації, яка надала інформацію, або інформація підготовлена заявником чи для заявника” (п. 3-2).

Отже, у разі недодержання наведених та інших вимог (невиконання або неналежне їх виконання) зазначених нормативно-правових актів, діяння відповідних осіб можуть утворювати порушення встановленого порядку доклінічного вивчення, клінічних випробувань і державної реєстрації лікарських засобів.

5. Суб’єкт злочину – спеціальний. Ним може бути особа, яка бере участь у доклінічному вивченні чи клінічному випробуванні лікарського засобу або державній реєстрації лікарського засобу. Це, зокрема: керівник дослідження (особа, яка відповідає за проведення доклінічного дослідження в цілому); головний дослідник (особа, яка під час проведення багатоцентрового дослідження лікарського засобу (здійснюється відповідно до єдиного протоколу у кількох місцях) діє від імені керівника дослідження та відповідає за делеговану йому фазу доклінічного дослідження лікарського засобу); лікар, який проводить клінічне випробування лікарського засобу; спеціаліст, який здійснює експертизу матеріалів доклінічного вивчення (або клінічного випробування) лікарського засобу.

Клінічному випробуванню певного лікарського засобу завжди передують доклінічне вивчення цього самого лікарського засобу. Зазначені дослідження розірвані в часі, є самостійними, однак тісно пов’язані між собою. Від того, наскільки коректно буде проведено доклінічне вивчення лікарського засобу, нерідко залежить досягнення позитивних результатів у процесі подальшого клінічного випробування лікарського засобу, коли “на карту поставлено” здоров’я і навіть життя конкретної людини. Тому, вирішуючи питання про відповідальність особи за порушення встановленого порядку клінічних випробувань лікарського засобу, необхідно брати до уваги (всебічно аналізувати) діяння дослідників цього лікарського засобу на стадії його доклінічного вивчення. Самі порушення, допущені на етапі первинного дослідження лікарського засобу (доклінічного вивчення), можуть бути причиною тяжких наслідків на етапі його вторинного дослідження – клінічного випробування. У свою чергу, об’єктивність результатів цих двох етапів дослідження безпосередньо впливає на ухвалення рішення про державну реєстрацію (перереєстрацію) лікарського засобу – воно ухвалюється у разі, коли під час експертизи реєстраційних

матеріалів підтвердилися відомості щодо ефективності, безпеки та якості такого лікарського засобу.

З огляду на викладене цілком справедливим сприймається системне формулювання ч. 3 коментованої статті, згідно з якою кримінальна відповідальність може наставати, зокрема, за умисне порушення встановленого порядку ще доклінічного вивчення лікарських засобів чи фальсифікацію його результатів (на цьому етапі не задіяний пацієнт або здоровий доброволець), а також за порушення встановленого порядку державної реєстрації лікарських засобів, якщо це спричинило смерть потерпілого або інші тяжкі наслідки.

6. Суб'єктивна сторона злочину характеризується умисною формою вини щодо діяння; ставлення винуватого до наслідків вчинення злочину (смерті потерпілого або інших тяжких наслідків) є необережним. Мотив і мета вчиненого злочину значення не мають. У разі встановлення в особи умислу щодо зазначених наслідків, таке діяння необхідно кваліфікувати за сукупністю злочинів, передбачених ч. 3 ст. 321-2 та відповідною частиною ст. 115 або ст. 121.

7. Кваліфікуючими ознаками злочину є вчинення діянь, передбачених ч. 1 цієї статті: 1) повторно, 2) за попередньою змовою групою осіб (ч. 2 ст. 321-2); **особливо кваліфікуючими ознаками** – вчинення діянь, передбачених частинами першою або другою цієї статті, якщо вони спричинили: 1) смерть потерпілого, або 2) інші тяжкі наслідки (ч. 3 ст. 321-2).

Про поняття **повторності** (у даному випадку – повторність тотожних злочинів) див. ст. 32 КК України; про поняття вчинення злочину **за попередньою змовою групою осіб** – ст. 28 КК України.

Під поняттям **“інші тяжкі наслідки”** в аспекті коментованої статті слід розуміти спричинення: смерті двом чи більше особам; середньої тяжкості чи тяжкого тілесного ушкодження; самогубство. При цьому між діянням і наслідками має бути встановлений причинний зв'язок.

8. Під час кваліфікації аналізованих діянь може виникнути необхідність розмежування складів злочинів, передбачених ст. 321-2 і статтями 141, 142. Так, у разі порушення прав пацієнта – проведення клінічних випробувань лікарських засобів без письмової згоди пацієнта або його законного представника, або стосовно неповнолітнього чи недієздатного, якщо ці дії спричинили смерть пацієнта або інші тяжкі наслідки, дії винуватого слід кваліфікувати за ст. 141 (за правилами конкуренції спеціальної і загальної норм). При цьому варто привернути увагу до створення законодавцем нічим не виправданої конкуренції норм, за якої одні й ті самі, і навіть більш небезпечні діяння і наслідки, караються менш суворо, ніж за ст. 231-2. До того ж, за частинами першою і другою зазначеної статті, порівняно зі ст. 141, відповідальність настає незалежно від заподіяних наслідків.

Від незаконного проведення дослідів над людиною (ст. 142) аналізований склад злочину (в частині клінічних випробувань лікарських засобів) загалом відрізняється тим, що такі діяння здійснюються на законних підставах, але з порушенням встановленого порядку проведення відповідного дослідження.

Отримано 21.08.2019

УДК 343.37(477)

Попович Володимир Михайлович,
доктор юридичних наук, професор,
заслужений юрист України,
головний науковий співробітник ДНДІ МВС України,
м. Київ, Україна
ORCID ID 0000-0002-4538-3274

ЗЛОЧИННІСТЬ У СФЕРІ ЕКОНОМІКИ: ПОНЯТТЯ, СТРУКТУРНІ СКЛАДОВІ ТА ВІДОБРАЖЕННЯ ЇХ ЗМІСТУ

У статті вивчається актуальність розробки структурних складових поняття “злочинність у сфері економіки”, адже наявні дослідження злочинності у сфері економіки практично не визначають відмінностей між різними за своїми параметрами явищами реальної дійсності, поняттям “злочинність у сфері економіки” та її однієї зі складових – економічної злочинності.

Дослідженням розкривається система та структура фонових явищ злочинності, економічних злочинів та загальнокримінальних правопорушень, притаманних злочинності у сфері економіки. Зазначено, що більш детальний аналіз причин та умов вчинення, запобігання і протидії злочинам у сфері економіки доцільно розглянути у окремих публікаціях.

Ключові слова: сфера економіки, злочинність у сфері економіки, структурні складові злочинності у сфері економіки, економічні злочини, загальнокримінальні правопорушення.

У попередніх публікаціях ми досліджували проблеми, пов'язані з термінологічно-понятійним відображенням тіньового капіталообороту у сфері економіки, визначили причини стрімкого поширення тіньових відносин і криміногенних процесів та шляхи призупинення їх відтворення. У процесі відзначеного дослідження розробили і виклали основний масив термінів і понять, пов'язаних із тінізацією, детінізацією суспільних відносин [1 с. 138–146; 2, с. 151–160]. Однак, ураховуючи технологічну насиченість економічних відносин серед термінів і понять, що відображають окремі структурні складові, пов'язані з тіньовим криміногенним капіталооборотом, є такі явища, як “криміногенні процеси у сфері економіки”, “злочинність у сфері економіки”, “причини та умови вчинення злочинів у сфері економіки”, “запобігання і протидія злочинам у сфері економіки” та інші, які мають структурні складові, що не дозволяє розкрити їх зміст у обмежених за обсягами одній статті. Відзначені найбільш фундаментальні поняття доцільно розглянути у окремих публікаціях. Етимологічні, праксеологічні та методологічні засади визначення термінів і понять, пов'язані з криміногенними процесами у сфері економіки (далі – КП), ми розглянули у попередній статті, де разом з іншими структурними елементами КП детально розкрили зміст структурних елементів фонових явищ злочинності, окреслили основні ознаки такої складової

КП, як злочинність у сфері економіки, назвали її складові, однак через обмежені обсяги статей не могли розкрити їх зміст. В цьому дослідженні ми визначимо весь спектр складників злочинності у сфері економіки та розкриємо їх зміст, а також уточнимо саме поняття “злочинність у сфері економіки”, оскільки злочинність досить інтенсивно змінюється, стає все більш технологічною, чільно переплітається з цілою системою корупційних злочинів, стрімко проникає в усі сфери людської діяльності. Це, безумовно, вимагає уточнення поняття “злочинність у сфері економіки” до його адекватності безпосередньо явищу. Тим більше, що основна маса дослідників злочинності у сфері економіки не розкривають технологічні особливості її змісту і, практично, не бачить різниці між явищами реальної дійсності та поняттям “злочинність у сфері економіки” як однієї зі складових економічної злочинності [3, с. 19–26; 4].

Тому метою нашого дослідження є об’єктивне, етимологічно і методологічно зважене формування термінологічно-понятійного апарату, покликаного найбільш повно відобразити виробничо-технологічні, обліково-обігові, управлінські, цивільно-правові та інші особливості цивільного обороту капіталів, коштів, речей, прав, дій, під виглядом яких відбувається вчинення злочинів у сфері економіки. Завданням нашого дослідження є: уточнення поняття “злочинність у сфері економіки”; доведення його до рівня адекватного відображення ним самого явища злочинності у сфері економіки; розкриття змісту складових злочинності у сфері економіки – економічних злочинів, загальнокримінальних правопорушень; встановлення взаємовпливу економічних і загальнокримінальних злочинів з криміногенними процесами взагалі, та у сфері економіки зокрема; фоновими явищами злочинності; термінологічно-понятійним апаратом, напрацьованим у юридичних, економічних, технічних та інших науках, що вивчають ті чи інші сфери цивільного обороту, куди проникли економічні злочини, загальнокримінальні правопорушення, фонові явища злочинності, притаманні тій чи іншій предметно-технологічній сфері цивільного обороту капіталів, коштів речей, прав, дій.

Злочинність у сфері економіки – це масовидне, протиправне, історично-мінливе, соціально-конфліктне, здатне до саморегулятивного відтворення явище, яке включає сукупність фактично вчинених (зареєстрованих, укритих від реєстрації та невиявлених природно-латентних) економічних злочинів, а також штучно латентних загальнокримінальних правопорушень та фонових явищ злочинності у сфері економіки, вчинених на певній території, за певний період часу, в процесі та під виглядом легітимного цивільного обороту капіталів, коштів, речей, прав, дій.

Економічні злочини, загальнокримінальні правопорушення та фонові явища злочинності, вчинені у сфері економіки, посягають на виробничі, розподільчо-обмінні, капіталооборотні, цивільно-правові, організаційно-регулятивні, реєстраційно-посвідчувальні, дозвільні, контрольні та ін. відносини у сферах: економіки; управління; соціального забезпечення; цивільно-правової діяльності та можливих інших структурних складових цивільного обороту капіталів, коштів, речей, прав, дій країни в цілому. Перш ніж перейти до розкриття змісту складових поняття злочинності у сфері економіки, доцільно визначитись, що означає термін “сфера” взагалі та “сфера економіки” зокрема? Що об’єднує економічну діяльність із

цивільно-правовою діяльністю, управлінням, соціальним забезпеченням та з іншими складовими цивільного обороту речей, прав, дій країни, які з метою відображення певних видів і способів вчинення економічних злочинів й уособлюють сферу економіки? Відповіді на ці питання допоможуть глибше зрозуміти структуру досліджуваних злочинів, способи і технології їх вчинення, предметно-технологічні та мотиваційно-наслідкові механізми і діапазон відтворення злочинності в усіх складових сфери економіки, об'єднаної цивільним оборотом капіталів, коштів, речей прав дій.

Термін “сфера” (з грец. – шар, шароподібне тіло або коло) [5, с. 654] у процесі змістовно-понятійного розвитку трансформувався з шароподібного предмета у сферу-напрямок економічної діяльності, службових обов'язків, функцій, повноважень. Тобто набув нового значення і став відображати певні сфери-напрями економічної, цивільно-правової, управлінської та інших видів людської діяльності. Сфера економіки включає: виробництво, збут виробленої продукції, банківські розрахункові, кредитні та інвестиційні операції, ринок капіталів, цінних паперів, боргових зобов'язань, страхування, управління економічними процесами; соціальне забезпечення; цивільно-правовий оборот та інші складові цивільного обороту речей, прав, дій у країні в цілому, куди проникли економічні злочини (привласнення, незаконне збагачення) інші корупційні складові та загальнокримінальні правопорушення (вимагання, рейдерство, вбивства на замовлення, шахрайство тощо). Сферу економіки з усіма іншими складовими цивільного обороту речей, прав, дій, об'єднує: легальний та протиправний, нелегальний капіталооборот; корисливі економічні злочини та загальнокримінальні правопорушення, вчинені з метою накопичення капіталів протиправного походження.

Цивільний оборот капіталів, коштів, речей, прав, дій країни, у контексті вчинення під його виглядом економічних злочинів та загальнокримінальних правопорушень, включає: сукупний легальний, псевдолегальний та нелегальний економічний та цивільно-правовий оборот країни за певний період часу [6, с. 383].

Механізм та структура цивільного обороту – це сукупність операцій з обороту (руху) капіталів, коштів, речей, прав, дій з використанням фінансово-господарських та цивільно-правових операцій, що виникають із договірних і позадоговірних інститутів зобов'язального права між: підприємствами, економічними об'єднаннями всіх форм власності, установами банківської чи парабанківської системи, іншими юридичними, а також фізичними особами – суб'єктами цивільного обороту з приводу виробництва, купівлі-продажу, вилучення, успадкування, дарування, купівлі-продажу, переуступки прав власності (передачі під заставу, заклад, на збереження чи в оперативне управління) майна, майнових прав, реалізації прав інтелектуальної власності, надання послуг чи виконання робіт, під виглядом яких можуть вчинятися економічні злочини та загальнокримінальні правопорушення у сфері економіки [6, с. 383–386].

Складові злочинності у сфері економіки – це не проста сукупність виявлених і механічно об'єднаних злочинів, а закумульований криміногенний потенціал, зумовлений жагою до накопичення капіталів злочинного походження, що вмотивовує вчинення у сфері економіки: 1) природно-латентних економічних злочинів; 2) оче-

видних загальнокримінальних правопорушень, вчинених на замовлення з метою силового рейдерського захоплення підприємств, вилучення майна, усунення конкурентів, партнерів по бізнесу тощо; 3) фонових явищ злочинності у сфері економіки, які включають: 3.1) новоутворені суспільно небезпечні, але ще некриміналізовані діяння; 3.2) безпідставно декриміналізовані діяння, які не втратили суспільну небезпеку; 3.3) адміністративні та цивільно-правові правопорушення; 3.4) тіньову економічну діяльність; 3.5) капітали злочинного походження, які під час легалізації (відмивання) утворюють склад злочинів, учинених у сфері економіки, оскільки стають предметом вчинення злочинів – легалізація (відмивання) доходів, здобутих злочинним шляхом, передбачених ст. 209 та 209-1 КК України. Всі відзначені складові злочинності у сфері економіки, пов'язані детерміністичними зв'язками, взаємодіють між собою, утворюють криміногенний потенціал, що вмотивовує суб'єктів вчинення злочинів у сфері економіки замість незначних зловживань, що приносили злочинні доходи споживчого характеру, розробляти нові види і способи зловживань та створювати умови безнаказаного їх вчинення, як засобу подальшого накопичення капіталів злочинного походження, здатного до акумуляції і саморегулятивного відтворення у легальному, псевдoleгальному та нелегальному цивільному обороті капіталів, коштів, речей, прав, дій [7, с. 46–79].

Поняття “економічні злочини” (далі – Е.з.) (перша складова злочинності у сфері економіки) – це корисливі, неочевидні, природно-латентні, суспільно небезпечні діяння (дії чи бездіяльність), вчинення яких законспіровано під процес та під вигляд легітимної економічної діяльності (виробництво, обіг, обмін, розподіл, рух товарів, капіталів та послуг), організаційно-регулятивної, контрольної, дозвоільної діяльності (в певних ситуаціях ці дії супроводжуються нелегальним корупційним капіталооборотом) та цивільно-правової діяльності (що супроводжується оборотом (рухом) речей, прав дій під виглядом купівлі-продажу, наслідування, дарування тощо). Складові псевдoleгального та нелегального цивільного обороту капіталів, коштів, речей, прав, дій, характерні протиправним використанням легітимних фінансово-господарських і цивільно-правових інструментів, реєстраційно-дозвоільних, контрольних та регулятивно-посвідчувальних функцій, обов'язків, прав і повноважень суб'єктів організації економічних процесів. Система Е.з. як складова злочинів та злочинності у сфері економіки включає злочинні посягання на: відносини власності та оперативного управління майном – процеси виробництва, розподілу і споживання, обліку, руху (відпуск, надходження, зберігання, використання, списання) виробленої продукції, грошових коштів, матеріальних активів (майно, основні фонди, оборотні та інші кошти, сировина, продукція, валютні кошти, цінні папери) тощо; відносини обліку й руху нематеріальних активів, які включають об'єкти довгострокового вкладення, що мають вартісну оцінку, але які не можна віднести до майнових цінностей (авторські права, науково-дослідні продукти – інші предмети операцій роялті, права користування землею, природними ресурсами, виробничими зразками, промислово-комерційні секрети, знаки на товари, на послуги, “ноу-хау”, програмне забезпечення облікової, множильної та іншої оргтехніки); відносини цивільно-правової фіксації (нотаріального посвідчення змін у сфері відносин власності) набуття, переуступки, позбавлення прав

власності, їх обліку, руху, оподаткування; виконання функцій реєстрації, надання дозволів, ліцензій, квот, організаційної та контрольної-регулятивної діяльності; відносини виконання бюджету, відносини монополізму і протидії недобросовісній конкуренції; відносини з побутово-сервісного, енергетичного обслуговування населення, відносини з переміщення предметів контрабанди через митний кордон України; службові відносини з ознакою корупції та зловживання службовим становищем у процесі організації, регулювання і контролю за економічними процесами; окремі відносини з охорони довкілля, окремі відносини з охорони авторських прав, окремі відносини з використання електронно-обчислювальних машин.

Економічні злочини можна класифікувати за такими ознаками: за характером – це умисні, корисливі суспільно небезпечні діяння (дії чи бездіяльність); за способом вчинення – це високотехнологічні, інтелектуальні, неочевидні, не здатні до самопрояву суспільно небезпечні діяння, законспіровані під: процес і вигляд легітимної економічної, організаційно-регулятивної, контрольної та цивільно-правової діяльності, а також легітимні фінансові та цивільно-правові операції; за процедурою прояву – економічні злочини є неочевидними природно-латентними, не здатними до самопрояву, оскільки відсутній зацікавлений заявник (який би міг звернутись у правоохоронні органи про факт вчинення злочину відносно його майна) з таких причин: по-перше – оскільки спосіб вчинення злочину є глибоко законспірованим під легітимні види діяльності, то власнику підприємства часто невідомо про факт вчинення економічного злочину його найманими працівниками; по-друге – якщо власнику стало відомо про вчинення співробітниками підприємства, привласнень коштів, ухилень від сплати податків та інших зловживань, він не зацікавлений привертати увагу правоохоронців, розголошувати відомості про ненадійність свого підприємства і втрачати клієнтів, з виведеної (вкраденої) суми несплачені податки (тобто є мотиви, за яких йому вигідніше повернути кошти і звільнити винуватців, ніж розголошувати факт вчинення ними злочину); по-третє – власник підприємства нерідко буває й сам співучасником: службових підроблень; безтоварних операцій; виведення коштів з обороту з метою ухилення від сплати податків; учасником корупційних схем; заборонених видів підприємницької діяльності тощо; по-четверте – наймані суб'єкти управління, які вчинили злочин або здали конкурентам комерційні секрети, науково-дослідні продукти чи інші нематеріальні активи – предмети операцій роялті, природно зацікавлені в укритті злочинів як від власника, так і правоохоронців.

Виявлення природно-латентних, законспірованих під легітимні виробничі операції високотехнологічних економічних злочинів вимагає застосування особливих розвідувально-аналітичних методів, методик і технічних засобів їх виявлення, залежних від специфіки виробничих та фінансово-господарських операцій, під виглядом яких економічний злочин вчинено. Методи виявлення економічних злочинів – це заlegenдований збір інформації, її аналіз, синтез, економіко-кримінологічний моніторинг виробничих, облікових та інших операцій на предмет виявлення безтоварних оборотів, привласнень, корупції, виведення доходів з-під оподаткування тощо. Методики виявлення і документування економічних злочинів – це інвентаризація, ревізія, негласні контрольовані операції, заlegenдовані зустрічні перевірки законності застосування фінансово-господарських інструментів,

організаційно-регулятивних та контрольно-управлінських функцій, прав і повноважень осіб, підозрюваних у вчиненні економічних злочинів. Засоби виявлення – інформаційні бази даних: про облік і рух матеріалів, сировини, виробленої продукції, коштів; про сучасні способи і технології вчинення і вуалювання економічних злочинів тощо.

Загальнокримінальні правопорушення як друга складова злочинів та злочинності у сфері економіки – це очевидні, здатні до самопрояву, інколи штучно-латентні суспільно небезпечні діяння (дія або бездіяльність), вчинені у сфері економіки, з корисливих (привласнення чужого майна, коштів, бізнесу) чи інших особистих мотивів замовника (помста, підлив репутації конкурентів, партнерів тощо) та корисливих мотивів виконавця замовлення (отримання оплати за вчинення злочину), спрямованих на замовне фізичне усунення конкурентів чи партнерів по бізнесу, або вчинення на них тиску з метою рейдерського захоплення їх підприємств, шахрайського привласнення майна, результатів економічної діяльності, матеріальних і нематеріальних активів, порушення умов вільної конкуренції, спричинення інших видів матеріальної, моральної і фізичної шкоди суб'єктам економічних відносин. Система загальнокримінальних правопорушень у сфері економіки включає, насамперед, діяння, передбачені: Р. 2 КК України “Злочини проти життя, здоров'я особи”; Р. 3 – “Злочини проти волі, честі та гідності особи (ст. 146 КК, Незаконне позбавлення волі або викрадення людини, ст. 147 КК Захоплення заручників тощо), які вчиняються заради привласнення чужого підприємства (рейдерство), житла та інших цінностей, які є предметом злочинного посягання, злочинів, передбачених Р. 6 “Злочини у сфері відносин власності”. Це основні, але не всі групи загальнокримінальних правопорушень, які за ознакою “вчинені у сфері економіки” можуть бути віднесені до цієї категорії злочинів.

Загальнокримінальні правопорушення у сфері економіки можна класифікувати: за характером та співучасниками вчинення – умисні, суспільно небезпечні діяння (дії чи бездіяльність) замовника та виконавця злочину, які мають економічно-корисливу мотивацію чи іншу особисту зацікавленість; за способом вчинення – різні форми вимагання, фізичного та психологічного тиску, фізичне усунення конкурента чи партнера по бізнесу тощо; за процедурою прояву – це очевидні, інколи штучно-латентні, здатні до самопрояву злочини. Самопрояв таких злочинів відбувається у зв'язку: з фактом знаходження трупа підприємця, власника житла чи іншого майна із слідами насильницької смерті; заява потерпілого-підприємця про вимагання (рекети), розбійного (рейдерського) захоплення майна, шахрайства тощо; заява підприємця, власника майна чи родичів про їх зникнення; сумнівний перехід майна чи бізнесу до другорядних осіб під виглядом дарування чи купівлі-продажу майна, з одночасним зникненням чи вбивством його власника. Штучно латентний характер загальнокримінальних правопорушень у сфері економіки проявляється у вигляді не звернення потерпілих до правоохоронних органів з таких причин: 1) недовіри потерпілих до професійності правоохоронців і здатності їх відновити порушені права; 2) уявної підозри потерпілих щодо корумпованості органів кримінальної юстиції; 3) обґрунтованої підозри потерпілих щодо корумпованості органів кримінальної юстиції; 4) укриття правоохоронцями злочинів від реєстрації для регулювання показників рівня злочинності. Розглянуті складові злочинності у сфері економіки, пов'язані детерміністичними зв'язками, взаємодіють між собою і утворюють потужний причинно-наслідковий комплекс відтворення криміногенних процесів взагалі та у сфері еко-

номіки, зокрема. Типові особи – суб'єкти вчинення злочинів у сфері економіки, слід поділити на: осіб, що вчиняють економічні злочини (окремі службові або матеріально-відповідальні особи юридичних осіб усіх форм власності, які вчиняють привласнення (розкрадання) коштів, матеріальних цінностей, шляхом службових підроблень тощо; службові особи, що надають публічні послуги та посадовці, що виконують фіскальні, правоохоронні, контрольні, реєстраційно-дозвільні, регуляторні функції, характерні вчиненням корупційних злочинів, пов'язаних зі зловживанням владою та перевищенням службових повноважень) та осіб, що вчиняють загальнокримінальні правопорушення у сфері економіки (шахраї, які можуть виступати від імені службовців юридичних осіб, державних органів тощо, вимагателі, рейдери, виконавці вбивств на замовлення тощо)

На сучасне відтворення злочинності у сфері економіки суттєво впливає: зміст і характер реформи чинного КПК України. Після реформи відбулось обвальне зниження розкриття загальнокримінальних правопорушень з 70–90 % до 5–10 %, а виявлення природно-латентних економічних злочинів заблоковано взагалі. Зокрема ч. 2. ст. 41 КПК України заборонила оперативним підрозділам правоохоронних органів (крім детективів НАБУ) ініціативно (без указівки слідчого) збирати інформацію про вчинені злочини. Більше того, ця норма заборонила оперативникам навіть звертатись з клопотаннями до слідчого судді чи прокурора щодо отримання такої вказівки. Проте автори цієї заборони або не знають про існування і специфіку виявлення неочевидних природно-латентних економічних злочинів, або навмисно блокують їх виявлення, бо очевидним є те, що у провадженні у слідчого не можуть з'явитися матеріали про вчинені латентні злочини, якщо факт їх учинення попередньо не виявить і не задокументує оперативний співробітник. Разом із відзначеним, ст. 214 реформованого КПК поєднала реєстрацію неперевіраних заяв і звернень громадян із злочинами у Єдиному державному реєстрі ("ЄДР кримінальних правопорушень"), що призвело до: кримінального переслідування громадян до встановлення у їх діяннях ознак складу злочину. Це зумовило масове порушення принципу презумпції невинуватості, безпідставно обмежило права і свободи громадян (неотримання віз, свободи пересування тощо). Скасування інституту дослідчої перевірки заяв та інституту відмови у порушенні кримінальної справи зумовило: масове викидання заяв і звернень громадян без перевірки і реєстрації; нівелювання системи контролю за станом розкриття злочинів і станом захисту прав потерпілих, розбалансування обліку фактично вчинених злочинів тощо. Зокрема, у 2016 році кількість заяв і звернень громадян зросла до 6,3 млн, а кримінальних проваджень, як і до реформи обліку заяв і злочинів, зареєстровано всього 592,6 тисяч. Оскільки інститут відмови у порушенні кримінальної справи відмінено, то перевірити законність прийнятих рішень неможливо, тобто понад 5 млн заяв і звернень громадян просто викинули, залишили поза межами реєстрації і перевірки. Проте стільки ж злочинів (586,4) реєструвалось у 2012 році, до реформи, коли кількість звернень громадян була меншою у два рази (2,5 млн). Однак тоді перевірити документальну обґрунтованість прийнятих рішень було можливо, оскільки функціонували інститут дослідчої перевірки та інститут відмови у порушенні кримінальної справи. Відзначені та інші недоліки реформи КПК утворюють потужний причинно-наслідковий комплекс відтворення злочинності у сфері економіки й зумовлюють незадовільний стан запобігання і протидії злочинності [7 с. 46–79]. Більш детальний аналіз причин та умов вчинення, запобігання і протидії злочинам у сфері економіки доцільно розглянути у окремих публікаціях.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Попович В.М. Термінологія з проблем тінізації та детінізації суспільних відносин: етимологічні, праксеологічні та методологічні основи її формування. Наука і правоохорона. К.: ДНДІ МВС України, 2016. № 4. С. 138–146.
2. Попович В.М. Практиологічні основи формування понятійного апарату з проблем тінізації та детінізації суспільних відносин. Наука і правоохорона. К.: ДНДІ МВС України, 2017. № 2. С. 151–160.
3. Кальман А.Г., Христич І.О. та ін. Злочинність у сфері економіки: проблеми, прогнозування, планування та координація заходів протидії. Х., 2005. С. 19–26.
4. Бойко А.М. Детермінація економічної злочинності в Україні в умовах переходу до ринкової економіки: монографія. Вид-во ЛНУ ім. Івана Франка, 2008. 380 с.
5. Нечволод Л.І. Сучасний словник іншомовних слів. Харків: Торсінг плюс, 2007. 768 с.
6. Попович В.М. Тіньова економіка як предмет економічної кримінології: монографія. К.: Правові джерела, 1998. 447 с.
7. Попович В.М., Попович М.В. Проблеми розслідування економічних злочинів: навч. посіб. К.: Юрінком Інтер, 2016. 350 с.

REFERENCES

1. Popovych V.M. (2016). Terminolohiia z problem tinizatsii ta detinizatsii suspilnykh vidnosyn: etymolohichni, prakseolohichni ta metodolohichni osnovy yii formuvanna. "Terminology on problems of shadowing and detinization of social relations: etymological, praxeological and methodological bases of its formation". Science and law enforcement. K.: State Research Institute MIA Ukraine. No. 4. P. 138–146 [in Ukrainian].
2. Popovych V.M. (2017). Prakseolohichni osnovy formuvannia poniatiynoho aparatu z problem tinizatsii ta detinizatsii suspilnykh vidnosyn. "Praxeological bases of formation of conceptual apparatus on problems of shadowing and detinization of social relations". Nauka I Pravookhorona. K.: State Research Institute MIA Ukraine. No. 2. P. 151–160. [in Ukrainian].
3. Kalman A.H., Khrystych I.O. ta in. (2005). Zlochynnist u sferi ekonomiky: problemy, prohnozu-vannia, planuvannia ta koordynatsiia zakhodiv protydii. "Economics crime: problems, forecasting, planning and coordination of counteraction measures". Kh. P. 19–26. [in Ukrainian].
4. Boyko A.M. (2008). Determinatsiia ekonomichnoi zlochynnosti v Ukraini v umovakh perekhodu do rynkovoї ekonomiky: monohrafiia. "Determination of economic crime in Ukraine in the transition to a market economy": a monograph. View-in LNU of. Ivan Franko. 380 p. [in Ukrainian].
5. Nechvolod L.I. (2007). Suchasnyi slovnyk inshomovnykh sliv. "Modern dictionary of foreign words". Kharkiv: Torsing Plus. 768 p. [in Ukrainian].
6. Popovych V.M. (1998). Tinova ekonomika yak predmet ekonomichnoi kryminolohii: monohrafiia. "The shadow economy as a subject of economic criminology: a monograph. K.: Legal sources. 447 p. [in Ukrainian].
7. Popovych V. M., Popovych M.V. (2006). Problemy rozsliduvannia ekonomichnykh zlochyniv. "Problems of investigation of economic crimes": Educ. tool. K.: Jurinkom Inter. 350 p. [in Ukrainian]

UDC 343.37(477)

Popovych Volodymyr,

Doctor of Juridical Sciences, Professor,
Honoured Lawyer of Ukraine, Chief Researcher,
State Research Institute MIA Ukraine,
Kyiv, Ukraine
ORCID ID 0000-0002-4538-3274

**CRIMINALITY IN THE AREAS OF ECONOMY: THE CONCEPT,
STRUCTURAL COMPONENTS AND REFLECTION OF THEIR CONTENT**

Relevance of the development of structural components of the concept of "criminality in the area of economy" conditioned by the fact that the bulk of researchers

do not disclose its structure, do not indicate at the subject-technological features of committing methods, financial and turnover technologies of veiling and dependent on these technologies – methods, techniques and means of prevention and counteraction. Available researches of criminality in the sphere of economy practically do not define distinctions between the phenomena of reality, the concept of “criminality in the sphere of economy” and one of its components – economic criminality.

Accordingly, the purpose of our research is an objective, etymologically and methodologically balanced formation of terminologically and understanding apparatus designed to most fully and objectively reflect the production and technological, accounting and turnover, management, civil law and other features of the civil turnover of capital, funds, things, rights, actions under the pretext of which economic crimes are committed. The task of our research is to clarify the concept of “criminality in the sphere of economy”; to reflect its features in accordance with the adequacy of the phenomenon of crime in the sphere of economy; to disclose the content of the components of crime in the sphere of economy – economic crimes, common crimes; establishment of mutual influence of economic and conventional crimes with: criminal processes in general, and in the sphere of economy in particular; background crime phenomena; terminology and understanding apparatus developed in legal, economic, technical and other sciences, studying certain spheres of civil turnover, where economic crimes, criminal offences, background crime phenomena, inherent in this or that subject-technological sphere of civil turnover of capitals, means of things, rights, actions.

It is established, that in the sphere of economy economic and conventional crimes are committed that encroach on production, distribution and exchange, capital turnover, civil law, organizational and regulatory, registration and certification, licensing, control and other relations in the spheres of economy, management, social security, civil law activity and possible other structural components of the civil turnover of capital, means, things, rights and actions of the country as a whole.

It reveals the system and structure of the background phenomena of criminality, economic crimes and common crimes inherent in the crime of the economy.

Keywords: economic sphere, crime in the sphere of economy, structural components of crime in the sphere of economy, economic crimes, general criminal offences.

Отримано 21.08.2019

Protsenko Taras,

Doctor of Juridical Sciences, Professor, Honored Education
Worker of Ukraine, Chief Researcher, State Research
Institute MIA Ukraine, Kyiv, Ukraine
ORCID ID 0000-0003-0611-5258

GENERAL AND SPECIFIC FOUNDATIONS FOR PREVENTING CRIMINAL OFFENCES COMMITTED IN THE FIELD OF ECONOMIC ACTIVITY

The article studies general and special principles of prevention of crimes committed in the sphere of economic activity. The differentiated approach to definition of “economic crimes” in a domestic science is analyzed. It is justified that high latency of crime in the sphere of economic activity does not allow to be guided by official data, as they do not correspond to the real level of criminal damage to the economic sphere. On the example of crimes in credit-banking activity and crimes related to money laundering, the bases of prevention of these crimes are investigated. It was summed up that such an analysis will help to identify vulnerabilities in the factors causing these crimes.

Keywords: *prevention, economic crimes, banking sphere, general principles of preventing.*

The advent of new economic conditions leads to the emergence of new ways of committing criminal acts in the sphere of economic activity. The study of the signs of crimes in this area and the analysis of their commission showed that the leading factors of influence were the economic instability in the state and the struggle for economic power.

In terms of social instability and economic decline, the strengthening of structural deformations, a new wave of illegal takeovers, against the background of weakening the real influence of the state on the economy and, in particular, on the financial system, there is a significant increase in the number of mercenary criminal offenses in the field of economic activity. Many facts of illegal obtaining and misuse of preferential bank loans, the outflow of capital into foreign banks and the shadow economy, legalization (laundering) of proceeds of crime were revealed.

Taking into account the urgency of the above, the research of general and special principles of preventing criminal offences committed in the sphere of economic activity, became the purpose of the article.

The variety of ways in which economic crimes are committed, the use of different technologies and operations by criminals, and other factors that contribute to the commission of illegal economic activities lead to significant difficulties in detecting, investigating and preventing them. Therefore, the first step is to determine which crimes should be classified as such.

M. Bazhanov, I. Baziaruk, V. Bilous, S. Kravchuk, A. Lytvak, O. Yakovliev paid attention to the problems of economic crime. A. Medentsev, A. Pchelina, E. Saterlend,

© Protsenko Taras, 2019

R. Stepaniuk, D. Kharko devoted their works to the criminological aspect of economic crimes.

In domestic science there is a differentiated approach to the definition of crimes in the sphere of economy and economic activity, causes certain difficulties. Notably, “crimes in the sphere of economy”, “economic crimes”, “shadow economy”, “criminal economy”, “economic delinquency” and others.

Such attempts identify these concepts and also determine the different nature of their origin. A. Yakovliev considered economic crime as a property and mercenary crime, as well as a crime in the sphere of economy, and characterized economic crime as a set of mercenary encroachments on property, the order of management of the economy, committed by persons occupying certain social positions in the structure of the economy.

S. Kravchuk noted that all these concepts have a different spectrum of illegal acts: crimes in the sphere of economy – mainly economic crimes committed in different spheres; economic crime consists in committing crimes in the sphere of economic activity, including the use of official position.

S. Kravchuk refers to economic crimes as acts related to causing material damage or obtaining material benefit [1]. Summing up the different views of scientists on such crimes, we can highlight their main features: abuse of power; property character; high latency; use of legal and illegal economic activities. Criminal literature identifies a number of illegal acts that constitute economic crimes. These include: violation of antidumping legislation (which indicates crimes related to violation of free competition rules) fraud, release of low-quality products (crimes that violate consumer rights); Securities fraud, accounting fraud, fictitious bankruptcy, use of counterfeit bank documents (crimes based on misuse of investments, deposit capital, which cause significant damage to shareholders, creditors, etc.) [2]. The peculiarity of committing an economic crime is that the subject of such an illegal act is property as capital, and therefore there is an increased organization and use of specific ways of behavior. Another peculiarity of economic crimes can be considered the fact that criminal acts are committed under the guise of various types of civil law transactions, and therefore from the outside they are quite legitimate economic and financial transactions [3, p. 121].

Criminal structures have intensified their activities on a nationwide scale, and law enforcement agencies have, in fact, lost control over the [menacing crime situation in the state. Illegal takeovers are constantly threatening the private property of companies. Raidership becomes an illegal tool for redistribution of property and realization of personal interests.

In Chapter 3 of the National Security Strategy of Ukraine, approved by the Decree of the President of Ukraine as of May 26, 2015, № 287/2015, the current threats to Ukraine’s national security are the economic crisis, the exhaustion of the country’s financial resources, and declining living standards. One of the reasons for such a threat is the high level of shadowing and criminalization of the national economy, the criminal-crony system of distribution of public resources.

In addition, among the main priorities of the further development of the Ukrainian economy, the fight against crime in the field of business activity is particularly

highlighted, as the European integration course of the state, economic reforms, and financial support of international organizations aimed at bringing the country's economy out of crisis and improving the investment climate can be eliminated in the absence of a stable state institutional mechanism for combating the criminalization of the economy [4].

In recent years, attempts to reform the economy have revealed the most significant crimes in this area, namely: fictitious entrepreneurship and illegal economic activity, criminal offenses committed in banking institutions, in the sphere of manufacturing and circulation of medicines and medical products, crop protection agents (pesticides and agrochemicals), alcoholic beverages, tobacco products, in the field of land relations, state material reserves, in the market for petroleum products, in the sphere of mining and subsoil use, etc.

Therefore, today among the most dangerous criminal areas in the economy, in particular, are: credit and financial relations and banking, branches of production and circulation of medicines, crop protection agents, alcoholic beverages, tobacco products, land relations, relations in the field of formation, storage, maintenance, placement, release, use, replenishment, and renewal of the stocks of the state material reserve, as well as management of the state material reserve, relations in the field of extraction and use of natural resources, relations in the fuel and energy complex.

Using crime in the field of credit and banking activities and money laundering as an example, let us analyze general and specific prevention principles. The priority task of law enforcement authorities, which has become particularly relevant in recent times, is the fight against sham business, the illegal sale of agricultural land, and the prevention of money laundering and counteraction to it. Also, criminal offenses committed in the field of credit and banking activities have become widespread and constitute a significant danger to society and the state.

As you know, the banking system of Ukraine is one of the areas with the most extensive and active use of modern information technologies and the Internet. And given that these technologies are used for money transfers, the financial sphere is of increasing interest in criminal groups.

Crimes committed in the field of credit and banking activities are characterized by considerable diversity, special sophistication, highly intellectual character, an active adaptation of criminals to new forms and methods of business activity, application of bank documents, new electronic payment facilities, communications facilities, as well as new banking technologies for economic activities.

Unauthorized debiting of bank accounts, fraud with payment cards, interference with the work of Internet banking, the spread of computer viruses, and fraud in information networks of banks – an inexhaustible list of crimes in the banking sector.

In particular, the most common methods of stealing money from banking institution include: issuing bank loans to borrowers affiliated with owners of banking institutions; bank loans issued to enterprises with signs of fictitiousness; withdrawal of property from bail through the transfer of ownership to a third party; withdrawal of funds through correspondent accounts in foreign banks. Thus, banks can lend their shareholders through ambiguous financial schemes.

At the same time, in recent years, the emphasis in banking institutions has shifted considerably from offenses related to lending to the cash (bank 48 resources) outflow abroad, money laundering, committing crimes in the field of online banking (OB), and illegal transfer of funds using counterfeit payment orders, etc.

According to the Exchange-online system of the Ukrainian Interbank Payment Systems Member Association “EMA” (EMA Association), the most common types of fraud in the banking sector are: ATM fraud, Internet fraud, OB fraud, fraud in the acquiring network, and fraud using methods of social engineering [5].

The most vulnerable for criminal offenses in the banking sector are online services or remote access services for customers to their own accounts in banks, “electronic wallets” with added card accounts.

In particular, due to the globalization of financial systems, international banking networks are developing and electronic trading operations are spreading, which also has negative consequences in the form of creating favourable conditions for manipulating financial instruments in order to evade taxation and legalization (laundering) of proceeds of crime, in particular through transfer pricing [6].

It should be noted that most of the criminal schemes in the Ukrainian economy are impossible without the attraction and direct involvement of banks. Often, bank officials act in the interests of offenders. In many banks, offenders open accounts for fictitious transactions, convert and transfer cashless funds into cash.

Shadow banking has become widespread in Ukraine, which should include not only financial market institutions that are not regulated by banking supervisors but also those financial intermediaries who have signs of traditional shadow activities associated with illegal transfer of capital, money laundering, and cash currency transactions (so-called currency exchange offices). Participants of shadow banking in their illegal financial (currency) activities actively use the cryptocurrency system.

Also, the shadow currency market has developed at the level of the banking system as a whole. In essence, the banking system serves both legal and shadow foreign exchange markets in parallel. This scheme works as follows: large exporters agree with banks on the purchase of currency in accordance with the NBU requirements, but at a lower official exchange rate and subject to the sale of this currency to specific importers. By purchasing this currency, importers compensate exporters for the difference between the official exchange rate and the shadow market rate, paying a commission to banks.

Since the Ukrainian financial system is focused on the cash-based form of payments, therefore, in order that employees of law-enforcement agencies timely and efficiently identify crimes committed in the field of economic activity, it is expedient to pay significant attention to the issue of cash circulation. In particular, the illegal transfer of cashless funds into cash with its subsequent withdrawal from the country is one of the most widespread types of illegal business – the so-called “currency conversion centres.” Such firms have fictitious signs, are registered on front parties, do not report to the tax authorities and, for the reward, “provide services” of cash conversion.

Active participants in currency conversion operations are banking institutions. Banks can monetize funds through conversion centres and using fly-by-night companies. Moreover, some banks have created special conversion centres for the transfer of legal funds to the “shadow” and, conversely, from the illegal sector to the legal one.

In this case, the main tools used in the schemes of taking over and legalization of funds received as a result of their theft from banking institutions are: “garbage” securities; debt obligations of enterprises with fictitious signs; transfer of claim right; cash conversion.

Mostly conversion centres are created by a criminal group of individuals who have significant experience in this activity and are closely linked to credit and

financial (banking) institutions. Such a mechanism guarantees the security of the implementation of schemes for the further laundering of “dirty” money. As a result, organized crime groups primarily use the credit and banking system to legalize (launder) the proceeds of crime, precisely through the creation of fictitious firms.

The consequences of the activities of fictitious companies in Ukraine became threatening. So, according to the estimates of the Ministry of Economic Development and Trade, in 2017, the level of the shadow economy amounted to 33 % of the official GDP, in 2016 – 34 % of the official GDP [7]. At the same time, despite the statements of the leaders of law enforcement authorities on the disclosure of hundreds and thousands of fictitious business entities every year, statistical data testify to the opposite: the number of sentences under Art. 205 of the Criminal Code of Ukraine (“Fictitious Entrepreneurship”) is extremely low.

In January 2018, in the report of the Committee of Experts on the Evaluation of Anti-Money Laundering Measures and the Financing of Terrorism (MONEYVAL) of the Council of Europe about Ukraine, it was stressed that “Ukraine faces significant risks in terms of money laundering through corruption and illegal economic activity, including fictitious business, tax evasion, and fraud” [8]

In the process of “dirty” money laundering, the insurance market is widely used. The most widespread ways to launder criminal incomes through the insurance market include: obtaining by an insurance company cash for unlikely insurance risks, followed by transfer in favour of enterprises with fictitious signs; carrying out a significant number of financial reinsurance operations with insurance companies that have an unsatisfactory financial position; crediting by the insurance company of significant sums of funds in favour of individuals as payments for agency agreements; an insurance company’s payment of the insurance indemnity within a short period to a significant number of individuals.

Along with this, in relation to the considerable development of computer and information technologies, electronic exchanges have been operating in Ukraine for quite a long time. Control over the organizations that provide Internet trading services is not implemented properly; some markets have unrestricted access, as a result of which it finds itself out of the control area, and in the territory of Ukraine, fictitious companies are emerging who represent themselves as dealing centres.

Therefore, it should be noted that crime in the field of economic activity requires effective offense, namely, the use of effective means of detection and prevention of the specified types of criminal offenses; elimination of the causes and conditions of economic crime. That is, the disclosure of such crimes requires the development and application of scientifically grounded methods. In addition, the harmonization of Ukrainian legislation and the coherence of methods and means of operational and investigative activities and criminal procedural norms are relevant in this issue.

The extremely high latency of crime in the field of economic activity does not allow relying on official data since they do not correspond to the real level of criminal damage to the economic sphere. Moreover, although they reflect the activity or effectiveness of activities of individual law enforcement agencies in detecting and documenting criminal offenses in the economic field, they do not indicate a low level of selfish economic criminal activity.

High concealment of crimes in the field of economic activity is characterized by a number of factors. In addition, in terms of multi-factor burdensome accounting and control system, it is difficult to establish channels and mechanisms for the acquisition of state and other property.

With the purpose of developing effective methods for detecting and preventing criminal offenses in the field of economic activity, there is a need for systematic detailed consideration of the most common criminal manifestations in various sectors and spheres of business activity. It is this analysis that will help to find vulnerabilities in the factors that cause these crimes, which in the long run can be a guarantee of a successful fight not only with them but also with the crimes committed in the above and other sectors and spheres of economic activity.

REFERENCES

1. *Kravchuk S.* (2009). "Economic Crime in Ukraine" available at: <http://westudents.com.ua/knigi/116-ekonomichna-zlochinnst-v-ukran-kravchuk-sy.html> (date of application: 18.02.2018) [in English].
2. *Kharko D.M.* (2010). "Criminological problems in determining the concept and features of modern economic crime as a factor of shadow economy of Ukraine" available at: <http://www.apdp.in.ua/v55/119.pdf> (date of application: 18.02.2018) [in English].
3. *Pchelina O.V.* (2009). "Mechanism of committing economic crimes", Law and Safety, vol. 4. P. 118–122. [in English].
4. *Maslii I.V.* (2015). Instytutsiinyi mekhanizm protydii kryminalizatsii ekonomiky: kryminolohichne doslidzhennia, kand. dosl. "Institutional mechanism of economics: a criminological study". Odesa [in Ukrainian].
5. *Danylchenko O.* Tendentsyi platezhnoho moshennychestva v Ukraine. "Payment fraud trends in Ukraine". URL: http://ema.com.ua/wp-content/uploads/2014/10/material_02_10_2014_exchange_online.pdf [in Russian].
6. *Tyshchuk T.A., Kharashvili Yu.M., Yvanov O.V.* (2011). Tinova ekonomika v Ukraini: masshtaby ta napriamy podolannia: analit.dok. Kyiv: NISD [in Ukrainian].
7. *Tanasienko N.P.* (2017). Otsinka zahroz ekonomichnii bezpetsi Ukrainy yak skladovoi natsionalnoi bezpeky. "Assessment of threats to the economic security of Ukraine as a component of national security". Economics and Society: Mukachevo National University, p. 136–141 [in Ukrainian].
8. Korupciia ta tinova ekonomika "vymyvaiut" ghroshi z Ukrainy – Rada Yevropy. "Corruption and the shadow economy are "washed out" by money from Ukraine – the Council of Europe". Retrieved from <https://www.epravda.com.ua/news/2018/01/30/633536/> [in Ukrainian].

УДК 343.37(477)

Проценко Тарас Олександрович,
доктор юридичних наук, професор,
головний науковий співробітник
ДНДІ МВС України, м. Київ, Україна,
ORCID ID 0000-0003-0611-5258

ЗАГАЛЬНІ ТА СПЕЦІАЛЬНІ ЗАСАДИ ЗАПОБІГАННЯ КРИМІНАЛЬНИМ ПРАВОПОРУШЕННЯМ, ЩО ВЧИНЯЮТЬСЯ У СФЕРІ ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

У статті досліджено загальні та спеціальні засади запобігання злочинам, що вчиняються у сфері господарської діяльності. Проаналізовано диференційний

© Protsenko Taras, 2019

DOI (Article): <https://doi.org/10.36486/np.2019.3.16>

Issue 3(45) 2019

<http://naukaipravookhrona.com/>

підхід до визначення “економічні злочини” у вітчизняній науці. Обґрунтовано, що висока латентність злочинності у сфері господарської діяльності не дозволяє орієнтуватися на офіційні дані, оскільки вони не відповідають реальному рівню кримінальної ураженості економічної сфери.

Основний акцент дослідження зроблено на розгляді тих сфер та галузей економіки, в яких кримінальні прояви отримали найбільше розповсюдження, в результаті наголошується про розповсюдженість злочинів, що вчиняються у сфері кредитно-банківської діяльності, та злочинів, пов’язаних із легалізацією доходів, одержаних злочинним шляхом, діяльністю фіктивних фірм та конвертаційних центрів.

Вивчення найбільш криміналізованих сфер та галузей економіки дозволило дійти висновку, що злочинність у сфері господарської діяльності потребує дієвого наступу, а саме: застосування ефективних засобів виявлення та попередження зазначених видів кримінальних правопорушень; усунення причин та умов виникнення економічної злочинності. Наголошується, що розкриття таких злочинів вимагає розробки та застосування науково обґрунтованих методик їх викриття.

На прикладі злочинів у кредитно-банківській діяльності та злочинів, пов’язаних із легалізацією доходів, одержаних злочинним шляхом, досліджено засади запобігання цим злочинам. Акцентовано, що висока прихованість злочинів у сфері господарської діяльності характеризується низкою чинників. В умовах багатофакторної обтяжливої системи обліку та контролю важко встановлювати канали і механізми заволодіння державним та іншим майном.

Підсумовано, що з метою формування ефективних методик виявлення та попередження кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності виникає необхідність систематичного детального розгляду найбільш розповсюджених кримінальних проявів у різних галузях та сферах господарської діяльності. Саме такий аналіз допоможе знайти вразливі моменти в чинниках, що спричиняють ці злочини, та в перспективі може бути запорукою успішної боротьби не лише з ними, а й зі злочинами, які вчиняються в інших галузях та сферах господарської діяльності.

Ключові слова: запобігання, економічні злочини, банківська сфера, загальні засади запобігання.

Отримано 10.09.2019

Федотова Ганна Валеріївна,
доктор юридичних наук,
старший науковий співробітник,
начальник відділу ДНДІ МВС України,
м. Київ, Україна
ORCID 0000-0002-7798-3143

ПОНЯТТЯ ТА МЕТА ПОКАРАННЯ ЗА КРИМІНАЛЬНІ ПРОСТУПКИ

У статті визначено, що головною формою реалізації кримінальної відповідальності, її змістом є покарання. Розглянуто питання щодо мети та сутності покарання за кримінальні проступки. Обґрунтовано причини і зміст виникнення й використання покарання за кримінальні проступки. Виокремлено особливості, притаманні покаранню за кримінальні проступки. Встановлено, що покарання за кримінальні проступки має відповідати принципу справедливості й містити важливу складову – виховну мету інституту покарання.

Ключові слова: кримінальна відповідальність, покарання, кримінальне правопорушення, злочин, кримінальний проступок, покарання не пов'язане з позбавленням волі, штраф, громадські роботи, арешт.

Кожне суспільство тією чи іншою мірою потребує утвердження законом правових цінностей, що можуть забезпечити безпеку людини. Статусу цінностей у праві можуть набувати різні факти і явища матеріального та ідеального характеру – матеріальні предмети і блага, суспільні відносини, людські вчинки, вольові феномени (мотиви, спонукання), ідеї, ідеали, соціальні інститути. Правовими зазначені цінності можуть бути лише завдяки основі права і правопорядку, що породжують ідеальне обґрунтування норми права, шляхом закріплення у правових нормах, визначаючи мету права та його інститутів. Тому правові цінності, як правило, відображені в чинному праві. Іншими словами, статусу цінностей у праві набувають ті принципи, цілі, ідеали, які пов'язані з людиною, її особистістю та за порушення яких настає відповідальність – застосовується покарання. Система покарань установлюється тільки законом про кримінальну відповідальність (ст. 51 КК України). Ця ознака системи наголошується панівним у сучасній кримінально-правовій доктрині принципом “немає покарання без вказівки про те в законі”. Одним з постулатів кримінально-правових засад будь-якої цивілізованої країни є незворотність покарання, яка обумовлюється тезою, “що жоден злочинець не має уникнути справедливого покарання”, іншим постулатом є принцип, “що жоден невинуватий не може бути покараний”.

Закріплення у кримінальному законодавстві відповідальності за скоєння кримінального проступку має узгоджуватись із загальними засадами призначення покарання, оскільки формулювання цих засад у законі та їх подальше застосо-

ування судом визначатимуть справедливості призначеного на їх підставі покарання. І лише справедливо призначене покарання може забезпечити запобігання злочинності в цілому.

Головною формою реалізації кримінальної відповідальності, її змістом є покарання, але поняття кримінальної відповідальності ширше за покарання. Кримінальна відповідальність можлива як із застосуванням, так і без застосування покарання. А, отже, і кримінальна відповідальність поділяється на два види: з призначенням і без призначення покарання.

Щоб вивчити питання застосування покарання за кримінальні проступки, з'ясуємо сутність покарання, в чому полягає його призначення, причини і зміст виникнення й використання, а також його потенційні можливості щодо реалізації поставлених перед ним завдань.

Згідно зі ст. 50 КК України “покарання є заходом примусу, що застосовується від імені держави за вироком суду до особи, визнаної винною у вчиненні злочину, і полягає в передбаченому законом обмеженні прав і свобод засудженого” [1]. Але обмежуватись у кримінальному покаранні лише мірою державного примусу вбачається не зовсім слушно. Крім того, такий підхід не відповідає й суті самого терміна “покарання”.

Кримінальне покарання, яке в цілому є тим засобом впливу на поведінку людей, що, зокрема, примушує до законослухняної поведінки, становить чи не головну ознаку кримінального покарання [2, с. 280]. Водночас у ст. 50 КК України йдеться і про такі цілі покарання, як запобігання вчиненню нових злочинних дій і виправлення особи, яка вже скоїла суспільно небезпечне діяння.

Сутність покарання проявляється у формі реагування держави на злочинну поведінку винного (засудження, осуд, правообмеження, накладені за вироком суду), аби через відповідний вплив зумовити в ньому позитивні зміни й унеможливити виникнення рецидиву. Саме це й відрізняє кримінальне покарання від іншої форми державного примусу, а також від інших заходів впливу та осуду. Залежно від кола осіб, яким може бути призначено певний вид покарання, усі вони поділяються: на загальні покарання без обмеження кола осіб, загальні покарання з обмеженням кола осіб та спеціальні покарання [2, с. 302–304]. Серед характерних ознак покарання – судимість, що відрізняє його від інших заходів державного примусу, але концептуально за кримінальні проступки передбачається відсутність судимості.

Зважаючи на цю характерну особливість – відсутність судимості за кримінальні проступки, І.В. Козич [3] і П. Л. Фріс [4, с. 186] пропонують для визначення реакції держави на вчинення карного проступку застосовувати термін “покута”. Тлумачиться це слово як покарання за вчинений злочин, провину, поганий вчинок тощо [5, с. 1030]. Але, на нашу думку, ця термінологія більш придатна для духовного ліку в боротьбі з гріхом.

Кілька альтернативних концептуальних моделей “відповідальності за проступок” і необхідність запровадження самостійного виду діяння в окремому законодавчому акті, який формуватиме самостійний вид відповідальності, відмінний від адміністративної та кримінальної, обґрунтовують науковці, серед них В.Я. Тацій, В.І. Тютюгін, О.В. Каплина, Ю.В. Гродецький, А.А. Байда. У своїх працях

вони окреслюють оптимальні шляхи впровадження кримінального проступку до законодавства України, пропонуючи розв'язання цієї проблеми на принципово інших засадах, які, на їх переконання, мають забезпечити гуманізацію кримінального законодавства та унеможливити неминуче й нічим не виправдане розширення меж криміналізації через установлення відповідальності за вчинення проступків у межах КК України [6; 7].

Відсутність судимості за кримінальний проступок спонукає вчених запровадити ще одну форму відповідальності – “кримінально-правове стягнення” [8, с. 193]. На підтримку такої позиції висловлюється Г.А. Карелова [9, с. 275] наголошуючи, що за злочини має наставати покарання, а вчинення кримінального проступку має передбачати застосування кримінального стягнення.

Сьогодні дедалі більше науковців підтримують позицію про введення поняття кримінального стягнення за вчинення кримінальних проступків. Так, цікавою є позиція Н.М. Мирошниченко, яка на підставі аналізу наукових думок і законопроектів щодо внесення змін до Кримінального кодексу України дійшла висновку, що мірою відповідальності за кримінальні проступки не може бути покарання, оскільки цей захід застосовується лише за вчинення злочину. Більш обґрунтованим і таким, що узгоджується з положеннями Конституції України, на її думку [10], є поняття “кримінальне стягнення”, під яким слід розглядати захід примусу, що застосовується від імені держави за вироком суду до особи, визнаної винною у вчиненні кримінального проступку, й полягає в передбаченому законом обмеженні прав і свобод засудженого і не тягне за собою судимості.

На наше переконання, відсутність судимості не має становити ознаки, тим паче основної, яка вказує на застосування окремої форми відповідальності за кримінальні проступки. Судимість не належить до ознак діяння, стан судимості має характер юридичного наслідку від настання відповідальності, а точніше – це та міра впливу, яка призначається судом, а не ознака самого діяння. Кримінальному проступку як діянню, безперечно, притаманний кримінальний характер. Крім того, шляхом запровадження кримінального проступку нормами Кримінального процесуального кодексу це діяння стало частиною поняття “кримінальне правопорушення”, викладеного в ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод [11], що гарантує кожному обвинуваченому у вчиненні кримінального правопорушення право на справедливий суд. Таким чином, до цього діяння (кримінального проступку) мають застосовуватися положення з усталеної практики Європейського суду (починаючи зі справи “Озтюрк проти Німеччини” від 21 лютого 1984 р. № 8544/79, пп. 47–56, а також “Деміколі проти Мальти” від 27 серпня 1991 р. № 13057/87, пп. 30–35 та ст. 9 (3) і 14 Міжнародного пакту. У цих документах зазначено, що кримінальні обвинувачення стосуються дій, визнаних такими, що підлягають покаранню відповідно до внутрішнього кримінального права [12]. Поняття може також поширюватися на діяння, які є кримінальними за своїм характером, та санкції, що незалежно від своєї кваліфікації у внутрішньодержавному праві розглядаються як кримінальні через їх цілі, характер або тяжкість.

Цілі, характер, тяжкість санкції, а також обставини скоєного діяння впливають на визначення не лише виду відповідальності, а й міри покарання, такі постулати

урегульовано рішенням Конституційного Суду України щодо питань про призначення покарання, згідно з яким “покарання має перебувати у справедливому співвідношенні з тяжкістю та обставинами скоєного” [13]. А в міжнародно-правових актах також визначено, що кожна держава за вчинення злочинного діяння передбачає застосування таких санкцій, які відповідають ступеню небезпеки такого діяння [14].

Тому, вирішуючи питання стосовно форми відповідальності за кримінальні проступки, по-перше, необхідно зрозуміти ступінь небезпеки такого діяння та обставини скоєного діяння, по-друге, якої мети повинно досягти притягнення до відповідальності винної особи за скоєння кримінального проступку.

Доречним прикладом у цьому випадку є результати дослідження американського професора Колумбійського університету Вілларда Гейліна, який робить висновки про притягнення до кримінальної відповідальності за злочини осіб відповідно до рішення суду в США. Найчастіше, коли судді призначають покарання за тяжкі злочини, вони керуються метою утримати злочинця від вчинення нових злочинів, а у разі вчинення злочинів невеликої тяжкості, неповнолітніми та особами, які вчинили злочин уперше, метою покарання є ресоціалізація. Тобто таку особу засуджують до виконання певних соціальних реабілітаційних програм. У разі, коли вони успішно виконуються, особа звільняється від покарання, а якщо порушуються умови програми – до неї застосовується позбавлення волі [15, с. 84–85].

Тобто людина, яка скоїть кримінальний проступок (суспільно небезпечне діяння, яке не становить великої суспільної небезпеки, і шкода, заподіяна цим діянням, є зворотною), не повинна бути тяжко покарана шляхом позбавлення волі, покарання має лише обмежити її певні права і свободи. Слід надати можливість особі виправитися та відновити втрачену репутацію шляхом призначення покарання.

Наразі науковці та практики активно відшукують оптимальний баланс у використанні методів переконання, заохочення і примусу, аби покарання за кримінальні проступки відповідало тяжкості вчиненого діяння. Лейтмотивом при цьому має стати те, що кримінальні покарання за кримінальні проступки виконуватимуть запобіжну функцію (притягнення до відповідальності, призначення покарання і виконання заходів державного примусу до осіб, які вчинили діяння, що не мають великої суспільної небезпеки, не обтяжуючи особу настанням правових наслідків, судимістю).

Покарання за кримінальні проступки має на меті передбачати швидке відновлення соціальної справедливості, можливість виправлення засудженого та запобігання вчиненню нових злочинних діянь.

У цьому розумінні відновлення соціальної справедливості шляхом покарання засудженого здійснюється як до суспільства в цілому, так і до потерпілого зокрема. Соціальна справедливість у суспільстві відновлюється в можливих межах: держава частково відшкодовує заподіяну шкоду, застосовуючи штраф та інші види покарання; громадяни переконуються в тому, що їх права та інтереси захищаються і покарання забезпечується відповідно до закону, зважаючи на раціональні та соціально-психологічні міркування, тобто з огляду на гуманізм, відповідність, ефективність. Стосовно потерпілого соціальна справедливість відновлюється через

захист його законних інтересів і прав, порушених злочином. Щоб досягти цієї мети, покарання за кримінальний проступок має забезпечити можливість відшкодувати заподіяну шкоду і в імовірних межах – відповідність обмеження прав і свобод засудженого стражданням потерпілого, які він вимушено зазнав унаслідок вчиненого кримінального проступку.

Виправлення засуджених за кримінальні проступки розглядається як результат виконання покарання шляхом застосування засобів виховання особистості, прищеплення елементарних звичок і навичок поведінки в суспільстві: повага до людини, праці, норм і правил поведінки в суспільстві, а також передбачає використання будь-яких законних і розумних засобів позитивної зміни особистості.

Запобігання вчиненню нових злочинних діянь відповідає цілям загальної протидії злочинності і стосується тих осіб, які не притягувалися до кримінальної відповідальності. При цьому покарання залишається заходом реагування держави на кримінальний проступок, скоєний особою, без ізоляції такої особи від суспільства, але такий захід має застерігати та обмежувати її від можливості вчинення нового суспільно небезпечного діяння.

Так, 22 листопада 2018 року Верховною Радою України прийнято Закон України “Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень” (№ 7279-д) (далі “ Закон”) [16]. Чинності Закон набере з 1 січня 2020 року та введе в дію положення щодо урегулювання питання кримінальних проступків, наділяючи вказану категорію статусом одного з видів кримінального правопорушення, за яке передбачено кримінальну відповідальність. Відповідно до положень Закону “кримінальним проступком” є передбачене Кримінальним кодексом діяння (дія чи бездіяльність), за вчинення якого передбачене основне покарання у виді штрафу в розмірі не більше трьох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або інше покарання, не пов’язане з позбавленням волі. Особливістю кримінальних проступків є те, що вони мають значно менший рівень суспільної небезпеки, ніж злочин, тому й покарання за них не пов’язане з позбавленням волі, оскільки цей вид є найсуворішим у загальній системі покарань.

Убачається, що сьогодні серед найперспективніших напрямів кримінальної політики – широке використання покарань без ізоляції від суспільства. І зумовлено це тим, що такі заходи є більш бажаними для суспільства (унеможливають десоціалізацію засудженого, а відповідно і не мають невідворотних негативних наслідків для особи, держави, суспільства в цілому, до яких насамперед після тривалих термінів ув’язнення призводить застосування позбавлення волі); вони, не розриваючи корисних соціальних зв’язків, дозволяють краще пристосовувати людей до праці; сприяють зменшенню кількості засуджених, які перебувають у місцях позбавлення волі, а отже більш ефективні для запобігання рецидиву; значно дешевші й не тільки матеріально, якщо зважати на соціальні, психологічні та моральні збитки, які завдаються як засудженому, так і його близьким; уможливають постійний позитивний вплив суспільства на засуджених, через, у тому числі, громадськість, і контроль за ними [17; 18, с. 332].

Зважаючи на викладене, вважаємо, що покарання за кримінальні проступки має відповідати принципу справедливості й неодмінно містити важливу складову –

виховну мету інституту покарання, оскільки сьогодні розглядається саме ця мета, а не жорстокість відплати за вчинене суспільно небезпечне діяння.

Крім того, особливостями, приманними кримінальному покаранню за кримінальні проступки, є те, що цей захід державного примусу визначатиметься кримінально-правовою нормою, в якій передбачатиметься відповідальність за кримінальний проступок; виключно за вироком суду призначатимуться покарання за кримінальні проступки; застосовуватимуться покарання винятково до осіб, винних у скоєнні кримінального проступку, які не притягувалися до кримінальної відповідальності за злочини; через покарання здійснюватиметься обмеження прав і свобод винної у кримінальному проступку особи без її ізоляції від суспільства; види покарання за кримінальні проступки недоцільно пов'язувати з позбавленням волі; не характеризуватимуться настанням специфічного кримінально-правового наслідку – судимістю; застосовуватимуться до неповнолітніх; від відбування покарання за кримінальні проступки неприпустиме звільнення з випробуванням або умовно-дострокове звільнення чи заміна не відбутої їх частини більш м'яким тощо.

Таким чином, аналізуючи сучасну систему кримінальних покарань, слід звернути увагу на те, що вона постійно розвивається завдяки проведенню новітніх досліджень із застосуванням притаманних кримінальному законодавству методів вивчення практики застосування кримінальних покарань. Запровадження інституту кримінального проступку певним чином стимулює зміни теоретичних уявлень стосовно системи кримінальних покарань шляхом розробки нових теоретичних поглядів стосовно сучасної системи покарань та статусу кримінальної відповідальності в цілому, в якому немає місця судимості як правовому наслідку кримінальної відповідальності.

Проблемні питання щодо визначення видів покарання за кримінальні проступки перебувають у стадії активної наукової розробки. Кожна з наявних наукових обґрунтованих систем видів покарання є дискусійною і потребує посиленої уваги вчених та аргументованих висновків.

Разом з тим, порівняльна суворість покарання є саме тим критерієм, який покладений в основу побудови переліку покарань за кримінальні проступки, до видів яких доцільно віднести нижчі ступені покарань, такі як штраф, громадські роботи та арешт. Така система покарань зумовлюється змінами соціально-економічних відносин, які відбулися в суспільстві останніми роками. У зв'язку із труднощами працевлаштування стає проблематичним реальне застосування виправних робіт, до безробітних не завжди можна застосувати штраф та інші покарання майнового характеру. Тому більш ефективними покараннями за кримінальні проступки убачаються арешт і громадські роботи.

В цілому засудження у кримінальних провадженнях про кримінальні проступки не впливатиме на реалізацію в майбутньому цією особою своїх прав (наприклад на проходження державної служби тощо), оскільки щодо осіб, які скоюватимуть такі діяння, відсутня буде судимість.

А відсутність покарання у вигляді позбавлення волі за кримінальні проступки призведе до зменшення кількості осіб, які притягуються до позбавлення або обмеження волі, а принцип дієвості покарання за кримінальні проступки передусім

має забезпечуватися правильністю та справедливістю призначеного виду покарання відповідно до невеликої суспільної небезпеки діяння.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Кримінальний кодекс України: Закон України від 5 квіт. 2001 р. № 2341-III. Відомості Верховної Ради України. 2001. № 25–26. Ст. 131.
2. *Александров Ю.В., Антипов В.І., Володько М.В.* та ін. Кримінальне право України: Загальна частина: підручник / Я.Ю. Кондратьєв (ред.). К.: Правові джерела, 2002. 432 с.
3. *Козич І.В.* Деякі відмінності карної провини від злочину. Матеріали інтернет-конф. ВГО “Асоціація кримінального права” та ІВПЗ НАПрН України (Київ, 10–15 черв. 2012 р.). URL: <http://ivpz.org/golovna-konferents> (дата звернення: 21.03.2019).
4. *Фріс П.Л.* Питання запровадження інституту карної провини. Основні напрямки розвитку кримінального права та шляхи вдосконалення законодавства України про кримінальну відповідальність: матеріали Міжнарод. наук.-практ. конф. (Харків, 11–12 жовт. 2012 р.). Харків: Право, 2012. С. 186.
5. Великий тлумачний словник сучасної української мови / [уклад. і гол. ред. В.Т. Бусел]. К.; Ірпінь : Перун, 2009. 1736 с.: іл.
6. *Тацій В.Я., Тютюгін В.І., Каплина О.В.* и др. Ответственность за проступок: концептуальная модель. Вісн. Асоц. кримін. права України. 2014. № 1(2). С. 48–85. URL: http://pauka.jur-academy.kharkov.ua/download/visnik_yg/2/05.pdf (дата звернення: 21.03.2019).
7. *Тацій В., Тютюгін В., Гродецький Ю.* та ін. Дискусійні питання встановлення відповідальності за проступок. Вісн. Нац. акад. правових наук України. 2014. № 2. С. 122–135.
8. *Куц В.М.* Впровадження кримінального проступку та кримінальної відповідальності юридичних осіб – важливі напрямки розвитку кримінального права України. Основні напрямки розвитку кримінального права та шляхи вдосконалення законодавства України про кримінальну відповідальність: матеріали Міжнарод. наук.-практ. конф. (Харків, 11–12 жовт. 2012 р.). Харків, 2012. С. 193.
9. *Карелова Г.А.* Кримінальний проступок і кримінальна відповідальність: зміст термінопонять та їх співвідношення. Основні напрямки розвитку кримінального права та шляхи вдосконалення законодавства України про кримінальну відповідальність: матеріали Міжнарод. наук.-практ. конф. (Харків, 11–12 жовт. 2012 р.). Харків, 2012. С. 275.
10. *Мирошниченко Н.М.* Правові наслідки кримінального проступку. Політика в сфері боротьби зі злочинністю: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Івано-Франківськ, 1–2 берез. 2013 р.). Івано-Франківськ, 2013. С. 185–188.
11. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листоп. 1950 р. Урядовий кур’єр. 2010. 17 листоп.
12. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права ООН від 16 грудня 1966 року. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_043 (дата звернення: 21.03.2019).
13. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України положень ст. 69 КК України. Вісник Верховного Суду України. 2004. № 11. С. 34–38.
14. Конвенция Организации Объединенных Наций против транснациональной организованной преступности, принята резолюцией 55/25 Генеральной Ассамблеи от 15 нояб. 2000 г. URL: <http://www.un.org/russian/documen/convents/orgcrime.htm> (дата звернення: 21.03.2019).
15. Gaylin Willard. Partial Justice: A Study of Bias in Sentencing. New York: Vintage Books, 1975. 268 p.
16. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень: Закон України від 22.11.2018 № 7279-д. URL: [\[http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=63928\]](http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=63928) (дата звернення: 21.03.2019).
17. *Полубинская С.В.* Цели уголовного наказания. М.: Наука, 1990. 138 с.
18. *Шнайдер Г.И.* Криминология: пер. с нем. М.: Прогресс-Универс, 1994. 504 с.

REFERENCES

1. Kryminalnyi kodeks Ukrainy. “The Criminal Code of Ukraine”: Law of Ukraine of April 5. 2001 No. 2341-III. Information of the Verkhovna Rada of Ukraine. 2001. № 25–26. Art. 131 [in Ukrainian].

© Fedotova Hanna, 2019

2. *Aleksandrov Yu.V., Antypov V.I., Volodko M.V. ta in.* (2002) Kryminalne pravo Ukrainy: Zahalna chastyna: pidruchnyk. "Criminal law of Ukraine: Common part": textbook / Y.Yu. Kondratiev (Ed.). K.: Legal sources. 432 p. [in Ukrainian].

3. *Kozych I.V.* (2012) Deiaki vidminnosti karnoi provyny vid zlochynu. Materialy internet-konf. VHO "Asotsiatsiia kryminalnoho prava" ta IVPZ NAprN Ukrainy (Kyiv, 10–15 cherv. 2012 r.). "Some differences of punitive guilt from crime". Materials of Internet conf. "Association of Criminal Law" and Institute of Criminal Law of the National Academy of Science of Ukraine (Kyiv, June 10–15, 2012). URL: <http://ivpz.org/golovna-konferens>. (date of application: 21.03.2019) [in Ukrainian].

4. *Fris P.L.* (2012) Pytannia zaprovadzhennia instytutu karnoi provyny. Osnovni napryamky rozvytku kryminalnoho prava ta shlyakhy vdoskonalennia zakonodavstva Ukrainy pro kryminalnu vidpovidalnist : materialy Mizhnarod. nauk.–prakt. konf. "Issues of introduction of the institute of punitive guilt. Main directions of development of criminal law and ways of improvement of the legislation of Ukraine on criminal liability": materials International. scientific-pract. Conf. (Kharkiv, October 11–12, 2012). Kharkiv: Pravo. 186 p. [in Ukrainian].

5. Velykyi tlumachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy. "The Great Interpretive Dictionary of Modern Ukrainian" / [summary. and goal. ed. V. T. Stork]. K.; Irpin: Perun, 2009. 1736 p. [in Ukrainian].

6. *Tatsii V.Ya., Tiutiuhyn V.Y., Kaplyna O.V. ta in.* (2014) Otvetstvennost za prostupok: kontseptualnaia model. "The responsibility for the misconduct: a conceptual model". Visnyk Association of Criminal Law of Ukraine. No. 1(2). 48–85 pp. URL: http://nauka.jur-academy.kharkov.ua/download/visnyk_yg/2/05.pdf (date of application: 21.03.2019) [in Ukrainian].

7. *Tatsii V., Tiutiuhin V., Hrodetskyi Yu. ta in.* (2014) Dyskusiyni pytannia vstanovlennia vidpovidalnosti za prostupok. "Discussion questions about establishing responsibility for the misconduct". Visn. Nat. Acad. law of Ukraine No 2. 122–135 pp. [in Ukrainian].

8. *Kuts V.M.* (2012) Vprovadzhennia kryminalnoho prostupku ta kryminalnoi vidpovidalnosti yurydychnykh osib – vazhlyvi napryamky rozvytku kryminalnoho prava Ukrainy. Osnovni napryamky rozvytku kryminalnoho prava ta shlyakhy vdoskonalennia zakonodavstva Ukrainy pro kryminalnu vidpovidalnist. "The introduction of criminal misconduct and criminal liability of legal entities are important directions of development of criminal law of Ukraine. Main directions of development of criminal law and ways of improvement of the legislation of Ukraine on criminal liability": materials International Research Practice Conf. (Kharkiv, October 11–12, 2012). Kharkiv. 193 p. [in Ukrainian].

9. *Karelova H.A.* (2012) Kryminalnyi prostupok i kryminalna vidpovidalnist: zmist terminoponiat ta yikh spivvidnoshennia. Osnovni napryamky rozvytku kryminalnoho prava ta shlyakhy vdoskonalennia zakonodavstva Ukrainy pro kryminalnu vidpovidalnist. "Criminal misconduct and criminal liability: the content of terms and their relation. Main directions of development of criminal law and ways of improvement of the legislation of Ukraine on criminal liability": materials International Research Practice Conf. (Kharkiv, October 11–12, 2012). Kharkiv. 275 p. [in Ukrainian].

10. *Myroshnychenko N.M.* (2013) Pravovi naslidky kryminalnoho prostupku. Polityka v sferi borotby zi zlochynnistiu. "Legal consequences of criminal misconduct. Crime Policy": All-Ukrainian Materials Research Practice Conf. (Ivano-Frankivsk, March 1–2, 2013). Ivano-Frankivsk. 185–188 pp. [in Ukrainian].

11. Konventsiiia pro zakhyst prav lyudyny i osnovopolozhnykh svobod vid 4 lystop. 1950 r. "Convention on the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms of 4 November 1950". Government Courier. 2010. November 17 [in Ukrainian].

12. Mizhnarodnyi pakt pro hromadianski i politychni prava OON vid 16 hrudnia 1966 roku. "United Nations International Covenant on Civil and Political Rights of 16 December, 1966. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_043 [in Ukrainian].

13. Rishennia Konstytutsiynoho Sudu Ukrainy u spravi za konstytutsiynym podanniam Verkhovnoho Sudu Ukrainy shchodo vidpovidnosti Konstytutsii Ukrainy polozhen st. 69 KK Ukrainy. "The decision of the Constitutional Court of Ukraine in the case on the constitutional submission of the Supreme Court of Ukraine regarding the conformity of the Constitution of Ukraine with the provisions of Art. 69 of the Criminal Code of Ukraine". Bulletin of the Supreme Court of Ukraine. 2004. № 11. 34–38 pp. [in Ukrainian].

14. Konventsiiia Organizatsii Obiedinennykh Natsii protiv transnatsionalnoi organizovannoi prestupnosti, priniata rezoliutsiiei 55/25 Generalnoi Assamblei ot 15 noiab. 2000 g. "The United Nations Convention against Transnational Organized Crime, adopted by General Assembly resolution 55/25 of 15 November, 2000". URL: <http://www.un.org/russian/documen/convents/orgcrime.htm>. (date of application: 21.03.2019) [in Russian].

15. *Gaylin Willard*. (1975) *Partial Justice: A Study of Bias in Sentencing*. New York: Vintage Books. 268 p. [in English].

16. Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo sproshchennia dosudovoho rozsliduvannia okremykh katehorii kryminalnykh pravoporushen. "On Amendments to Some Legislative Acts of Ukraine on Simplifying Pre-trial Investigation of Certain Categories of Criminal Offenses": Law of Ukraine # 7279-e of 22.11.2018. URL: [http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=63928] (date of application: 21.03.2019) [in Russian].

17. *Polubinskaia S.V.* (1990) *Tseli uholovnoho nakazaniia*. "The objectives of criminal punishment". M.: Nauka. 138 p. [in Ukrainian].

18. *Shneider H.I.* (1994) *Kriminologiya*: per. s nem. "Criminology: Per. with him". M.: Progress-Univers. 504 p. [in Russian].

UDC 343.232

Fedotova Hanna,
Doctor of Juridical Sciences, Senior Researcher,
Head of the Department, State Research Institute
MIA Ukraine, Kyiv, Ukraine
ORCID 0000-0002-7798-3143

CONCEPT AND PURPOSE OF PUNISHMENT FOR CRIMINAL OFFENSES

The article notes that in criminal law, the consolidation of liability for a criminal offence must be consistent with the general principles of sentencing, since the formulation of these principles in the law and their subsequent application by the court determine the fairness of the punishment imposed on the basis of them. And only a fair punishment can ensure the prevention of crime in general.

Accordingly, the Law of Ukraine "On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine regarding the simplification of pre-trial investigation of certain categories of criminal offences" 22.11.2018 No. 7279-d, the definition of "criminal offence" is provided in the Criminal Code for an act (act or omission), for the commission of which the main penalty is a fine of not more than three thousand non-taxable minimum incomes of citizens or other punishment not involving deprivation of liberty, primarily, it provides for the imposition of penalties for criminal offences as a means of rapidly restoring social justice, allowing for the correction of the convicted person and preventing the commission of new criminal acts.

In this vein, social justice is restored through the punishment of the convicted person to society as a whole and to the victim in particular. Social justice in the society is restored in possible limits: the state partially compensates the caused harm, applying the penalty and other kinds of punishment; citizens are convinced that their rights and interests are protected and punishments are provided according to the law, despite rational and socio-psychological reasoning, that is taking into account humanism, conformity, efficiency. Concerning the victim, justice is restored through the protection of his legitimate interests and rights violated by the crime. The penalty for a criminal offence must compensate for the harm caused and, to the extent possible, ensure that the restriction of the rights and freedoms of the convicted person as a result of the criminal offence committed is proportionate.

© Fedotova Hanna, 2019

DOI (Article): <https://doi.org/10.36486/np.2019.3.17>

Issue 3(45) 2019

<http://naukaipravookhrona.com/>

Thus, today, among the most promising areas of criminal policy, penalties are widely used without isolation from society. This is due to the fact that such measures are more desirable for the society (it is impossible to dissocialize a convict and, consequently, do not have inevitable negative consequences for the person, the state, society as a whole, which, first of all, is caused by the use of imprisonment after a long period of imprisonment); they do not break useful social ties and allow for better adaptation of people to work; they help to reduce the number of convicts in detention facilities, and, consequently, are more effective in preventing recidivism; it is much cheaper and not only materially, taking into account the social, psychological and moral losses inflicted on the convict and his or her relatives; they make a constant positive impact of society on the convicts, among other things, the public, and control over them.

Taking into account the abovementioned, we believe that the punishment for criminal offenses should comply with the principle of justice and necessarily contain an important component - the educational goal of the institution of punishment, because today it is this goal that is considered, and not the cruelty of retribution for a socially dangerous act.

Keywords: criminal responsibility, punishment, criminal offence, crime, criminal offense, punishment not connected with imprisonment, the penalty, public works, arrest.

Отримано 21.08.2019

ЮРИДИЧНА ПСИХОЛОГІЯ ТА ПЕДАГОГІКА. ПСИХОЛОГІЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВООХОРОННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

UDC 159.9:351.741.081.7

Kryvolapchuk Volodymyr,
Doctor of Juridical Sciences, Professor,
Honored Lawyer of Ukraine,
Director of the State Research Institute of the Ministry of
Internal Affairs of Ukraine, Kyiv, Ukraine,
ORCID ID 0000-0001-9449-2242

PROFESSIONAL COMPETENCE OF SUPERVISORY STAFF OF THE NATIONAL POLICE OF UKRAINE: PSYCHOLOGICAL AND LEGAL ASPECT

The article investigates the content and structure of the professional competence of the head of the police unit, as well as the possibilities of some psychological means for the study of the professional competence of supervisory staff of the National Police of Ukraine. The outlined model of professional competence of the head of police unit, which is structurally represented in two types. Based on the generalized model, the structure of professional competence of the head of the police unit highlights its basic components. The cognitive and functional-activity components of the structure of professional managerial competence of the manager and their structure are considered. Proposed psychological methods of investigating the professional competence of a police manager.

Keywords: competence, head, police unit, professional psychological training, psychological activities.

The problem of improving the professional-psychological training of the National Police of Ukraine is extremely relevant, taking into account both the socially significant focus on ensuring law and order, as well as the risk-prone and extreme nature of their activities, and the ever-increasing level of complexity of the conditions and factors that accompany social change.

High requirements to the level of professionalism of these specialists require targeted development of personal and professional qualities, mastery of the system of theoretical and applied knowledge, the ability to apply them in practice under any conditions, regardless of the specifics of their work.

The modern complexity of the tasks is solved by the National Police of Ukraine (Article 2 of the Law of Ukraine “On the National Police” [1]), primarily in the fight against crime, which is becoming widespread and dangerous, ensuring public safety and order, protection of human rights and freedoms, and in the interests of society and the State, the provision of assistance services to persons who, for personal, economic, social or emergency reasons, need such assistance, and the extremely difficult

© Kryvolapchuk Volodymyr, 2019

DOI (Article): <https://doi.org/10.36486/np.2019.3.18>

Issue 3(45) 2019

<http://naukaipravookhorona.com/>

conditions in which it is carried out, require the continued professionalism of police personnel, the professional competence of managerial staff, and a high level of scientific support for their training and practical activities.

Official activities of police officers are traditionally considered as complex ones and characterised by a significant psychophysiological and physical impacts on employees, and the activity of police managers is especially difficult. Not all people are able to cope with managerial responsibilities; therefore, there is an important issue of studying potential and professional competence of police managers under their positions mobility and promotion. In the context of reforming of law-enforcement authorities of our state, special attention is paid to the study of professional-managerial competence of heads of police units; researchers believe that it influences successful activities of police units, the quality of managerial decisions and, for this reason, it is crucial to clarify its content and structure.

The purpose of the article is to cover the content and structure of the professional competence of the manager, as well as performance capabilities of some psychological tools for studying professional competence of executive staff of the National Police of Ukraine.

Professional competence of a manager is traditionally understood as a generalized personal complex that includes his/her mastery of formed expertise. In turn, scholars refer required knowledge, skills and work methods of the chief as well as developed professionally important qualities and professional managerial experience, which ensures the effectiveness of his/her executive activities, to competencies [2]. Thus, scholars differentiate concepts “competence” and “competency”, and most of authors mark that competence is a scope of competencies realized in activities. At the same time, scholars emphasize that in the most general terms, a competency should be understood as the ability of a person to perform certain activities in accordance with the requirements, and competence determines a level of competency mastery (usually it's not one but several) [3].

Many scientists have researched the content and structure of professional competence of specialists in various fields of professional activity. For example, in the structure of a specialist's competence there were four components: special, social, personal and individual, and were described as types of professional competence [5]. And the indicators of formation of these competences were determined through their manifestations [1].

On the basis of the provisions formulated in psychology, identified three main groups of competencies: competencies relating to the very employee as a personality and subject of life activity; competencies related to person's interaction with others; competencies related to person's activity and are manifested in all its types and forms [4]. Supporting the opinion of V.I. Barko, we offer the model of professional competence to represent in two structural forms: 1) functional-substantial – it is considered as a set of competencies related to the scope of activities, communication and behavior concerning a specific object of activity, communication, behaviour; functional-substantial components of professional competence in this model are the following components: general professional (general scientific and research competencies); general branch (educational and specific competencies related to the training of experts in a particular

sphere); special (pedagogical, managerial, recreational competencies); 2) psychological – it is a set of cognitive-intellectual and activity-behavioral components. Moreover, cognitive-intellectual factors include expertise, knowledge and skills, indicators of thinking; activity-behavioral indicators (experience of behaviour, activity and communication) [3].

From our point of view, it is expedient to distinguish two basic competencies in the model of professional competence of any expert: 1) the professional competencies which include the requirements applicable to a head in accordance with the content and specific nature of professional managerial activities; 2) professional competencies covering professional-psychological characteristics of a person, that is, professional and individual-psychological qualities of a head ensuring the success of his/her professional managerial activities. Conditionally, professional-psychological characteristics can be divided into personal and activity components. It is also expedient to mark two basic components in the structure of head's professional competence, in particular, head of a police unit, based on the above general model: 1) professional competencies including professionally required knowledge (cognitive component) and professional-managerial abilities (functional and activity component) in accordance with the requirements applicable to the content and a specific nature of head's professional and managerial activities; 2) professional-psychological characteristics representing professionally important individual-psychological qualities of the head which ensure the success rate of his professional/her management activities. Professional-psychological characteristics can be conditionally divided into personal and activity components.

Basic components of the structure of professional management competence of the head of a police unit are represented:

Professional competencies – Professionally required knowledge (cognitive component) and professional-managerial abilities (functional-activity component) which meet relevant requirements for the content and a specific nature of professional and managerial activities;

Professional management competence of a head – General personal constitution including head's mastery of formed competencies (required knowledge, skills and activity ways) as well as the availability of developed professionally important personal traits and early professional administration experience ensuring effectiveness of his/her professional management activity;

Professional psychological characteristics – A set of professional and psychological traits of a head ensuring the success rate of his-her professional management activity.

Taking into account the above, one can conclude that the model of professional managerial competence of the head of the police unit is a system of professional knowledge, skills and individual psychological qualities that collectively ensure the effectiveness of technologies of purposeful influence on the processes that take place in the head's organizational unit and create the necessary conditions for solving law enforcement tasks.

A cognitive component of the structure of professional managerial competence of the head is a set of knowledge which can be conditionally divided into two groups taking into account the scope of their application: 1) specialized knowledge in

management activity in the police: peculiarities of the organization of management process (including the content and specifics of the application of normative legal acts), the peculiarities of the organization of the management process in the professional activity of the head, the functional content of the head's management activity, etc. (specifics of organisation of management process in the police; special aspects of organisation of management activity of the head; functional essence of management activity of the head);

2) knowledge of the psychological foundations of management activity of the head: motivational theories, socio-psychological peculiarities of the functioning of the team, leadership styles, etc. (management principles; motivational theories of management activity; leadership styles; social-psychological peculiarities of team functioning).

Functional-activity component is abilities oriented to head's skill to exercise managerial functions in the professional activity effectively. Compared to cognitive component, the functional-activity one is formed on the basis of the introduction of theoretical models into professional activity.

Based on the classification of management functions, traditional for theory of management, the structure of functional-activity component of head's professional competence includes the following skills: planning of group and own activities; organization of joint activities of employees; motivation of the team for solving professional tasks; stimulation of subordinates to productive activities; control of the results of the joint activities of police officers.

The above skills allow head to exercise important functions for making managerial decision in the context of collection and analysis of information on the state of the controlled subsystem, the development and decisions making, bring them to the notice of the objects of management.

Model of professional management competence of the head of the police unit is in the form of a system of professional knowledge and skills, which ensure the effectiveness of the application of technologies of purposeful influence on the processes taking place in the formal organizational unit subordinated to the head create the necessary conditions for the solution of the tasks of the police unit.

Equally important in determining the competence of the head of a police unit is the following psychological methods for studying professional competence.

The study of the experience of developed foreign countries of the world shows that the procedure of investigation of the professional competence of police managers is a rather complex process which involves a number of socio-psychological methods, including CV study and job talk with a candidate (interview) [6].

CV study is usually performed in the express mode according to the following parameters: the last place of employment, education, age, knowledge of a foreign language, specialized computer programs, motives of professional activity, etc. CVs selected due to a quick review are studied in detail. Attention is drawn to the quality of basic and additional education, to the level of organizations where the candidate has worked or is working, to his achievements in the official activities. After a preliminary analysis of a CV, a candidate has a job talk (interview) during which data on his communicative abilities, the level of general education can be obtained. Such

kind of scheduled job talk is called structured interview. The technology of structured interviews is widely used in the process of assessing staff and police heads, and this assessment is based on competency framework. As a rule, an interview is conducted when deciding on the recommendation of police officers for managerial posts of different levels. Moreover, the very structured interview is the main instrument for competency assessment. For this reason, it is essential to draw attention to studying professional suitability of the supervisory staff of the National Police of Ukraine.

We are going to consider the psychological methods and tools which are used in the process of studying police officers through structured job talk (interviews). During an interview, a police officer answers a variety of questions in a free format, which mainly relate to the experience in solving (overcoming) one or another official and life situations (problems). Based on the analysis of the content of his answers, a psychologist or HR manager, using a specific method, determines the availability and degree of development of one or other competencies essential for the effective performance of official activities in the person. In the case of proper application, the method of competency assessment is quite accurate and predictably valuable.

The technique of interviewing has many options depending on the purposes it is focused on. Its basis is to get an idea of policeman's competencies which include integral characteristics that determine his successful official behavior and personal qualities combining abilities, knowledge and skills. It is competencies which determine person's working efficiency in a particular position.

The main objective of an interview for competency assessment, or *behavioral interview*, is to find out detailed information on how an employee works out official functions in different situations. During this interview, a police officer does not evaluate his actions but just describes his behaviour, feelings and actions (relating to the competencies being studied) in different circumstances. Compared to common job talks, such an interview can be conducted by several interviewers, whose tasks, roles and functions are carefully planned in advance that makes the preparation of the interviews more complicated.

An interview aimed at identifying competencies consists of two stages: a) an introductory one where the necessary contact between the interlocutors is established and the general information about the employee and his activities is found; b) the main where questions of competencies are raised.

All questions are carefully planned and processed in advance in content that reflects their connection with the competencies that are being studied. It also reflects on the total number of questions and the sequence of their presentation. In addition, temporal factor also plays important role. As practice shows, getting detailed answer to a well-formulated question is from 5 to 10 minutes. The interview is thoroughly documented in a mandatory manner using any means – from recording in the notebook to high-quality audio and video recording.

The variability of situations of police official activities creates a large number of different competencies necessary for success of these types of activities. In addition, it is necessary to use professional set of critical competencies, which are called competency frameworks in personnel practice, for every type. It is clear that there are a large number of such frameworks. Therefore, in each specific case, or more specifically

in the case of competency assessing of each particular employee, it must concern a specific framework of competencies according to the post and relevant competencies that form the content of the framework.

As an example, we consider the post of head of the police unit for which competency framework for successful activity has been developed. It is important for the head of police unit to have four key competencies (in fact, depending on the complexity of the work and the conditions in which it is carried out, there may be more): planning and control; decision making and responsibility; team work and personnel motivation; stress tolerance. To assess the availability and degree of development of the competencies of the candidate for the position of head of the police unit, the following questions can be prepared for the interview.

Introductory stage. 1) “Describe the activities in your post”, “What tasks does your post solve?”, “What specific functions do you perform?”; 2) “What do you do best in work?”, “What do you think, due to which skills and abilities do you succeed in it?”, “Where don’t you always succeed?”, “What are the reasons for this?”; 3) “What specific difficulties do you have in your work?”, “Give examples how you overcome these difficulties”.

Main stage.

1. “*Planning and control*”. 1) “Tell us, how do you manage large volumes of work?”, “What do you usually start work with?”, “What do you do to ensure timeliness and adequate level in carrying out tasks?”, “What does usually impede you to perform your work?”; 2) “Have you had situations when you had to perform rush work within short timeframes? Give an example”, “What did you help to cope with this work?”, “What conclusions did you do for yourself?”; 3) “Describe a specific recent case where you have not been able to do work in time”, “What have been the reasons?”, “What is your personal responsibility for breaking the deadlines?”, “What specific actions have you made in order to overcome the situation at hand?”; 4) “Even the best employees (heads) sometimes miss the essential elements in planning. Did you have some mistakes in planning? Give an example.”, “What were the consequences?”, “How did you rectify the situation and what was the result?”.

2. “*Making decisions and responsibility*”. 1) “What sort of decision do you usually have to take?”, “What do you rely on when deciding?”, “What difficulties do you face when deciding?” Give examples”; 2) “What decisions are easiest for you? Why?”, “And what decisions are the most difficult for you? Why?”, “Did you have to take difficult decisions? Give an example”; 3) “What is necessary to make correct decisions?”, “Give examples of correct decisions from your experience”, “And give examples of wrong decisions”, “What were their consequences?”; 4) “Give an example when you had to act absolutely independently in an unusual situation”, “What decisions did you have to take then?”, “What was the result?”; 5) “Give an example from a recent past when you have did beyond the call of duty”, “Why have you done it?”, “How did you seniors and colleagues take your initiative?”.

3. “*Team work and motivating*”. 1) “How do you assess the psychological climate and atmosphere in your team in general?”, 2) “Do you being asked for help, advice or support of a colleague? How often?”, “Why do they do it? Give examples”, “Do you provide them with real help?”; 3) “What conflict situations did you face in a team?”.

“How did resolve these conflicts?”, “Did you actively participate in it?”; 4) How do you act if you are not satisfied with work of your colleague or subordinate? Give an example”; 5) “What is an ideal leader in your opinion?”, “What methods do you use to motivate your colleagues and employees? Give an example”.

4. “Stress tolerance”. 1) “Did you had any crisis situations in the past where you had to make decisions and act?”, “What was the cause of the crisis?”, “What did you do to overcome it?”, “What feelings did you experience during this period?”; 2) “Did you have serious failures? Give an example, tell me what happened, and how did you react to it?”, “How did surrounding people treat you during this period?”; 3) “Describe an official situation which caused your negative reaction”, “How did you resolve this situation?”, “How did your colleagues react to it?”; 4) “Did you have to show persistence and patience to overcome the undesirable situation? Give an example”, “What was the reason for the resistance to solving the situation?”, “How did you manage to overcome it and what was the result?”; 5) “Give an example of a situation when you had to maintain your own position on a particular issue. How did you feel then?”, “What arguments and techniques did you use?”.

On the basis of analogy, one can elaborate questions towards any other competencies essential to police officers, for example, “influence on subordinates”, “fence-mending”, “interpersonal understanding”, “analytical thinking”, “innovation and creativity” etc. Competency-based interview is carried out observing the requirement of “linguistic domination” of interviewee, that is, questions and comments of the interviewer should be no more than 15–20 % of the time. The rest of the time should be taken for the employee’s answers, his narration and explanations.

Analysis of the information obtained during the structured interview should be implemented by an expert group. The scope and depth of the analysis depend on the tasks. In the process of analysis, initially, it is marked clear “behavioural examples” in the statements of the person under review, then their differentiation with respect to “positive” and “negative” is implemented. The positive and negative examples are classified according to the competencies under study and then they are estimated quantitatively (usually according to five-point grading scale) in relation to one or another competency. Ultimately, the data is summarised and the final conclusions are formulated.

It is important to turn attention to the main principles for the construction of structured interview taking into account analysis of non-verbal features. Numerous researches show that there are obvious differences between the effective and ineffective way of conducting a job talk in the form of a structured interview (if the quality of obtained information is a basis) caused by behavioural tactics of the interviewer. The difference lies in the fact that a well-acting interviewer puts predominantly wide-range questions stimulating an interviewee to talk most of the interview time. In the case of an improperly organized interview, the interviewer predominantly speaks and puts forward mostly direct, narrow-minded and quite often guiding questions.

It is established that during an unprofessional structured interview, there are three main types of common mistakes: a) the interviewer often interrupts the interlocutor in the process of informing him without the need; b) the respondent is offered extremely large number of narrow-minded and guiding questions (narrow-minded,

specific questions are less valuable in terms of obtaining information than broad-based ones, especially when they are raised too often since they cause less detailed answers); c) the sequence of questions is often thought-out in advance, it does not take into account the state and peculiarities of the thinking processes of the respondent. There are often awkward and unexpected questions impeding the normal performance of memory and information retrieval.

A kind of interview called “cognitive interview” is conducted using the following principles and techniques:

1) similarity of the situation of the real event and the interview. Human memory is improved when in the process of interviewing the general psychological environment is approximate to the situation that took place during this real event. Therefore, the interviewer should try to restore all possible external attributes of the event (including the situation, weather conditions, emotional experiences, and concomitant thoughts) in memory of the interlocutor;

2) focused nature of information reproduction. Reproduction of memorial content, like any mental activity, requires some concentration of effort. Therefore, the interviewer should continuously help the respondent focus his efforts on recollecting the relevant information. Any factors that may distract attention and interfere with this process (external noise, frequent interruptions, etc.), impair the memory performance towards information retrieval;

3) extensity of reproduction. In general, the more attempts are made by the respondent to reproduce a specific episode the more substantial information he reproduces. Therefore, it must be constantly encouraged to make as many attempts as possible to recall a certain event. Due to failed attempt many interviewees give up recalling, thus, it is important that the interviewer constantly stimulates attempts to recall the event, even if the interviewer states that he doesn't remember anything;

4) adjustment of questions to the interlocutor. Successful reproduction of some details from memory partly depends on the extent to which the content of the questions and the form in which they are presented correspond to the specific memory characteristic of a particular person. Therefore, it is important that the interviewer adjusts his questions to the interviewee as much as possible. Any unified method of questioning consolidated for different people will never be an effective stimulant for their memory, although it can formally simplify conversation procedure. Flexible interview methodology in the process of which the style and focus of interrogation vary in accordance with the psychophysiological features of a particular person is more effective.

It is expedient to ask the interviewee to express the essence of facts and events of interviewer interest in free form but, before, he should be provided with the following instructions: 1) reproduction of circumstances: “Try to reproduce the environment surrounding the event of our interests in memory. Describe the premises, illumination, weather conditions, smells, objects and people in the vicinity. Remember your feelings and emotional experience. In the process of narration, try to cast mind back to the scene”;

2) details presentation: “Sometimes people do not give all information of interest because they do not consider it to be important. Please do not try to sort information

by relevance independently. Do not miss any detail. Describe all details, even the least important in your opinion”; 3) order change: “It is generally believed that the chronological sequence of the presentation is most convenient. However, try to tell everything in a different order. For example, start with what you think was the most striking and most important, and move in the story from that point through time back and forth”; 4) perspective change: “Try to state a situation of our interest from different standpoints. Imagine yourself in shoes of other participants and try to reproduce it again as they could see and hear all of those things”.

Most researchers agree that the more accurately spatial-temporal context of events is reproduced in the process of interviewing, the more accurate and fuller the memories are. The imagine transference of a person in the described situation improves information recollection.

It stands to mention that during the conversation it can be used a number of specific questions, which after completing the free description, will help to improve the recall and specification of individual elements of the communicated information. The areas covered by these issues include as follows: a) description of physical characteristics (“Try to remember, does the person you describe remind someone? If so, think and say why”. “Can you mark something unusual in his/her appearance?”); b) names (“If you cannot remember the name, try to reproduce its first letter at least. Then try to remember the number of letters or vowels in that name”); c) numbers (“Was the number large or small?”, “What was an approximate number of digits in it?”); d) speech peculiarities (“Remember, was the voice similar to someone else? If it was, think and say why”, “Was anything unusual in the voice?”); e) content of conversations (“Remember your reaction to interlocutor’s words. How did present company react to them?”, “Was anything unusual in words?”).

In order to study professional-psychological characteristics of a head, the psychological tools for conducting a competition for senior positions in the police are additionally used. The research showed that in order to evaluate the intellectual components of managerial skills it is expedient to use the following psychological tools.

Intelligent Structure Test, 2000R, made by R. Amthauer. The test is used to assess the level of the intellectual development of people aged 13 to 60 years with the aim of differential candidates’ selection for different types of professional orientation and professional selection. The test diagnoses the verbal and nonverbal components of intelligence, in particular verbal, calculating-mathematical, spatial, and mnemonic; it is based on the idea of Ch. Spearman on the presence of general intelligence factor (G) and a number of specific factors. The test presented by R. Amthauer in 1953 (revised in 1973) and it is still one of the most valid and reliable methods for studying the level and structure of intellect. The test consists of 9 sub-tests.

In total, R. Amthauer test has 176 tasks for interviewees. The test duration is 90 minutes. When calculating “raw” grades (except for the 4th subtest), the correct response is assessed at 1 point. Sum of primary scores for all subtasks is the general estimate of intelligence level. The profile is analyzed separately. R. Amthauer suggests that if an interviewee obtains the highest results in the first four subtests, he/she has developed “theoretical abilities”. In the case when the results are better for the last

five subtests – “practical abilities” prevail. According to R. Amthauer, correlations with academic success – 0,46; with expert estimates of intelligence level – 0.62.

Guildford Unusual Using Test (adaptation of V.I. Bark. V.H. Pank, S.V. Lazarevskiy) allows assessing the level of human creativity based on parameters of mental speed, flexibility and originality of the verbal creative process. Studies confirmed the high reliability of the test (0,73–0,79) and validity on the criteria for creative activity, although the indicators of the latter vary depending on the type of creative activity.

Divergent thinking test “Unusual thinking” is developed on the basis of J. Guildford ideas and designed for people aged 12 years. Test duration is 6 minutes. The task of the test is to make up as many as possible different (including unusual) ways for using ordinary object, and write them down. After the test, the results are evaluated using a key that allows determining the level of speed, flexibility and originality of the divergent thinking of the respondents by categories, subcategories and specifics.

Bar-On Emotional Quotient Inventory. It was developed by a clinical psychologist R. Bar-On in 1996. There is EQ coefficient of emotional intelligence (EI) according to IQ scale. In opinion of R. Bar-On, EI is a set of non-cognitive knowledge and skills which affect the ability to cope with the requirements and pressure of society successfully.

The inventory assesses five main components of EI: intrapersonal (self-esteem), interpersonal (compassion, responsibility), adaptability (the ability to adjust own emotions to changing conditions), self-management (stress tolerance), and general mood (optimism level).

In summary, the use of the above psychological tools and methods for studying the professional competence of a police officer increases the quality and quantity of useful information obtained from a frank interlocutor. At the same time, under such conditions, the quality of information presented by an insincere employee is greatly declined and accompanied by a significant number of non-verbal features that allow identifying the statements as false with confidence. Thus, the essence of the above methods using for attention activation and stimulating the memory of a person in the process of studying the components of professional competence (in particular, in the form of a structured interview) lies in the differential influence on the speech-mental processes of the interlocutor. They contribute to improving and facilitating the recollection of the necessary information of a sincere person and intensify the complications associated with the presentation of a detailed “legend” and lead to non-verbal psycho-physiological features of the insincerity of a play actor. For this reason, the use of psychological tools for verifying professional competence and ability of a police manager to carry out the activity in the context of running competition for a senior position of a police employee is an important focus in improving the system of executive staff recruitment for law enforcement agencies of the state.

REFERENCES

1. Pro Natsionalnu politsiiu. “About National Police of Ukraine”: Low of Ukraine dated 02.07.2015 № 580-VIII // Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine. 2015. No. 40–41 (9 October). Stor. 1970. 379 p. [in Ukrainian].

2. *Barko V.I.* (2009). Robocha knyha kerivnyka orhanu vnutrishnikh sprav (psykholoho-pedahohichnyi aspekt): navch. posib. / V.I. Barko, V.I. Zelenyi, Yu.B. Irkhin. Vinnytsia: Knyha-Veha; Vinnyts. obl. druk. 129 p. [in Ukrainian].

3. *Barko V.I., Ostapovych V.P.* (2017). Psykholohichni mozhlyvosti vykorystannia strukturovanoho interv'iu z metoiu vyvchennia kerivnoho personalu Natsionalnoi politsii Ukrainy. "Psychological possibilities of using structured interviews to study of the supervisory staff of the National Police of Ukraine". *Nauka i pravookhorona*. No. 2. 226 p. [in Ukrainian].

4. *Soshnykov A.* (2009). Otsenka personala: psykholohicheskiye i psykhophiziologicheskiye metody. "Staff assesment: psychological and psychophysiological methods". A. Soshnykov, A. Pelenitsin. M.: Eksmo. 110 p. [in Russian].

5. *Klimov Ye.A.* (1995). Obraz myra v raznotipnykh professiyakh. "Representation of the world in diverse professions". M.: Nauka. 26 p. [in Russian].

6. *Charlz M.T.* (2000). Sovremennoe sostoyaniye i perspektivy professionalnoy podgotovki sotrudnikov politsii (militsii) SShA i Rossii. "Current state and prospects for Police (militiya) training USA AND Russia. Sankt-Peterburh: Aletea. 198 p. [in Russian].

UDC 159.9:351.741.081.7

Криволапчук Володимир Олексійович,
доктор юридичних наук, професор,
директор ДНДІ МВС України,
м. Київ, Україна,
ORCID ID 0000-0001-9449-2242

ПРОФЕСІЙНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ КЕРІВНОГО ПЕРСОНАЛУ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ: ПСИХОЛОГО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

У статті досліджено зміст і структуру професійної компетентності керівника поліцейського підрозділу, а також можливості деяких психологічних засобів для дослідження професійної компетентності керівного персоналу Національної поліції України. Названа модель професійної компетентності керівника поліцейського підрозділу, яку структурно представлено у двох видах. Ґрунтуючись на узагальненій моделі, у структурі професійної компетентності керівника виділено її базові складові. Розглянуто когнітивний та функціонально-діяльнісний компоненти професійної управлінської компетентності керівника і їх структуру. Запропоновані психологічні засоби дослідження професійної компетентності поліцейського менеджера.

На прикладі посади керівника поліцейського підрозділу розроблена модель компетенцій, необхідних для успішної роботи.

З метою дослідження професійно-психологічних характеристик керівника додатково використовується психологічний інструментарій проведення конкурсу на заняття керівних посад у поліції. Дослідження показало, що для оцінки інтелектуальних складових управлінських здібностей доцільно використовувати психологічний інструментарій, такий як тест рівня і структури інтелекту Р. Амтхауера, тест Дж. Гілфорда "Незвичайне використання" (адаптація В.І. Барка, В.Г. Панка і С.В. Лазаревського), опитувальник рівня і структури емоційного інтелекту Bar-On EQ.

Дослідження показали, що використання наведених вище психологічних засобів і прийомів вивчення професійної компетентності поліцейського значно

© Kryvolapchuk Volodymyr, 2019

підвищує якість та кількість корисної інформації, яка отримується від щирого співрозмовника. Водночас якість викладу відомостей нещирим працівником у таких умовах значно погіршується і супроводжується появою значної кількості невербальних ознак, що дозволяють упевнено діагностувати ці висловлювання як неправдиві. Таким чином, сенс застосування розглянутих вище прийомів активізації уваги і стимулювання пам'яті особи у процесі дослідження складових професійної компетентності (зокрема у формі структурованого опитування) полягає в диференціальному впливі на мовленнєво-мислительні процеси співрозмовника. Якщо в щирого менеджера поліції вони сприяють поліпшенню і полегшенню пригадування потрібної інформації, то у нещирого – виникають труднощі, пов'язані з викладом деталізованої "легенди", і призводять до появи невербальних психофізіологічних ознак нещирості. Саме тому використання психологічних засобів перевірки професійної компетентності і придатності поліцейського менеджера до діяльності при проведенні конкурсу на зайняття працівником поліції керівної посади є важливим напрямом удосконалення системи добору керівних кадрів для правоохоронних органів держави.

Ключові слова: компетенції, керівник, поліцейський підрозділ, професійно-психологічна підготовка, психологічні заходи.

Отримано 10.09.2019

Остапович Володимир Петрович,
кандидат юридичних наук,
завідувач науково-дослідної лабораторії
ДНДІ МВС України, м. Київ, Україна
ORCID ID 0000-0002-9186-0801

Барко Вадим Іванович,
доктор психологічних наук, професор,
головний науковий співробітник
ДНДІ МВС України, м. Київ, Україна
ORCID ID 0000-0003-4962-0975

ОСОБИСТІСНИЙ ПРОФІЛЬ ПРОФЕСІЇ ДІЛЬНИЧНОГО ОФІЦЕРА ПОЛІЦІЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ

Стаття присвячена проблемі розкриття психолого-правових засад та інструментарію розроблення особистісного профілю професії дільничного офіцера Національної поліції України. Викладено теоретичні основи обґрунтування профілю професії дільничного офіцера поліції, розкрито можливості використання сучасних методів та засобів професіографічного дослідження для розроблення сучасних профілів масових професій системи Національної поліції України. У статті показано, що всебічне вивчення професійної поліцейської діяльності на основі розроблення профілів професій є необхідною передумовою вирішення проблем, пов'язаних з ефективністю використання кадрового потенціалу, оптимізацією призначення на посади Національної поліції України найбільш придатних кандидатів, підготовкою та перепідготовкою кадрів, раціоналізацією праці, зниженням травматизму.

Ключові слова: Національна поліція України, профіль професії, дільничний офіцер, психограма, психологічний відбір, професійна придатність.

У сучасних умовах особливого значення набуває вирішення завдання розроблення науково обґрунтованих особистісних профілів основних професій Національної поліції України. Такі профілі є передумовою ефективного використання кадрового потенціалу, оптимізації процесів відбору до лав поліції найбільш придатних кандидатів, раціоналізації призначення осіб на посади, підготовки та перепідготовки кадрів. На сьогодні в нашій державі відсутні профілі масових поліцейських професій, що знижує ефективність діяльності поліцейських комісій, практичних психологів і працівників кадрових апаратів НПУ. Метою статті є розроблення особистісного профілю професії дільничного офіцера поліції на основі використання сучасних методів психологічних досліджень, розкриття психолого-правових засад розроблення профілю як складової професіограми.

У психології традиційно вживається термін “профіль особистості” або “особистісний профіль”, під яким розуміють комплекс характеристик, які якісно та кількісно описують особистість у термінах науки психологічної діагностики [1;

2]. Особистісний профіль є ґрунтовною психологічною характеристикою людини, його використовують у юридичній психології, кримінології, судовій експертизі для прогнозування можливих вчинків і поведінки людини. Також вживається термін “профіль професії”, який означає якісну характеристику, перелік і певний кількісний діапазон параметрів, які характеризують успішного фахівця, професіонала в певній галузі професійної діяльності. Профіль професії використовується з метою професійного відбору фахівців, призначення на посади, у процесі професійної підготовки, підвищення кваліфікації і перепідготовки персоналу [3].

Розроблення профілю професій є складовою більш широкого завдання – професіографічного вивчення видів діяльності в Національній поліції України. Метою останнього є визначення вимог, які вони висувають до індивідуальних психологічних, психофізіологічних і особистісних властивостей працівників, визначення сукупності професійно важливих якостей, необхідних для оволодіння професією, створення на їх ґрунті еталонної моделі професіонала-поліцейського. Професіографічними дослідженнями в нашій країні і за кордоном займалися юристи, психологи і соціологи – Д.О. Александров, О.М. Бандурка, В.І. Барко, О.В. Землянська, Ю.Б. Ірхін, О.І. Кудерміна, Т.М. Малкова, О.В. Шаповалов, С.І. Яковенко, В.Є. Петров, А. Сошников, М. Дюнетт, Дж. Фланаган та інші [1–11]. Результатом професіографічного вивчення діяльності є професіограма – документ, в якому надано систему вимог, які висуваються до людини з певною професією, інформацію про індивідуальні психологічні, соціальні та психофізіологічні властивості і якості особистості, які є необхідними і достатніми для успішного оволодіння професійною діяльністю та вдосконалення в ній. Завдяки дослідженням вітчизняних науковців розроблено професіограми масових професій органів внутрішніх справ, методики професійно-психологічного відбору кандидатів на службу в МВС України. Профіль професії як сукупність параметрів, які характеризують успішного фахівця, професіонала в певній галузі професійної діяльності, є складником професіограми.

Відповідно до Національного класифікатора України (“Класифікатор професій” ДК 003:2010 чинний, затверджений наказом Держспоживстандарту України від 28.07.2010 № 327) посада дільничного інспектора віднесена до розділу 3 “Фахівці”, код підкласу – 3451, назва класифікаційного угруповання – “Інспектори правоохоронних органів та фахівці із дізнання”, код КП (згідно з покажчиком професійних назв робіт за кодами професій) – 3451, професійна назва роботи – “Дільничний інспектор міліції”. Як бачимо, наразі у Національному класифікаторі ДК 003:2010 професія дільничного офіцера поліції нормативно не визначена і перебуває в межах назви професійної роботи – дільничний інспектор міліції.

Принципово важливо вирішити теоретичне питання щодо змісту та кількості параметрів, які характеризують успішного професіонала. Як методологічний орієнтир нами обрана позиція С.Л. Рубінштейна, згідно з якою необхідно визначити, чого людина хоче (її мотивацію), що вона може (її здібності) і якою людиною є насправді (її характер) [4].

Також враховувалося, що мотивація професійної діяльності – це чинник суб’єктивної готовності до діяльності, вона дуже важлива, оскільки є індикатором того, наскільки індивід бажає оволодіти професією, схильний до певної діяльності. Здібності – це чинник об’єктивної готовності до професійної діяльності. Вони є важливим показником професійної придатності, який свідчить, наскільки особа здатна оволодіти професійними функціями, типовими для діяльності, успішно

виконувати службові завдання. Характер або стійкі індивідуально-психологічні особливості, визначає типові способи поведінки в основних відносинах. Це система генералізованих, узагальнених спонукань особистості. Він також є показником об'єктивної готовності до діяльності та свідчить про те, наскільки особистісні якості людини сприяють успішності професійної роботи.

Профіль професії починається із *загальної характеристики* діяльності. *Дільничний офіцер поліції (ДОП)* – це службова особа органу Національної поліції України, уповноважена в межах компетенції вирішувати завдання з охорони публічного порядку, попереджувати правопорушення, а також сприяти та допомагати громадянам у реалізації їхніх прав й законних інтересів.

Правовою основою його діяльності є: Конституція України; закони України “Про Національну поліцію”, “Про запобігання та протидію домашньому насильству”, “Про адміністративний нагляд за особами, звільненими з місць позбавлення волі”, “Про соціальну адаптацію осіб, які відбувають чи відбули покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк”, “Про участь громадян в охороні громадського порядку і державного кордону”; наказ МВС України від 28.07.2017 № 650 “Про затвердження Інструкції з організації діяльності дільничних офіцерів поліції”, інші акти законодавства України, нормативно-правові акти Міністерства внутрішніх справ України.

Профіль також містить *узагальнення змісту і характеру* діяльності дільничного офіцера поліції. *Наведемо сутність виконуваних професійних функцій. Дільничний офіцер поліції:*

- здійснює профілактичну роботу, спрямовану на запобігання вчиненню кримінальних та інших правопорушень;
- виявляє причини та умови, що призводять до вчинення кримінальних та адміністративних правопорушень, уживає в межах компетенції заходи для їх усунення;
- вживає заходи, спрямовані на усунення загроз життю та здоров'ю фізичних осіб та публічній безпеці, що виникли внаслідок учинення кримінального, адміністративного правопорушення;
- здійснює своєчасне реагування на заяви та повідомлення про кримінальні, адміністративні правопорушення або події;
- у випадках, визначених законом, здійснює провадження у справах про адміністративні правопорушення, вирішує, чи застосовувати адміністративні стягнення та забезпечувати їх виконання;
- доставляє у випадках і порядку, визначених законом, затриманих осіб, підозрюваних у вчиненні кримінального правопорушення, та осіб, які вчинили адміністративне правопорушення;
- уживає всіх можливих заходів для надання невідкладної допомоги особам, які постраждали внаслідок кримінальних чи адміністративних правопорушень, нещасних випадків, особам, які опинилися в ситуації, небезпечній для їхнього життя чи здоров'я, а також особам, які постраждали від торгівлі людьми;
- уживає заходів для запобігання домашньому насильству;
- здійснює контроль за дотриманням фізичними та юридичними особами спеціальних правил та порядку зберігання і використання зброї, спеціальних засобів індивідуального захисту та активної оборони, боєприпасів, вибухових речовин і матеріалів, інших предметів, матеріалів та речовин, на які поширюється дозвільна система;

- взаємодіє відповідно до законодавства у межах контрольованих прикордонних районів з дільничними інспекторами прикордонної служби щодо проведення превентивних заходів з протидії нелегальній міграції та іншій протиправній діяльності на державному кордоні, отримання інформації про шляхи проникнення та накопичення контрабандних товарів;

- вживає заходів для забезпечення публічної безпеки і порядку під час примусового виконання судових рішень і рішень інших органів, а також заходів, спрямованих на усунення загроз життю та здоров'ю державних виконавців, приватних виконавців та інших осіб, які беруть участь у вчиненні виконавчих дій, здійснення приводу у виконавчому провадженні;

- бере участь у межах повноважень, передбачених законом, у здійсненні заходів, спрямованих на соціальну адаптацію осіб, які звільнилися з місць позбавлення волі;

- уживає заходів для взяття на облік осіб, щодо яких здійснюється превентивна робота, підтримання в актуальному стані інформаційних підсистем МВС;

- співпрацює з групами реагування патрульної поліції, іншими службами та підрозділами щодо застосування превентивних заходів стосовно осіб, які схильні до вчинення правопорушень та/або перебувають на превентивних обліках поліції;

- інформує чергову частину органу поліції в разі отримання від населення відомостей про осіб, які мають наміри вчинити кримінальні правопорушення, розшукуваних злочинців, осіб, які зникли безвісти.

Загальні кваліфікаційні вимоги до дільничного офіцера: громадянство України, вільне володіння державною мовою, вища освіта (освітній ступінь не нижче “бакалавр”, галузь знань – Право або інші галузі, спеціальність – “Право”, “Правоохоронна діяльність” або інші, залежно від галузі знань).

Спеціальні вимоги до дільничного офіцера поліції: фахівець має знати:

- Конституцію України; акти законодавства, що стосуються діяльності Національної поліції України; укази Президента України, постанови Верховної Ради України, постанови та розпорядження Кабінету Міністрів України, розпорядчі документи МВС України, інші нормативно-правові акти, інструктивні та методичні документи, що регулюють діяльність служби дільничних офіцерів поліції, а також взаємодію з органами державної влади та органами місцевого самоврядування; відомчі та міжнародні нормативні документи, що регулюють питання дотримання поліцейськими прав людини; організаційну структуру та особливості діяльності підрозділів Національної поліції України;

- місце і завдання Національної поліції України в системі правоохоронних органів; структуру, принципи, методи правоохоронної діяльності Національної поліції України, її правове забезпечення;

- методи аналізу оперативної обстановки на підпорядкованій території;

- особливості здійснення профілактичної роботи, спрямованої на запобігання вчиненню кримінальних та інших правопорушень;

- порядок вжиття заходів для забезпечення публічної безпеки і порядку, реагування на заяви та повідомлення про кримінальні та адміністративні правопорушення або події, запобігання та протидії домашньому насильству або насильству за ознакою статі;

- населення поліцейської дільниці, характер його зайнятості, етнічний склад, місцеві звичаї, традиції та культуру;

- порядок організації роботи щодо взаємодії з населенням;

- форми та методи роботи із засобами масової інформації;
- порядок здійснення контролю за дотриманням правил та порядку зберігання і використання зброї, спеціальних засобів індивідуального захисту та активної оборони, інших предметів, матеріалів та речовин, на які поширюється дозвільна система; принципи функціонування міграційної служби;
- організацію роботи з особами, які перебувають на превентивному обліку;
- заходи безпеки, умови та порядок зберігання, правила поводження зі спеціальними засобами, табельною вогнепальною зброєю та боеприпасами;
- порядок застосування й використання в межах своєї компетенції поліцейських превентивних заходів та поліцейських заходів примусу (фізичного впливу (сили), спеціальних засобів, вогнепальної зброї);
- правила ділового етикету та професійної етики;
- види та форми звітності; основні нормативно-правові положення щодо зберігання інформації з обмеженим доступом, оформлення відповідних службових документів;
- основи оперативно-розшукової діяльності та специфіку її ведення за напрямом діяльності свого підрозділу;
- правила охорони праці та протипожежного захисту;
- порядок формування та користування базами (банками) даних Національної поліції України, Міністерства внутрішніх справ України та інших органів державної влади;
- основи педагогіки, загальної та вікової психології, психології спілкування, які допоможуть йому вести бесіди з громадянами, допитувати правопорушників та свідків подій, попереджувати і вирішувати конфлікти, здійснювати вплив на людей виховного, превентивного характеру, а також в умовах натовпу і масових заворушень.

ДОП має уміти:

- виявляти причини та умови, що призводять до вчинення кримінальних та адміністративних правопорушень, уживати заходів для їх усунення;
- уживати заходів, спрямованих на усунення загроз життю, здоров'ю фізичних осіб, публічній безпеці й порядку;
- приймати рішення про застосування адміністративних стягнень та забезпечувати їх виконання;
- запобігати та протидіяти домашньому насильству або насильству за ознакою статі;
- доставляти затриманих та підозрюваних осіб;
- працювати з інформацією стосовно об'єктів професійної уваги; складати адміністративно-процесуальні документи (протоколи, рапорти, доповідні записки тощо);
- здійснювати адміністративний нагляд за особами, звільненими з місць позбавлення волі;
- кваліфіковано розглядати заяви, звернення, скарги громадян та приймати за ними обґрунтовані рішення;
- володіти комплексом професійно важливих комунікативних умінь, навичками конструктивного вирішення конфліктних ситуацій;
- організовувати спільну діяльність з представниками інших служб та громадських організацій щодо виконання професійних завдань;
- правильно й своєчасно застосовувати й використовувати в межах своєї компетенції поліцейські превентивні заходи та поліцейські заходи примусу (фізичний вплив (силу), спеціальні засоби, вогнепальну зброю);

- аналізувати та планувати свою роботу, вести її облік і звітність; правильно оформлювати службові документи;

- надавати невідкладну (зокрема домедичну і медичну) допомогу особам, які постраждали внаслідок правопорушень, нещасних випадків, а також особам, які опинилися в безпорадному стані або стані, небезпечному для їхнього життя чи здоров'я

Головною складовою профілю є *характеристика психологічних особливостей професійної діяльності*. У таблиці 1 представлені узагальнені показники для оцінювання професійної придатності дільничного офіцера поліції.

Отже, успішне оволодіння професією дільничного офіцера поліції та ефективність подальшої діяльності значною мірою залежать від ступеня сформованості *головних професійно важливих якостей*, що визначається такими ознаками (перераховані за рангом важливості):

- 1) високий або середній рівень комунікативних здібностей;
- 2) середній та вищий за середній рівень загальних здібностей (вербального та невербального інтелекту, креативності);
- 3) середньо-сильний тип нервової системи, високий або середній рівень її лабільності;
- 4) високий рівень розвитку спеціальних професійних здібностей;
- 5) сформованість характерологічних рис (спонтанність, сміливість, екстравертованість, упевненість, оптимізм, наполегливість, самоконтроль тощо);
- 6) сформованість властивостей темпераменту (темпу, ергічності, пластичності);
- 7) середній або високий рівень самоактуалізації;
- 8) сформованість емоційно-вольових якостей (здатність долати труднощі, брати на себе відповідальність, емоційна стійкість у стресових ситуаціях);
- 9) достатній рівень розвитку пізнавальних процесів (сприйняття, уваги, пам'яті, мислення);
- 10) високий рівень психомоторних властивостей (простої реакції та реакції на рухомий об'єкт).
- 11) достатня чутливість аналізаторів (зорового, слухового, дотикового, нюхового).

Рекомендовані для професійної діяльності якісні та кількісні психологічні й психофізіологічні показники:

- сильна або середньо-сильна нервова система (опуклий або помірно низхідний тип кривої тепінг-тесту упродовж 30 с; висока і середня лабільність нервової системи (кількість дотиків упродовж 30 с – не менше 160);
- високий або середній рівень вербального інтелекту (за тестом Амтхауера – не менше 10 балів або 100 одиниць IQ) та невербального (за тестом Амтхауера – не менше 12 балів або 100 одиниць IQ); за тестом Кеттелла – не менше 16 балів (або 100 одиниць IQ);
- середній або високий рівень креативності (за тестом Меде–Піорковського показник кількості речень – не менше 4, а оригінальності – не менше 6);
- сформованість комунікативних здібностей (за тестом Лірі показники октантів № 1, 2, 3, 4, 8 в профілі не перевищують 10 балів; показники октантів 5, 6, 7 не перевищують 8 балів);
- темперамент сильного типу ВНД (за тестом Русалова показники темпу, ергічності й пластичності в профілі – не менше 6 балів; емоційності – не більше 6 балів);

- сформованість мотивації (показники самоактуалізації за тестом Джонса–Крендалла – не менше 40 балів, а за тестом Маслоу – на першій або другій позиції за результатами ранжування);
- характерологічний профіль стеничного типу (за тестом ІТО в профілі показники шкал 1, 2, 4, 8 становлять не менше 5 балів, шкал 3, 5, 6 і 7 – не більше 5 балів);

- достатня швидкість простої зорово-моторної реакції (ПЗМР) – не більше 230 мс; достатня швидкість реакції на рухомий об'єкт (РРО) – сумарна величина відхилень не перевищує 1500 за 30 проходжень);

- достатній рівень розподілу і швидкості переключення уваги (при виконанні тесту Грюнбаума час не перевищує 20 с, кількість помилок не більше 2);

- оптимальний рівень функціональної активності мозку (величина омега-потенціалу знаходиться в інтервалі 20–40 мВ);

Психологічні та психофізіологічні протипоказання до оволодіння професійною діяльністю (критерії професійної непридатності):

- слабкий тип нервової системи;
- низький рівень лабільності нервової системи;
- недостатня швидкість ПЗМР (перевищує 230 мс) і РРО (сумарна величина відхилень перевищує 1500 за 30 проходжень)

- недостатній рівень розподілу і швидкості переключення уваги (при виконанні тесту Грюнбаума час перевищує 20 с, кількість помилок більше 2);

- недостатній рівень функціональної активності мозку і адаптивних резервів організму (величина омега-потенціалу або нижча за 20 мВ, або перевищує 40 мВ);

- низький рівень будь-якої зі складових інтелектуального потенціалу (вербального та невербального інтелекту, креативності), тобто становить менше 95 одиниць IQ);

- низький рівень розвитку спеціальних професійних здібностей;

- низький рівень сформованості комунікативних здібностей (за тестом Лірі показники октантів № 1, 2, 3, 4, 8 в профілі перевищують 10 балів; показники октантів 5, 6, 7 перевищують 8 балів);

- несприятливі для діяльності властивості темпераменту (за тестом Русалова низькі показники темпу, ергічності, пластичності – менше 6 балів і високі бали за емоційністю – більше 9);

- низький рівень самоактуалізації та мотивації досягнення; домінування мотивації уникнення невдачі та мотивів, не пов'язаних зі змістом службової діяльності;

- негативні характерологічні риси (наявність в особистісному профілі ІТО підвищених шкал гіпостеничного типу реагування: 7 (тривожності), 6 (сензитивності), 5 (інтроверсії) – більше 7 балів) і високих показників за шкалами стеничного типу реагування: 2 (спонтанності), 3 (агресивності), 4 (ригідності) – більше 8 балів);

- акцентуації характеру і темпераменту (за опитувальником Леонгарда–Шмішека більше 18 балів за будь-яким із типів);

- негативні емоційно-вольові якості (конфліктність, побоювання труднощів, нездатність брати на себе відповідальність, емоційна нестійкість у стресових ситуаціях тощо);

- дефекти і порушення діяльності аналізаторів (зорового, слухового, дотикового, нюхового);

- порушення або низький рівень сформованості пізнавальних процесів (сприйняття, уваги, пам'яті, мислення)

Таблиця 1

Узагальнені показники для оцінювання професійної придатності ділничного офіцера поліції

№	Параметри для оцінювання	Методики дослідження	Показники професійної придатності		
			оптимальні	допустимі	не допустимі (непридатність)
1	Освітній ступінь	–	Магістр в галузі “Право”	Бакалавр в галузі “Право”	Відсутність освітнього ступеня
2	Рівень фізичної підготовки	–	Відмінний	Добрий або задовільний	Незадовільний
3	Знання правових основ діяльності	–	Відмінне	Добре або задовільне	Незадовільне
4	Володіння професійними знаннями	–	Відмінне	Добре або задовільне	Незадовільне
5	Володіння професійними уміннями	–	Відмінне	Добре або задовільне	Незадовільне
6	Психомоторні процеси (ПЗМР – проста зорово-моторна реакція, РРО – реакція на рух об'єкт)	Методика визначення швидкості ПЗМР Методика визначення швидкості РРО	Швидкість ПЗМР не більше 220 мс Середнє значення величини відхилень не перевищує 46,66 мс	Швидкість ПЗМР 221–230 мс Величина відхилень у діапазоні 46,66–50 мс	Швидкість ПЗМР перевищує 230 мс Величина відхилень перевищує 50 мс
7	Властивості нервової системи (сила і лабільність)	Тетінг-тест	Сильна або середньо-сильна нервова система (опуклий або помірно-низхідний тип кривої працездатності); висока лабільність нервових процесів (кількість дотиків упродовж 30 с – більше 160)	Тип нервової системи середньої або середньо-слабої сили (лінійний або хвилеподібний тип кривої працездатності); середня лабільність нервових процесів (кількість дотиків упродовж 30 с – 150–160)	Слабка нервова система (низхідний тип кривої працездатності), низька лабільність нервових процесів (кількість дотиків упродовж 30 с – менше 150)
8	Атентійні процеси (розподіл і переключення уваги)	Тест Грюнбаума	Час виконання тесту не перевищує 18 с, кількість помилок не більше 1	Час виконання тесту не перевищує 20 с, кількість помилок не більше 2	Час виконання тесту перевищує 20 с, кількість помилок – більше 2

Продовження таблиця 1

№	Параметри для оцінювання	Методики дослідження	Показники професійної придатності		
			оптимальні	допустимі	недопустимі (непридатність)
9	Загальні здібності (рівень вербального і невербального інтелекту)	Тест Амтхауера	Високий рівень вербального інтелекту (не менше 11–12 балів, або 100 одиниць IQ); високий рівень невербального інтелекту (12–15 балів, або 110 одиниць IQ)	Середній рівень вербального інтелекту (8–10 балів, або 95 одиниць IQ); середній рівень невербального інтелекту (9–11 балів, або 100 одиниць IQ)	Знижений рівень вербального інтелекту (менше 8 балів, або менше 95 одиниць IQ); знижений рівень невербального інтелекту (менше 9 балів, або менше 96 одиниць IQ)
10	Особливості творчого потенціалу (рівень креативності)	Невербальний тест Кеттелла	Високий рівень невербального інтелекту (не менше 17 балів, або 110 одиниць IQ)	Середній рівень невербального інтелекту (16 балів, або 100 одиниць IQ)	Знижений рівень невербального інтелекту (менше 16 балів, або менше 100 одиниць IQ)
11	Особливості творчого потенціалу (рівень креативності)	Тест Меде-Піорковського	Високий рівень креативності (показник кількості речень – не менше 5; а оригінальності – не менше 8)	Середній рівень креативності (показник кількості речень – 4; а оригінальності – 6–7)	Знижений рівень креативності (показник кількості речень – менше 4; а оригінальності – менше 6)
12	Особливості темпераменту й характеру	Тест Лірі	Показники октантів – у діапазоні 7–8 балів. Переважання октантів 1 та 2 або 7 та 8	Показники октантів 1, 2, 3, 4, 8 перевищують 10 балів; октантів 5, 6, 7 не перевищують 8 балів	Показники октантів 1, 2, 3, 4, 8 перевищують 10 балів, октантів 5, 6, 7–8 балів. Переважання октантів 3, 4, 5, 6
		Тест Русалова	Показники темпу, ергічності, пластичності та емоційності – 6–8 балів. Показники шкали К – не більше 3 балів	Показники темпу, ергічності, пластичності – 4–5 балів, емоційності 9 балів, шкали К – 4–7 балів	Показники темпу, ергічності, пластичності – менше 4 балів, а емоційності більше 9. Показники шкали К більше 7 балів

Продовження таблиця 1

№	Параметри для оцінювання	Методики дослідження	Показники професійної придатності		
			оптимальні	допустимі	недопустимі (непридатність)
13	Спрямованість особистості	Опитувальник Леонгарда-Шмідке	Відсутність ознак акцентуації (показники не перевищують 12 балів); переважають стенічні риси (шкали 1, 4, 5) у поведінці з контролем поведінки (шкали 2, 3, 9)	Відсутність ознак акцентуації (показники – 12–15 балів); переважають стенічні риси за умови контролю поведінки та реагування	Наявність акцентуацій (показники більше 15 балів); переважають гіперстенічні риси (високі бали за шкалами 2, 6, 7, 9)
		Індивідуально-типологічний опитувальник (ІТО)	Показники шкал провідних тенденцій у діапазоні 3–4 балів, а шкал L і K – не більше 4 балів. Стенічний тип реагування	Показники шкал провідних тенденцій в діапазоні 5–7 балів, а шкал L і K – не більше 5 балів. Змішаний тип реагування	Показники шкал провідних тенденцій перевищують 7 балів, а шкал L і K – більше 5 балів. Гіперстенічний або гіперстенічний тип реагування
		Тест Джонса-Крендалла	Високий рівень самоактуалізації (показники вище 42 балів)	Показники самоактуалізації в інтервалі 37–42 балів	Показники самоактуалізації нижче 37 балів
		Тест Річі-Мартіна	На перших позиціях – суспільно значущі мотиви (орієнтованість на суспільно корисну діяльність, постановка складних цілей і їх досягнення, самовдосконалення, креативність)	Орієнтованість на міжособистісні стосунки або організаційно-робочі мотиви (соціальні контакти, умови праці, структурованість роботи, різноманітність)	Домінування винятково мотивів індивідуального спрямування, стагнату (влада і впливовість, заробітна плата, визнання)

Примітка: параметри 1–5 визначаються відповідно до наказу МВС України від 25.12.2015 № 1631 поліцейськими комісіями за результатами тестування осіб на знання законодавчої бази, перевірки рівня фізичної підготовки та співбесіди. Решта параметрів визначаються працівниками кадрових служб за результатами виконання психодіагностичних тестів і опитувальників

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Барко В.І., Ірхін Ю.Б., Нещерет Т.В. та ін. Професіографічний опис основних видів діяльності в органах внутрішніх справ України. К.: РВЦ КНУВС, ДП “Друкарня МВС”, 2007. 100 с.
2. Бандурка А.М., Боcharова С.П., Землянская Е.В. Профессионализм и лидерство. Харьков: ТИТУЛ, 2006. 578 с.
3. Кабаченко Т.С. Психология управления: учеб. пособие. М.: Педагогическое общество России, 2003. – 384 с.
4. Климов Е.А. Образ мира в разнотипных профессиях. М.: Наука, 1995. 186 с.
5. Кулагин Б.В. Основы профессиональной психодиагностики. Л.: Медицина, 1984. 216 с.
6. Мучински П. Психология, профессия, карьера. 7-е изд. СПб.: Питер, 2004. 539 с.
7. Ньюстром Д.В. Организационное поведение. Поведение человека на рабочем месте. СПб.: Питер, 2000. 384 с.
8. Сошников А., Пеленицын А. Оценка персонала: психологические и психофизиологические методы. М.: Эксмо, 2009. 240 с.
9. Dunnette M.D., Borran W.C. Personnel selection and classification systems. Annual Review Psychology. 1979. Vol. 30, № 1. P. 477–525.
10. Flanagan J.C. The critical incident technique. Psychological Bulletin. 1954. Vol. 5, № 1. P. 327–358.
11. McCormick E.I. Job and task analysis. Handbook of industrial and organizational psychology/ Ed. M. D. Dunnette. Chicago, 1976. P. 651–696.
12. Бухгалтер 911. URL: <https://buhgalter911.com/uk/spravochniki/klassifikatory/statisticheskie-klassifikatory/klasifikator-profesiy-kp-950586.html> (дата звернення 10.05.2019)

REFERENCES

1. Barko V.I., Irkhin Yu.B., Nescheret T.V. and others (2007). Profesiografichnyi opys osnovnykh vydiv diialnosti v orhanakh vnutrishnikh sprav Ukrainy. “Professional description of the main types of activities in the bodies of internal affairs of Ukraine”. K.: KNAIAU, “Printing House of the Ministry of Internal Affairs”. 100 p. [in Ukrainian].
2. Bandurka A.M., Bocharova S.P., Zemlyanskaya E.V. (2006). Professionalizm i liderstvo. “Professionalism and leadership”. Kharkov: TITUL. 578 p. [in Russian].
3. Kabachenko T.S. (2003). Psikhologiya upravleniya: ucheb. posobiye. “Management Psychology”: Textbook. M.: Pedagogical Society of Russia. 384 p. [in Russian].
4. Klimov Ye.A. (1995). Obraz mira v raznotipnykh professiyakh. “The image of the world in diverse professions”. M.: Nauka. 186 p. [in Russian].
5. Kulagin B.V. (1984). Osnovy professionalnoy psikhodiagnostiki. “Fundamentals of professional psychodiagnostics”. L.: Medicine. 216 p. [in Russian].
6. Muchinski P. (2004). Psikhologiya, professiya, karyera. “Psychology, profession, career”. 7th ed. SPb.: Piter. 539 p. [in Russian].
7. Niustrom D.V. (2000). Organizatsionnoye povedeniye. Povedeniye cheloveka na rabochem meste. “Organizational behavior. Human behavior in the workplace. St. Petersburg: Peter. 384 p. [in Russian].
8. Soshnikov A., Pelenitsyn A. (2009). Otsenka personala: psikhologicheskkiye i psikhofiziologicheskkiye metody. “Personnel assessment: psychological and psychophysiological methods”. M.: Eksmo. 240 p. [in Russian].
9. Dunnette M. D., Borran W. C. (1979). Personnel selection and classification systems. Annual Review Psychology. Vol. 30, No. 1. P. 477–525. [in English].
10. Flanagan J. C. (1954). The critical incident technique. Psychological Bulletin. Vol. 5, No. 1. P. 327–358. [in English].
11. McCormick E.I. (1976). Job and task analysis. Handbook of industrial and organizational psychology/Ed. M. D. Dunnette. Chicago. P. 651–696. [in English].
12. Bukhgalter 911. “Accountant 911”. URL: <https://buhgalter911.com/uk/spravochniki/klassifikatory/statisticheskie-klassifikatory/klasifikator-profesiy-kp-950586.html> (date of application: 10.05.2019) [in Russian].

UDC 159.922

Ostapovych Volodymyr,Candidate of Juridical Sciences, Chief of the Research Laboratory,
State Research Institute MIA Ukraine,
Kyiv, Ukraine,
ORCID ID 0000-0002-9186-0801**Barko Vadym,**Doctor of Psychological Sciences,
Professor, Chief Researcher, State Research Institute MIA Ukraine,
Kyiv, Ukraine
ORCID ID 0000-0003-4962-0975**PERSONALITY PROFILE OF THE PROFESSION OF DISTRICT POLICE
OFFICER OF THE NATIONAL POLICE OF UKRAINE**

The article is devoted to the problem of disclosing the psychological and legal basis and toolkit for developing the personal profile of the profession of a district officer of the National Police of Ukraine. Theoretical bases of substantiation of the profile of the profession of district police officer are presented, possibilities of using modern methods and means of professiographical research for the development of modern profiles of mass professions of the National Police of Ukraine are disclosed. The article shows that the personality profile, being an important psychological characteristic of the employee, can be widely used in legal science and practice in order to establish the compliance of a person with the requirements of professional activity, to predict human behavior. The term «profession profile» is also used in science, which means a qualitative characteristic, a list and a certain quantitative range of parameters characterizing a successful specialist, a professional in a certain field of professional activity. The profession profile is used for professional selection of specialists, appointment to positions, professional training, professional development and retraining of law enforcement personnel. We have chosen the position that it is necessary to determine, first of all, what a person wants (his/her motivation), what he/she can (his/her abilities) and what kind of person he/she really is (his/her character) as a methodological reference point for the development of the profession's profile. The profession profile begins with a general characteristic of the activity, it also contains a generalization of the content and nature of the activity of a district police officer, general qualification and special requirements for a professional. The main component of the profile is the characteristic of psychological features of professional activity. The article contains generalized indicators to assess the professional suitability of a district police officer. Qualitative and quantitative psychological and psychophysiological indicators, as well as psychological contraindications to mastering the profession of district police officer are recommended for professional activity. The authors note that a comprehensive study of professional police activity on the basis of the development of professions profiles is a necessary condition for solving problems associated with the effective use of human resources, optimization of the appointment

of the most suitable candidates to the position of the National Police of Ukraine, training and retraining of personnel, rationalization of labor, reduction of injuries.

Keywords: National police, profession profile, district police officer, psychogram, psychological selection, professional aptitude.

Отримано 05.09.2019

НАУКА І ПРАВООХОРОНА

НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ

NAUKA I PRAVOOKHORONA

SCIENTIFIC JOURNAL

Випусковий редактор
Лелет С.М.

Редакційна група:
Гура Я.М.
(переклад на англійську мову),
Кожухар О.В.,
Якубчик Т.В.

Комп'ютерна верстка:
Мухіна Т.М.

Issuing Editor:
Lelet S.M.

Editorial Group:
Hyra Ya.M.
(English interpreter),
Kozhuhar O.V.,
Yakubchuk T.V.

Page Makeup:
Mukhina T.M.

Підписано до друку 25.09.2019.
Формат 60x80 ¹/₈. Гарнітура Petersburg. Друк офсетний.
Папір офсетний. Ум.-друк. арк. 8,2.
Наклад 100.

Видавець ФОП Горбенко Ю.В.
м. Харків, вул. Ахсарова, 3, корп. В, кв. 168.
Дата та номер запису в ЄДР
0108.2017 № 24800000000198912.